

Quaderns d'educació contínua

Relacions i mediacions en l'educació des d'una perspectiva de sexe-gènere

Consell de Direcció
Direcció
Pep Aparicio Guadas
Coordinació
Isabel Aparicio Guadas
Redacció
Pascual Murcia Ortiz

Consell de Redacció
Pep Albentosa Labuiga
Vicent Aparicio
Marisa Benavent Faus
Miquel Bononat
Francisca Borox
Juan Corchado
Iolanda Corella
Rosa M. Falgas
Avelina Llorente
Dolors Monferrer Ferrando
Luis A. Natividad
Eva Navarrete
José M. Navarro
Sebas Parra
Agustí Pascual
Francesca Salvà
Juanma Sanchis Marqués
Montse Solaz Latorre
Pepe Such Botella
Inma Vilatersana

Correcció i Traducció
Sònia Blázquez
Ximo Martínez
Benjamí Borrás
Rosa Navarro

Secretaria i Administració
Rosa M. González Conca

Consell Assessor
Consol Aguilar
José Beltrán Llavador
Joan Borja Sanz
Vicente Carrasco
Rafael Castelló
José Antonio Durá
Goio Fidel Sarmiento
Fina Fombuena
Trinitat Gregori
Jorge Hermosilla
Teresa Hermoso
Maria Ángeles Llorente
Juanjo Llorente Albert
Marita Macías, F. Hugo Zárate
Jaume Martínez Bonafé
Francisco Martínez Salvà
Ángel Marzo
Vicent Mas
Rogelio Navarro
Inma Martínez
Joan Pérez Albero
Manuel Rodríguez
Charo Romano
Encarna Such Cardona
Joan M. Senent
Jordi Vallespir

Disseny i maquetació
gap

ISSN: 1575-9016
Dipòsit legal: V-5125-2000

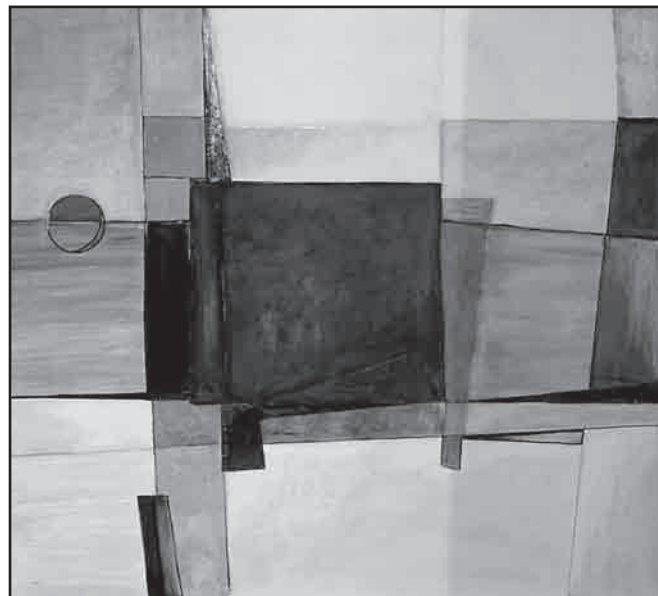
Quaderns d'Educació Contínua
Centre de Recursos i Educació Contínua
C/. Noguera, 10 • 46800 Xàtiva

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

[Amb la col·laboració del Gabinet
de Promoció i Ús del Valencià
Ajuntament de Xàtiva
Regidoria de Cultura]

(Quaderns d'Educació Contínua no
es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Quaderns d'Educació Contínua núm.20

Portada
Enric Gimeno, 2008
Collage
23 x 21 cm
Col·lecció de l'autor

Han coordinat el número: Gemma Escrig Gil (Fundación Isonomía), Águeda Forcada Martínez (Fundación Isonomía) i Alicia Gil Gómez (Fundación Isonomía). La traducció d'aquest número l'ha realitzada: Servei de Llengües i Terminologia de la UJI

Sumari

Editorial

Carpeta

La construcció de la igualtat a través dels mitjans de comunicació: aproximacions per a un desenvolupament pedagògic

María José Gámez Fuentes y Ana María Rivas Machota • 5

El procés de Bolonya i els estudis de gènere

Asunción Ventura Franch • 13

Tres reflexions sobre la necessitat d'especialitzar operadors de serveis per a dones que han patit violència domèstica

Irma Saucedo González • 20

Continúa

Prevenció de la violència de gènere des del sistema educatiu: cap a una escola coeducativa

Maria Lameiras Fernández. Maria Victòria Carrera Fernández • 27

Persones i territoris

La cura i les seues perversions. La cultura de la violència

M^a. Soledad Arnau Ripollés • 37

Experiències i accions docents sobre la violència de gènere a les aules. Giat Vinaròs

Luisa Cardona Gerada, Carmen Bel Pallarés, Isabel Benavent Ferrando, Balbina Milián Ortí, Mª Dolores Miralles Esteller, Mar Estepa Calaric • 51

Programa de prevenció de la violència de gènere dirigit a població adolescent

Erick Pescador Albiach • 58

La importància dels mitjans de comunicació en l'educació informal en relació amb la creació d'opinió i de transformació dels estereotips culturals

Dolors López Alarcón • 63

Investigacions

Relat de vida d'una investigació: la violència de gènere a les universitats espanyoles

Equip investigador del projecte I+D «Violència de gènere a les universitats espanyoles». Pla Nacional d'Investigació Científica, Desenvolupament i Innovació Tecnològica. 2004- 2007 • 71

Arxiu

Dialògica • 83

Llibres • 90

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 8 a 12 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Correu electrònic: crec@dva.gva.es

www.dva.gva.es/crec

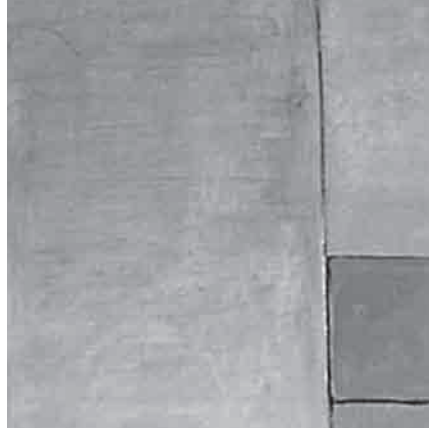
www.crec.info/

Editorial

Si bé és cert que la relació entre el concepte gènere i educació segueix sent utòpica, puix que, d'una banda, parlar de pràctiques coeducatives, que no és sinó introduir la perspectiva de gènere en els currículums de tots i cadascun dels àmbits i nivells de l'ensenyament formal, és poc menys que parlar de pràctiques minoritàries, esporàdiques, vinculades a actuacions de grups de professionals de l'ensenyament crític, o d'individualitats, que tot just impregnen el marc d'intervenció docent, així com, per altra banda, parlar de la implementació transversal de les polítiques d'igualtat efectiva de dones i homes, en àmbits amb un impacte semblant a l'escolar en l'educació de les persones, i m'estic referint als Mass Media, a la Religió, als Grups de pars i, com no, a la Família, segueix sent una quimera, a pesar del marc normatiu vigent favorable a la igualtat efectiva de dones i homes. El que no és menys cert és la necessitat i la urgència d'abordar els diferents processos i perspectives que afecten i per les quals es veuen afectades les relacions entre homes i dones. Com és fàcil de comprendre, la grandària de la publicació només ens ha permès presentar una petita mostra dels diferents punts de vista, àmbits, situacions i alternatives que es veuen compromeses, de manera especial, per les relacions de desigualtat que encara avui, en ple enlairament de la societat del coneixement, afecta a les relacions sexe-gènere.

Una de les primeres observacions, que necessàriament emergeixen quan es treballa des d'aquesta perspectiva, és l'estreta relació i el límit difús que existeix entre les pràctiques no igualitàries i l'exercici de la violència. Així, vam

observar que violència, en qualsevol de les seues manifestacions (directa, estructural i cultural), i desigualtat van unides allà on s'aborde una o altra, de tal manera que treballar per a eradicar la violència de gènere implica treballar per a la consecució de la igualtat entre els sexes i treballar per la igualtat efectiva de dones i homes implica treballar per a eradicar la violència que s'exerceix contra les dones. És per això que hem volgut donar veu a diferents subjectes, a diferents experiències, a diferents propostes desenvolupades en diversos àmbits, que ens mostraran l'impacte del llenguatge en el manteniment de la desigualtat; en com "Bologna" no resol el fet que en les universitats no es treballa la igualtat com transversal en totes i cadascuna de les àrees de coneixement; en la necessitat i la urgència de formar en igualtat a les i els professionals que treballen amb víctimes de la violència, i en la no menys urgent necessitat de valorar l'impacte que té en la reproducció dels estereotips de gènere l'absència de l'educació sexual. Així mateix, hem volgut escoltar la veu de les dones amb diversitat funcional, del professorat que cerca alternatives perquè la perspectiva de gènere s'incorpore en l'àmbit escolar i docent... Hem procurat, en fi, que aquest número ens permeta comprendre la repercussió que té obviar que homes i dones som tractats de manera desigual en una societat que es denomina democràtica, en un Estat de Dret que obvia a l'altra "meitat". Esperem que no només ens servisca per a reflexionar sobre les transformacions que està en la nostra mà realitzar sinó que ens aporte claus per a emprendre-les ja.

*La construcció de la igualtat a través dels mitjans de comunicació:
aproximacions per a un desenvolupament pedagògic*

María José Gámez Fuentes y Ana María Rivas Machota

En el marc de l'educació des de la perspectiva de gènere el present text aborda la construcció social del gènere en relats populars i mediàtics com un factor imprescindible que s'ha de tenir en compte en l'aprenentatge de les relacions de gènere. Proposem, en aquest sentit, una aproximació al concepte d'«apoderament» femení a través de la cultura visual com a eina pedagògica que possibilita nous plantejaments i enfocaments.

El terme apoderament (traducció de l'anglès *empowerment*) el recuperem com a part d'una tradició interdisciplinària que l'està aplicant des de diferents perspectives, partint prioritàriament de l'educació popular i l'educació moral. Ara bé, la dita paraula, en el seu origen anglès *empowerment*, s'ha traduït en alguns àmbits com «capacitació», «potenciació» o «enfortiment», no obstant això, nosaltres el mantenim ací en la seua versió d'«apoderament», atès que ens interessa subratllar la variable de «poder» en la seua utilització.

L'apoderament, o enfortiment social (Molina Rueda y Muñoz, 2004: 379), se centra en el poder que les persones i els grups exerceixen sobre les seues pròpies vides i que els permet participar democràticament en els seus entorns gràcies al domini dels seus recursos, entesos com a capacitats i possibilitats; en altres paraules, emfatitza el «procés pel qual les persones enforteen les seues capacitats, confiança, visió i protagonisme com a grup social per a impulsar canvis positius de

la consecució de la igualtat entre dones i homes, l'apoderament femení seria una eina o instrument en mans de les dones i dels homes per a transformar les relacions de poder existents

les situacions que viuen» (Murguialday, Pérez de Armiño y Eizagirre, 2000). Precisament, aquest terme, en el seu sentit original, significa enfortir, donar, atorgar poder o influència o autoritat a aquells subjectes, col·lectius o institucions que per la seua situació discriminada en la societat, o per la seua jerarquia inferior en un sistema social, han estat desproveïts o desproveïdes d'aqueix poder i d'aqueixa autoritat. L'apoderament passa, doncs, per afavorir l'autonomia d'aquests col·lectius tant en la presa de decisions com en el control sobre les seues pròpies vides. Açò es plasma en el lliure accés a la informació, la participació inclusiva, la responsabilitat sobre les seues pròpies accions i el desenvolupament de les seues capacitats. Per tant, des d'aquesta perspectiva podem dir que l'apoderament permet l'exercici del poder com a eina de canvi social.

En el cas que ens ocupa, la consecució de la igualtat entre dones i homes, l'apoderament femení seria una eina o instrument en mans de les dones i dels homes per a transformar les relacions de poder existents. És, per tant, ineludible plantejar que l'apoderament femení implica igualtat, ja que la participació en aquesta transformació no pot pensar-se sense la igualtat i la igualtat no pot pensar-se sense la participació. Apoderament i igualtat estan, doncs, vinculats.

Ara bé, les formes d'actuació que necessita l'apoderament femení no estan exemptes de complexitat ja que impliquen un canvi actitudinal i de valors a què han de contribuir agents procedents de diversos àmbits socials i institucionals. En concret, en aquest article ens centrem en les possibilitats d'apoderament femení a través de la cultura visual. Dit d'una altra manera, en aquest text explorem diversos relats populars i mediàtics que ens permeten avançar cap a la redefinició de les relacions de poder entre gèneres en termes d'igualtat i d'apoderament femení.

La importància d'explorar relats populars (contes, mites i llegendes) i sobretot mediàtics (telesèries, pel·lícules, anuncis publicitaris, dibuixos animats, etc.) ve donada per la rellevància d'aquest tipus de textos a l'hora de construir el nostre imaginari simbòlic en l'espai públic. Entenem, ací, espai públic com:

[...] una forma de mercado identitario, de estructura de exhibición y de ofertas en la que, a través de los discursos políticos, el flujo de información, los productos culturales e incluso las modas, circulan modelos de realización, la valoración de comportamientos de panoplias identitarias (*gay*, negro, rural, musulmán) a partir del que, en una mezcla constante de racionalidad y afectos, se realizan procesos de construcción de colectivos, de combinatorias del 'yo' y del 'nosotros' (Matelart y Neveu, 2004: 92).

En aquest sentit, buscar formes d'apoderament en la cultura visual implica transformar el llenguatge, la comunicació i les representacions, ja que, els modes de ser i relacionar-se d'una societat estan íntimament vinculats als discursos me-

diàtics que actuen com a eixos articuladors d'imaginari en l'espai públic. En efecte, el nostre imaginari simbòlic i mapes afectius estan fortament marcats i educats pels relats populars i mediàtics.

Un dels principals problemes amb què ens trobem a l'hora d'explorar vies d'apoderament a través de la cultura visual és que la política i la cultura popular proclamen que la igualtat s'ha aconseguit (McRobbie, 2004). Per tant, si ja som iguals no cal el canvi. D'ací que estiguen tan injuriades les reivindicacions feministes, tan de moda fa uns anys. Podem il·lustrar aquesta idea a través de sèries com *Ally McBeal* o *Sex and the city* o pel·lícules com *Los ángeles de Charlie* (Joseph McGinty Nichol, 2000) en les quals es proclama, amb tot luxe de detalls i/o efectes visuals, que les dones ja han aconseguit altes quotes de poder i emancipació.

En efecte, com assenyala Virginie Despentes en el seu llibre *Teoría King Kong* (2006), els mitjans de comunicació exhibeixen dones de poder que no necessiten que l'ordre social canvie perquè elles ja ho tenen tot: èxit i poder social. El problema consisteix, no obstant això, que les dones «poderoses» que mostra la cultura popular són, com bé diu Despentes (2006), el reflex d'aquelles amb què els homes voldrien gitar-se. És a dir, les representacions vigents de dones poderoses no fan més que reforçar el conegut estereotip que associa el femení a la bellesa i la seducció però amb una nova volta de femella més perversa si és possible: només bellesa i seducció són garants de poder femení. D'aquesta manera s'exclouen totes aquelles dones que no compleixen amb les dites «qualitats», per la qual cosa, juntament amb Despentes (2006: 7), ens preguntem: on estan «les lletges, les velles, les camioneres, les frígides, les mal-follades, les infollables, les histèriques, les tarades, totes les excloses del gran mercat de la bona xica»? La qüestió és que no són visibles perquè hem viscut immerses i immersos en una tradició audiovisual que, com ja va establir Mulvey (1975; 1979), s'ha construït sobre el llegat d'una forma de mirar traçada per l'ull masculí.

Òbviament, estem parlant d'una tradició representacional en la qual no podem considerar el concepte de 'representació' com a sinònim de 'reflex' sinó com una pràctica cultural que mai és objectiva, és a dir, que transmet una forma de mirar que ens interpel·la a identificar-nos amb unes imatges específiques que mostren de forma hegemònica el que som o hem de ser. És per això que en aquest treball abordem els relats populars i mediàtics com a pràctiques culturals a partir de les quals agafem la realitat i ens pensem i mirem a nosaltres mateixes.

La història del cinema ens permet exemplificar aquestes idees a través de les diferents configuracions que s'han construït de la feminitat i la masculinitat. Per començar amb assumpcions àmpliament estudiades des de Mulvey (1975), sabem que en el cas de la figura de l'home aquest no sol aparèixer al cinema clàssic ocupant posicions passives i, d'altra banda, les imatges de la dona es construeixen di-

els mitjans de comunicació exhibeixen dones de poder que no necessiten que l'ordre social canvie perquè elles ja ho tenen tot: èxit i poder social

rigides a un espectador masculí heterosexual. Una brevíssima mirada a la història del cinema ens pot donar les claus per a entendre com s'ha anat construint una tradició visual que ha establert una manera de mirar centrada en la mirada masculina i, per tant, una forma d'emmarcar el que significa la feminitat.

Així, ens podem trobar des dels seus inicis amb productes en què la feminitat es construeix com a amenaça de l'estabilitat masculina, per tant, pot ser un conflicte. Un exemple és la pel·lícula *Gilda* (Charles Vidor, 1945), en la qual la protagonista és epítom de la dona fatal que causa problemes a l'home i que, per tant, ha de ser eliminada o castigada narrativament (recordem la famosa bufetada que el personatge encarnat per Glenn Ford propina a la protagonista). D'altra banda, el cinema tendeix a posicionar la dona com un objecte eròtic creat només per a ser mirat. Ja ho va dir el personatge de Jessica Rabbit: «No és que jo siga dolenta, és que m'han dibuixat així».

Hi ha exemples també en els quals la feminitat apareix associada al poder però en aquests casos el dit poder se sol associar amb els efectes negatius que pot produir sobre altres personatges que l'envolten. Ens referim al poder que de vegades encarnen els personatges materns (Gámez Fuentes, 2004). Ningú millor que Hitchcock i la seua obra cinematogràfica per a explorar l'amenaça que mares poderoses suposen per a l'imaginari masculí. És per això que narratives com la de *Psicosi* (1960) o *Marnie, la lladre* (1964) acaben culpabilitzant-les del drama dels protagonistes. Encara que, evidentment aquesta configuració té una llarga trajectòria en l'història representacional d'Occident que es retrotrau a la figura de la madrastra dels contes de fades.

En el pitjor dels casos, el cinema ens ha deixat construccions de la feminitat associats a legitimacions de la violència contra el cos femení i fins i tot a violacions vinculades a un suposat plaer femení. Ens referim a productes no sols del cinema de Hitchcock (com la violació legitimada narrativament en *Marnie, la lladre*) sinó a obres produïdes en plena eclosió del moviment d'emancipació femení en els anys 70 com ara *King Kong* (John Guillermin, 1976). Ens servim d'un fotograma d'aquesta versió del famós mite per a aprofundir en la qüestió.

La imatge pertany a l'escena en què la protagonista ha sigut capturada pel goril·la i es troba horroritzada davant el monstre. Com veiem en la imatge el dit de

King Kong està perfectament col·locat com a simbòlic fal·lus a punt de viol(ent)ar la seua presa. De fet, l'escena es desenvolupa conforme el dit de l'animal va despullant a una Jessica Lange horroritzada i seduïda. Gemecs i sospirs del personatge femení no ajuden a dilucidar si tem o gaudeix per la seua vida en mans del gorilla. Els límits entre violència i seducció semblen així esborraments en una escena en què el plaer i desig femenins són construïts en relació a ser viol(ent)ada.

En resum, la tradició cinematogràfica ens ha mostrat que la feminitat s'ha representat com una amenaça a l'estabilitat masculina, conflicte, objecte eròtic, poderós però malaltís (en el cas de la maternitat totpoderosa) o susceptible de ser violentat i associar la dita violència amb la seducció i el plaer.

Aquest llegat, lògicament, no és independent del sistema social en què s'emmarca, sinó que precisament estableix una relació dialògica amb un sistema de gènere basat en el que els psicòlegs socials han anomenat el «sexisme ambivalent» (Bosch i Ferrer, 2002: 209), el qual està basat en l'existència de dos tipus de sexisme aparentment distints però profundament semblants: d'una banda, el «sexisme benèvol», també conegut com «modern», que és acceptat i, d'un altra, el «sexisme hostil».

El «sexisme benèvol» s'emmarca dins del paternalisme protector que pressuposa que l'home ha de defensar i protegir la dona perquè aquesta és feble, com apareix en múltiples productes de la cultura popular en què la princesa/protagonista/xica de la pel·lícula ha d'esperar a ser rescatada per l'heroi masculí. Així mateix, es basa en la diferenciació complementària de gènere, és a dir, s'assumeix que l'home i la dona es complementen per les seues respectives característiques intrínseques i distintives i que, en el cas de la dona, se subsumeixen en resignació, entrega, puresa, etc. Finalment, el «sexisme benèvol» assumeix que l'home necessita la dona però en l'espai íntim, és a dir, per a l'atenció de la llar i dels fills, ja que l'home ha sigut tradicionalment el proveïdor.

D'altra banda, el «sexisme hostil» proclama els valors del paternalisme dominador pel qual la dona no és autosuficient ni madura i per això necessita una figura masculina. Un exemple són els anuncis de publicitat en què s'infantiliza de forma recurrent la figura de la dona enfront d'un personatge masculí que li explica com ha d'utilitzar electrodomèstics o altres estris de la llar. A més, enfront de la complementarietat de gènere del sexisme benèvol, el sexisme hostil assumeix la diferenciació competitiva de gènere que consisteix en el fet que els homes posseeixen les característiques necessàries per a governar les institucions, mentre que la família i la llar són àmbits femenins. I, enfront de la necessitat en l'àmbit íntim que postula el sexisme benèvol, la perspectiva hostil parla de dominació heterosexual, és a dir, en l'espai íntim de la llar les dones utilitzen el sexe com a recurs per a seduir i manipular, com apareix plasmat contínuament en la publicitat.

El «sexisme benèvol» s'emmarca dins del paternalisme protector que pressuposa que l'home ha de defensar i protegir la dona perquè aquesta és feble, com apareix en múltiples productes de la cultura popular

ens interessa revisar la construcció que s'ha fet del femení per a poder avançar en la redefinició de les relacions de gènere

Encara que sembla que els valors que acabem d'explicar ja han sigut superats podem trobar pràctiques culturals que demostren que continuen arrelats. En aquest sentit és especialment preocupant el cas de la publicitat infantil dirigida al públic més vulnerable i en la qual es continuen perpetuant dicotomies excloents de gènere que associen feminitat a passivitat, bellesa, atenció de la llar (fills i animals domèstics inclosos), emoció, etc., i masculinitat a poder, tecnologia o raó.

El problema consisteix en el fet que el sexisme «modern» (i acceptat per amplis sectors de la societat) ajuda al sexisme hostil ja que permet els homes sexistes actuar de «benefactors» de les dones o disculpant l'hostilitat davant aquelles dones que s'ho «mereixen». En aquest sentit, també trobem en la tradició cinematogràfica exemples que ens mostren com es castiguen les dones que no adopten els rols sexistes marcats culturalment i que conformen aqueix grup de les dones que s'ho «mereixen» segons el sexisme hostil. És el cas del cinema de terror en què les dones que adopten un rol diferent del legítimat per al seu sexe acaben mortes; de la comèdia romàntica, en el qual les dones que inicialment es rebel·len acaben canviant per a aconseguir al protagonista masculí; i del drama, en el quals les que s'ixen del camí establert acaben marginades o assassinades, en definitiva, castigades per trenkar amb els posicionaments hegemònics reservats a la seua condició femenina.

Com apuntem al principi d'aquest article ens interessa revisar la construcció que s'ha fet del femení per a poder avançar en la redefinició de les relacions de gènere. Per tant, una vegada hem realitzat una breu revisió d'algunes de les configuracions de la feminitat ens plantejem si podem canviar la forma de mirar o si podem construir models empoderadors que permeten les dones i els homes superar la visió de la dona com un ser submís, passiu, sacrificat, dependent i immadur.

En aquest sentit hi ha diversos casos que ens mostren la possibilitat de la construcció de relats mediàtics que es fan resò de la necessitat models empoderadors enfront dels que reproduïen els valors del sexisme hostil.

Un clar exemple és la pel·lícula *Las horas* (Stephen Daldry, 2002), en la qual precisament es posa de manifest la dificultat que enclou per a les dones haver d'ocupar les posicions establides i es destapen els conflictes que els generen. Un altre exemple és la proposta que es realitza en *Shrek* (Andrew Adamson i Vicky Jensen, 2001), pel·lícula en què es critiquen les estratègies enunciatives dels contes de fades exposant l'absurd dels estereotips existents a través de l'exageració.

Així mateix, es pot mirar d'una altra forma creant nous tipus de representació d'apoderament femení, com per exemple plasma la versió de Peter Jackson de *King Kong* (2005). En aquesta versió, la protagonista femenina no exerceix la posició de submissa o poregosa que claudica davant el poder de la bèstia, ni es configura el plaer femení associat a la violència, sinó que emmarca la relació entre el masculí i el femení, simbolitzada a través de l'animal i la xica, en un nou escenari visual empoderador en què la dona comença utilitzant les seues habilitats com a actriu de *vodevil* per a enfrontar-se amb el goril·la i acaba establint una relació de complicitat entre iguals. El mateix fa *Shrek* quan en les escenes de baralla la princesa Fiona actua emulant la guerrera Trinity (*The Matrix*, Larry i Andy Wachowski, 1999). L'interessant d'aquests exemples és que encara que se segueixen uns patrons narratius convencionalitzats es fa una volta de rosca respecte al personatge femení.

També la publicitat ens brinda exemples d'altres formes de mirar. El més clar són aquelles campanyes que tenen com a objectiu l'educació i conscienciació en valors per a la igualtat entre home i dones. Exposem ací la iniciativa de l'Ajuntament d'Alaquàs (València), que en la seua campanya de 2006 *Idees per a més convivència*, té com a objectiu la implicació dels homes en les tasques de la llar.

A més, podem observar que un dels aspectes interessants d'aquesta campanya és que es transmeten els valors d'igualtat utilitzant temes en què tradicionalment s'han interessat els homes, com és el cas de la tecnologia, com queda patent en el text quan diu «s'inclouen tutorials d'ús i DVD en la pantalla de plasma de 24'».

Finalment, creiem que és essencial reflexionar sobre la possibilitat de la violència ficcionada com una estratègia d'apoderament en termes de fantasia popular i relat cultural perquè apunta vies de desenvolupament interessants encara que àmpliament debatibles. En aquest sentit, ens agradaria apuntar, en primer lloc, el simptomàtic de la invisibilitat mediàtica de casos en què les dones barallen o lluiten davant una agressió sexual, tal com evidència Virginie Despentes (2006). La denúncia realitzada per aquesta autora reflecteix la necessitat reflexionar sobre la violència ficcionada perquè, com ella mateixa expressa, vivim en:

[...] una sociedad que [nos] ha educado sin enseñar[nos] a golpear a un hombre si [nos] abre las piernas a la fuerza, mientras que [nos] ha inculcado la idea de que la violación es un crimen horrible del que no debería[mos] reponer[nos] (Despentes, 2006: 41).

En aqueix sentit, també Judith Halberstam (2001) aprofundeix en les implicacions culturals d'aquesta eina quan adverteix que la representació de la violència femenina no és simplement el revers de la masculinitat. De fet, no podem simplificar aquesta possibilitat simplement abordant-la des de la correcció política ja que el procés de què parlem és altament complex ja que la violència femenina transforma la funció simbòlica i imaginària que té el femení en la cultura popular com a sinònim de submissió i passivitat davant la violència. Desafia, en definitiva, la insistència hegemònica que vincula el dret a exercir el poder només amb la masculinitat.

És per això que Halberstam afirma que les dones tenen molt a guanyar de noves configuracions de violència, terror i fantasia, perquè, com sosté aquesta autora: veure dones amb pistoles o amb qualsevol altre instrument exercint la violència i enfrontant-se als seus victimitzadors intervé en aqueixa construcció imaginària de la cultura popular i desobeeix el mandat de no utilitzar violència contra la violència. La fantasia de la violència femenina problematitza l'associació de la feminitat amb la passivitat i ens permet reflexionar sobre què passaria si les dones no fórem representades com a víctimes, submises, passives, és a dir, si es canviara la forma de comptar i de veure qui i com som, com han posat de manifest pel·lícules recents com *La extraña que hay en ti* (Neil Jordan, 2007), *Death Proof* (Quentin Tarantino, 2007) o *Planet Terror* (Robert Rodríguez, 2007) en les quals les dones, lluny de ser acovardides pels seus victimitzadors, canvien les regles del gènere narratiu i s'enfronten amb ells agafant la violència per les banyes.

En definitiva, si la cultura popular ha reproduït els estereotips de gènere arrelats culturalment de tal forma que ha perpetuat la desigualtat entre homes i dones, també pot fer-se ressò de valors emergents que ens permeten empoderar els homes i les dones per a redefinir les seues relacions en termes d'igualtat.

El procés de Bolonya i els estudis de gènere

Asunción Ventura Franch

La universitat espanyola està seguint un procés de renovació dels diferents plans d'estudi per a, entre altres coses, adaptar la formació universitària al denominat procés de Bolonya o espai europeu d'educació superior (EEES); atès que emmarca un àmbit més ampli que la Unió Europea. En realitat, quan es fa referència al procés de Bolonya, no queda molt clar quins són els principis sobre els quals se sustenta, sembla que la idea fonamental és la creació de l'Àrea Europea d'Educació Superior com la via clau per a promoció de la mobilitat dels ciutadans i la capacitat d'obtenció d'ocupació i el desenvolupament general del continent. Els objectius assenyalats en la Declaració són l'adopció d'un sistema de titulacions fàcilment comprensible i comparable; l'adopció d'un sistema basat essencialment en dos cicles fonamentals, ara se'n parla de tres, i l'establiment d'un sistema de crèdits semblant al sistema ETCS. Així, sembla que la convergència es basa en principis estrictament formals i no de continguts en la mesura que s'estableix una estructura comuna dels ensenyaments els denominats graus amb una durada de quatre anys i una especialització a través dels màsters. Al mateix temps es van configurant aspectes sobre els ensenyaments per a adaptar-los al mercat i per això s'incideix en l'aprenentatge de les habilitats a fi que l'alumnat pugui optar a diferents treballs al mercat al llarg de la seua vida laboral.

D'acord amb el que assenyalava el Ministeri de Ciència i Innovació l'EEES es contempla com un espai obert en el qual no hi ha obstacles a la mobilitat d'estudiants, titulats, professors i personal d'administració, i s'articula entorn del reconeixement de titulacions i altres qualificacions d'educació superior, la transparència (un sistema de titulacions comprensibles i comparables organitzat en tres cicles) i la cooperació europea en la garantia de la qualitat.

Per tant, es pot afirmar que aquest procés està basat a estructurar un sistema de titulacions formalment equivalents però en cap cas, almenys fins al moment, quant als continguts. Una altra qüestió és que en les reunions de la Cimera Ministerial que se celebren cada dos anys en què es realitza un balanç dels progressos realitzats i s'estableixen els objectius per als dos anys següents, es vagi aprofundint en relació als continguts mínims que permetrien homogeneïtzar el sistema. Però, aquesta falta de criteris quant als continguts és una de les crítiques en què coincideixen la majoria de sectors que públicament han manifestat la seua disconformitat amb les reformes dels plans d'estudi que s'estan abordant en aquests moments a la universitat espanyola i que han de posar-se en marxa l'any 2010. La falta de definició sobre els criteris i l'adaptació que s'està realitzant al nostre país s'ha vist entelat en una sèrie de crítiques per part de l'alumnat, del professorat i també del feminisme acadèmic.

Les raons per les quals es guien els diferents sectors per a establir les crítiques al procés de Bolonya són diferents però tenen un element comú i és la discrepància quant als continguts. Per això, seria necessari de-

els estudis de gènere són quelcom molt diferent de la idea molt estesa que parlar de gènere és parlar de dones. La paraula gènere denota la manera en què les relacions entre els sexes es produeixen i s'institucionalitzen

batre respecte a aquests amb tots els sectors afectats, en l'àmbit de l'Estat espanyol, qüestió totalment compatible amb el procés de Bolonya que deixa en llibertat els respectius estats perquè fixen els seus continguts d'acord amb la seua legislació interna, a fi d'establir un consens i així poder millorar els nous plans d'estudi per a aconseguir una millor formació de l'alumnat no sols per a adaptar les seues capacitats al mercat sinó i, potser fonamentalment, per a formar als futurs professionals i investigadors, incloent-hi en aquesta formació aquelles qüestions que, encara que no tinguen una rendibilitat immediata, servisquen a la idea d'un desenvolupament europeu amb el respecte als drets fonamentals, la igualtat entre les persones i el respecte al medi ambient.

Des d'aquest element comú i respecte a les crítiques del feminisme acadèmic podríem dir que, en un primer moment, aquest grup veia amb bons ulls els canvis anunciats perquè, en la pràctica, representava una oportunitat per a debatre sobre la necessitat d'incorporar els estudis de gènere en la formació reglada, però els esdeveniments que han precedit a l'elaboració dels plans d'estudi no han sigut propicis al debat i dins de les directrius marcades pel Govern, el contingut dels nous plans respon, igual que ha sigut al llarg de la història de la universitat, als interessos dels grans grups de la universitat ara aliats amb les persones externes a la mateixa universitat que participen en el procés d'elaboració dels plans d'estudi, no menades, en gran manera, a proposta d'aquests grups. Però, que en molt poc casos tenen en compte criteris que tinguen relació amb la millor formació i capacitat de l'alumnat.

Els denominats estudis de gènere apareixen a finals dels anys seixanta i principis dels setanta als Estats Units i Europa. Aquests estudis estan vinculats -aquest va ser el seu inici i continua en gran manera- al feminisme acadèmic. Són les feministes les que, des de les distintes branques científiques, han desenvolupat aquests estudis i investigacions que, entre altres coses, han servit per a fonamentar totes les mesures d'igualtat que s'han adoptat en l'àmbit públic i privat en els últims anys.

Els estudis de gènere, tenen una llarga tradició en l'àmbit acadèmic encara que el seu reconeixement encara no s'ha realitzat en tota la seua extensió ni està prou delimitat quin és el contingut dels estudis de gènere. Per això resulta convenient concretar els criteris que han de presidir aquest tipus d'estudis, atès que en molts casos es produeix la confusió d'associar estudis de gènere amb dones. Així, normalment s'afirma que tots aquells estudis i investigacions que fan referència a les dones són estudis i investigacions de gènere. Però, realment, els estudis de gènere són quelcom molt diferent de la idea molt estesa que parlar de gènere és parlar de dones. La paraula gènere denota la manera en què les relacions entre els sexes es produeixen i s'institucionalitzen. En aquest sentit, els estudis de gènere

analitzen la relació dels gèneres masculí i femení i la posició de subordinació que ocupen les dones i la posició de dominació que ocupen els homes. Si només s'estudia la posició que ocupen les dones o només la que ocupen els homes en la societat l'anàlisi és parcial i acientífic i també, fins a cert punt incomprensible; qualsevol tipus de dominació no es pot entendre sinó s'estudien les relacions que es produeixen entre la persona subordinada i la persona dominant. Per això, és necessari analitzar les relacions que es donen entre la persona subordinada i la persona dominant, quines relacions de poder han generat, quines relacions econòmiques, quines relacions socials, familiars i personals. I aquest és el motiu que els estudis de gènere integren en l'anàlisi aquesta idea més omnicomprendiva de les relacions que han generat les diferents assignacions de funcions socials basant-se en el sexe.

Qualsevol estudi i investigació ha de realitzar-se des de la perspectiva de gènere que suposa considerar sistemàticament les diferències entre les condicions, situacions i necessitats respectives de les dones i els homes i desvelar les formes sexuades del saber. A partir d'aquesta anàlisi s'origina un nou saber que aporta una visió més completa enfront de la parcialitat de la ciència actual.

Quan la Unió Europea i l'Estat espanyol inicien un procés de legislació en relació amb la igualtat i no discriminació per raó de sexe, es recolzen bàsicament en aquests estudis que majoritàriament han sigut desenvolupats fonamentalment per dones. Es pot afirmar que hi ha una quantitat de coneixements acumulats, un gran cos teòric, creat pel feminisme acadèmic, en qualsevol dels àmbits, que en aquests moments està sustentant, des del punt de vista de la filosofia, l'economia, la sociologia i el dret, tots els canvis que s'estan produint en els àmbits polítics, socials, econòmics, en relació amb la igualtat entre dones i homes.

Les universitats, encara no han integrat dins del que coneixem com el saber oficial els estudis de gènere. No és casual que la majoria d'aquests treballs i investigacions hagen hagut de publicar-se i buscar finançament diferent de la utilitzada pel coneixement clàssic. Les investigacions sobre els estudis feministes i de gènere realitzats al nostre país, constaten que la majoria d'aquests s'han publicat en editorials específiques, majoritàriament finançats pels organismes d'igualtat. Perquè el saber oficial a hores d'ara encara qüestiona, en alguns casos obertament i en altres de forma indirecta, la validesa d'aquests estudis que, per cert, incorporen la història de la meitat de la humanitat al mateix temps que inclouen l'existència de dos subjectes en tots els àmbits de la ciència, on fins ara s'operava amb un sol subjecte, els homes. A pesar d'això i de l'avanç que pot significar aquesta aportació a la ciència, encara a les persones que investiguen des d'aquesta perspectiva no se'ls atorga el reconeixement acadèmic que sí que gaudeixen les persones que investiguen en el saber oficial.

el saber oficial a hores d'ara encara qüestiona, en alguns casos obertament i en altres de forma indirecta, la validesa d'aquests estudis que, per cert, incorporen la història de la meitat de la humanitat al mateix temps que inclouen l'existència de dos subjectes en tots els àmbits de la ciència

No obstant això, aquests estudis han passat a un primer pla no sols perquè han fonamentat els canvis socials produïts en els últims anys, sinó també perquè han sigut objecte de regulació jurídica, i així les lleis tant autonòmiques com estatals relacionades amb la igualtat de dones i homes hi han inclòs alguna referència, fins i tot la legislació en matèria d'universitats vincula els estudis de gènere amb l'ensenyament reglat.

A pesar d'això, aquesta legislació no ha tingut un efecte immediat per a la seua implantació en les nous plans d'estudi; les raons de la seua absència són molt variades i tenen diferents orígens però en qualsevol cas no cal entrar en aquest debat atès que del que es tracta és de l'obligatorietat d'aplicar les lleis i, en aquest sentit és necessari invocar el principi que les lleis han de complir-se.

A més de l'exigència legal hi ha arguments de pes per a reclamar la necessitat que els estudis de gènere s'incorporen a l'ensenyament reglat. En primer lloc, perquè tal com s'ha assenyalat anteriorment, el saber oficial és un saber parcial i per tant acientífic i és necessari ampliar els horitzons del saber i el coneixement per a un millor desenvolupament social i personal. En segon lloc, perquè ara és el moment adequat tenint en compte que amb la creació de l'espai europeu d'educació superior i els acords de Bolonya (1998) en el qual un dels principis que s'assenyalen és desenvolupar Europa, no podria entendre's aquest desenvolupament si es prescindeix dels estudis de gènere, atès que des dels anys setanta la Unió Europea ha sigut pionera a fomentar estudis i investigacions introduint la perspectiva de gènere i desenvolupant polítiques d'igualtat de gènere. I la tercera i última raó obeeix que la consolidació d'aquests estudis en les institucions acadèmiques en general no és un acte de reconeixement acadèmic sense més, és l'aprofitament d'una contribució científica important en la construcció d'un món més igual i solidari.

La igualtat de dones i homes ha passat en uns anys a ser una qüestió rellevant i bàsica des de l'any 2003, i es legisla en aquest sentit fonamentalment per les comunitats autònomes (a partir d'ara, CA). Tota la legislació autonòmica ha tingut una gran influència en la legislació de l'Estat no sols en matèria d'igualtat sinó també en l'àmbit de l'educació i la formació universitària.

Cal destacar que en l'àmbit de les CA des de l'any 2003 s'aproven lleis d'igualtat en què s'incorporen aspectes relacionats amb l'ensenyament i les universitats en la mesura que les CA van adquirint competències en matèria d'universitat.

Totes aquestes normes, coincideixen en la necessitat integrar el principi d'igualtat en les polítiques d'educació i a fomentar l'ensenyament sobre l'abast i significat de la igualtat de dones i homes en l'educació superior perquè la formació en qualsevol activitat professional contribuís al coneixement i desenvolupament dels principis d'igualtat entre dones i homes.

En l'àmbit de l'Estat, sobretot a partir d'eleccions generals de 2004, es produeix un canvi significatiu en les polítiques d'igualtat. La igualtat de dones i homes s'incorpora a l'agenda política i serà un dels principis que regiran l'actuació del nou govern.

La primera llei, en relació amb aquesta matèria, que proposa el govern és la Llei orgànica integral de mesures contra la violència de gènere, que aborda un dels aspectes més problemàtics que tenia, i continua tenint, la societat per a intentar donar protecció a les dones víctimes d'aquesta violència. A aquesta, van seguir altres normes que d'alguna manera també estaven presidides per la idea d'igualtat, per a regular diferents àmbits de la societat en què la desigualtat de les dones resultava contrària als principis constitucionals.

Aquestes normes, en la mesura que pretenen abordar la situació de desigualtat d'una manera integral, introdueixen com un dels objectius bàsics per a la igualtat l'educació i la formació i, per això, han incidit necessàriament a la universitat espanyola com la institució d'educació superior. Així, la universitat s'ha vist afectada en aquests últims anys per una sèrie de normes que han introduït una nova perspectiva tant en les seues funcions com en la seua organització interna.

La Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre de, mesures de protecció integral contra la violència de gènere, pretén ser una llei integral i per això comprendre els diferents àmbits en què es pot incidir per a eliminar la violència i protegir les víctimes. Un dels aspectes que la llei pretén abordar és el sistema educatiu, així en el títol primer inclou un article (article 4) que en l'apartat setè regula que les universitats inclouran i fomentaran en tots els àmbits acadèmics la formació, docència i investigació en igualtat de gènere i no discriminació de forma transversal.

Aquesta llei, que com ja és conegut es va aprovar sense vots en contra, no va tenir en aquest aspecte cap conseqüència immediata en l'àmbit de les universitats. Tot va continuar igual i no es va adoptar cap mesura per a aplicar-la. No obstant això, l'aprovació de la llei va motivar un debat en el si de les universitats per part del feminisme acadèmic i les diferents xarxes d'investigació feministes i de gènere, sobre la necessitat aplicar la llei a les universitats.

L'any 2007, es va aprovar la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes (d'ara en avant LOI). Aquesta llei tampoc pot obviar el debat sobre la importància de l'educació i la formació, i per això incorpora en el títol II, dedicat a les Polítiques públiques d'igualtat, l'article 25, que regula la igualtat en l'àmbit de l'educació superior.

La LOI, també es refereix als postgraus que, com és ben conegut, és l'última fase del procés de l'ensenyament reglat producte bàsicament de l'adaptació dels ensenyaments a l'espai europeu d'educació superior. Els postgraus oficials o,

d'acord amb la nova normativa, postgraus universitaris, són part de l'ensenyament reglat i, per això, estarien inclosos en la docència i, en aquest cas, també d'acord amb la Llei integral, tots i cada un d'aquests haurien d'incloure la igualtat i no discriminació en una perspectiva transversal. La LOI, es refereix també a la creació de postgraus específics, relacionats amb la matèria d'igualtat de dones i homes, qüestió que no resulta incompatible amb l'obligatorietat d'introduir en tots els postgraus la perspectiva de gènere perquè, efectivament, pot necessitar-se en aquesta matèria una especialització tant en el vessant professional com en l'investigador.

També, en l'àmbit específic de les universitats s'ha produït modificacions legislatives, així la Llei orgànica 6/2001, de 21 de desembre, d'universitats ha sigut modificada per la Llei orgànica 4/2007, de 12 d'abril (a partir d'ara, LOM-LOU). L'objectiu bàsic de la modificació ha sigut els canvis socials produïts en els cinc anys de vigència de la Llei d'universitats, i sobretot els acords en política d'educació superior a Europa i l'impuls que des de la Unió Europea es pretén donar a la investigació. La llei, també, pretén introduir els avanços que s'han realitzat en altres aspectes i fa una especial menció de la universitat com una institució transmissora de valors. I, en concret, al·ludeix a la igualtat de dones i homes com un dels valors que ha de desenvolupar la universitat per a contribuir al repte d'una societat actual.

Alguns d'aquests valors anunciats en el preàmbul es concreten en el text de la llei adoptant accions perquè puguin ser una realitat, i en aquest sentit realitza una previsió sobre la presència equilibrada entre dones i homes en els òrgans col·legiats. En l'àmbit de la investigació i entre altres objectius assenyala que la universitat desenvoluparà una investigació per a garantir el foment i la consecució de la igualtat. Al mateix temps, incideix en la necessitat que les dones participen en els grups d'investigació. També, i en relació als objectius de la investigació, assenyala el deure de contribuir al desenvolupament de la societat tenint en compte el progrés econòmic i social i un desenvolupament responsable equitatiu i sostenible, així com garantir el foment i la consecució de la igualtat.

Al mateix temps, incideix en la creació de programes específics sobre igualtat de gènere, d'ajuda a les víctimes del terrorisme i l'impuls de polítiques d'actives per a garantir la igualtat d'oportunitats a les persones amb discapacitat.

En relació a la docència, a pesar de ser una de les funcions bàsiques de la universitat, la LOM-LOU no introdueix cap política relacionada amb la finalitat d'aconseguir una societat tolerant i igualitària, en la qual es respecten els drets i llibertats fonamentals i d'igualtat entre homes i dones (Preàmbul paràgraf 12).

Fora d'aquesta precisió, que després no es concretarà en les directrius, la LOM-LOU no contempla els criteris que han de presidir l'elaboració dels plans d'estudi

sinó que deixa en mans del Govern l'establiment d'aquests, que es poden concretar a priori en el moment de l'elaboració dels plans d'estudi i també sotmesos a un control a posteriori, açò és, si els plans que es presenten per a la seua aprovació, a l'organisme competent, l'ANECA.

La concreció dels valors en relació amb la funció docent de les universitats queda atribuïda a la competència del Govern per a determinar les directrius i les condicions per a l'elaboració dels plans d'estudi, però el Govern no pot apartar-se dels mandats legals i ha de concretar unes directrius que s'adeqüen als valors i principi i regles prescriptives assenyalades en les lleis.

Així, el Govern, d'acord amb la potestat que li atorga la LOM-LOU ha de marcar les directrius per a l'elaboració dels plans d'estudi, i basant-se en això dicta el RD 1393/2007 en el qual estableixen les regles fonamentals sobre les quals es basaran els ensenyaments universitaris. Aquest RD estableix l'estructura dels ensenyaments i els principis generals (art.3) que han d'inspirar el disseny dels nous títols; els plans d'estudis hauran de tenir en compte que qualsevol activitat professional ha de realitzar-se: a) des del respecte als drets fonamentals i d'igualtat entre homes i dones, i s'hi ha d'incloure, en els plans d'estudis en què pertoque, ensenyaments relacionats amb els dits drets.

Per tant, els principis generals per al disseny dels plans d'estudi han de tenir en compte que qualsevol activitat professional ha de realitzar-se amb el respecte a la igualtat de dones i homes. Així, en l'elaboració dels nous plans d'estudi, segons les directrius del citat RD 1393/2007, s'introdueixen una sèrie de novetats i, entre aquestes hi ha el compliment del principi d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones. Des d'aquesta perspectiva, els plans d'estudi no poden eludir la inclusió d'ensenyaments que permeten conèixer les causes de desigualtat, buscar solucions per a aconseguir la igualtat de dones i homes i, per tant, una societat en el segle XXI més integrada i democràtica.

Tres reflexions sobre la necessitat d'especialitzar operadors de serveis per a dones que han patit violència domèstica

Irma Saucedo González

Occident ha entrat ja al segle XXI, i no és sobrer recordar que fins fa molt poc de temps la violència contra les dones, ara conceptualitzada com a violència de gènere, va ser identificada com un problema social i no de les dones. Durant aproximadament 40 anys, si prenem com a punt de partida la Convenció Internacional per a Eliminar Totes les Formes de Discriminació contra les Dones (CEDAW), s'ha donat una discussió intensa en diferents fòrums nacionals i internacionals i en els espais acadèmics sobre les implicacions d'aquest reconeixement. De manera més específica, en els departaments o programes d'Estudis de la Dona i acadèmiques feministes de diverses disciplines s'han preocupat per mesurar el nivell de prevalença de la violència contra les dones, el seu impacte en termes socials i les implicacions que té en l'àmbit de procuració de justícia i salut.

Un fenomen que havia sigut invisibilitzat tant en l'anàlisi científica com en el debat d'allò social actualment compta amb suficient evidència per a mostrar que:

- És un exercici de poder que inclou una gran varietat d'actes violents que poden ocórrer tant dins de la llar com en l'esfera pública (el treball, l'escola, inclusivament l'àmbit d'acció política).
- Representa un continu en la vida de moltes dones que es pot iniciar en la infància i continuar fins a la seua mort a través del maltractament viscut en la infància, en el festeig, per part de la parella eroticoafectiva siga casada o no, la fustigació a la casa, el carrer o el treball o la violació per part d'estranyes, fins a arribar a l'homicidi.
- És un comportament ancorat en aspectes culturals i de socialització que són naturalitzats en tots els àmbits de la vida familiar, comunitària i social.

No obstant això, poc s'ha reflexionat sobre el que es requereix per a preparar les i els professionals que donen atenció a casos en la multiplicitat d'espais que han sigut creats per l'estat per a atendre aquesta problemàtica. Els debats dels últims anys mostren que si bé s'han aconseguit grans avanços amb l'elaboració de lleis i la creació de serveis d'atenció i protecció a les dones que han patit violència per part de les seues parelles, és necessari reflexionar sobre l'eficiència d'aquests serveis i l'impacte que aquest tipus de treball té sobre les i els professionals que laboren enfrontant dia a dia la necessitat de proveir respostes adequades davant el dolor, la pèrdua, el desconcert i la inestabilitat en la vida de les víctimes i els xiquets i xiquetes davall el seu càrrec.

Per a reflexionar sobre aquesta qüestió centraré l'atenció en el tema de la violència domèstica perquè els serveis a dones maltractades són l'espai més il·luminador sobre les implicacions que té per a l'eficàcia, i la qualitat de les intervencions, la capacitació de les i els especialistes involucrats en l'atenció. Amb aquest propòsit partiré de tres preguntes fonamentals: pot qualsevol professional de la salut o procuració de jus-

tícia atendre casos de violència de gènere utilitzant només els coneixements i eines de les seues respectives disciplines? Quines són les implicacions en la qualitat d'atenció i el benestar de la o el professional quan no es compta amb les eines teòriques i metodològiques de la perspectiva de gènere? Quines són les implicacions quant a la possibilitat d'avançar en la prevenció de la violència quan es crea una multiplicitat de serveis sense l'especialització requerida per part dels professionals?

Considere que el debat sobre aquestes preguntes és necessari per a l'elaboració de polítiques públiques eficients des d'una perspectiva de gènere, i per a alertar els espais acadèmics sobre la necessitat de transversalitzar en les diverses disciplines els coneixements elaborats des del feminisme i els estudis de gènere en relació amb la violència contra les dones.

Pot qualsevol professional de la salut o procuració de justícia atendre casos de violència de gènere utilitzant els coneixements i eines de les seues disciplines?

La resposta és NO. Des d'una perspectiva feminista i en funció dels objectius del disseny i implementació de programes per a atendre la violència de gènere, tan important com comptar amb professionals sensibles a la temàtica és reconèixer que la situació actual mostra que a pesar del significatiu avanç quant a la sensibilització, els programes d'atenció a la violència contra les dones continuen enfrontant un gran repte per a respondre adequadament a la demanda de serveis i per a fer cada vegada més eficient la seua intervenció. Això es deu no sols a l'organització i estructura dels sistemes i programes, sinó també al fet que el tractament de casos requereix coneixements específics de les ciències socials, específicament coneixements sobre poder, gènere, identitats de gènere i subjectivitat.

La violència és una forma de relació humana en els espais interpersonal, institucional i polític. Per això no és gens estrany que la connexió entre l'especialista que atén i una dona víctima de violència siga radicalment diferent de la que s'estableix en altres circumstàncies d'atenció. Un dels primers aprenentatges dels processos d'atenció, tant en les organitzacions no governamentals com de salut i procuració de justícia es relaciona amb el fet que una víctima de violència no necessàriament assisteix a aquests serveis per a “acabar” la relació violenta, sinó que assisteix a aquests espais com a espais de poder perquè “algú” li resolga el problema i si és possible, “li transforme el seu marit”, és a dir, que generalment espera rebre una “solució” de part de l'especialista.

Aquesta situació posa en relleu que la interpretació dels actes violents i les seues possibles solucions són radicalment oposats en la mirada de l'especialista i la de la víctima, i això és així per diverses raons: la primera és perquè la relació que s'estableix entre la víctima i l'especialista és de desigualtat i jerarquia regulada

Quines són les implicacions en la qualitat d'atenció i el benestar de la o el professional quan no es compta amb les eines teòriques i metodològiques de la perspectiva de gènere?

La violència per part de la parella és una experiència individual que passa per dos processos: un de reconeixement individual i un altre de reconeixement social

per patrons de poder i gènere i perquè precisament la victimització patida per les dones els ha impedit utilitzar les seues capacitats d'acció. A causa d'això la identificació del procés que s'ha de seguir generalment té un problema de valoració sobre les accions tècniques requerides (protecció, atenció al problema de salut, terapèutic, etc.) i la relació establida amb la víctima. Si el o la professional no té les eines requerides per a promoure la iniciativa i apoderament de la víctima és molt probable que utilitze el poder que li assigna el seu lloc de professional i done "instruccions" a la dona perquè realitze una sèrie d'accions que, des de la mirada professional, "resolen" el cas. La resolució del cas davall aquestes circumstàncies serà, en la millor de les situacions, parcial, ja que no haurà promogut les actituds requerides perquè es desarticule la violència en l'entorn de relacions domèstiques i haurà actuat tècnicament bé, però no haurà aportat gran cosa a la prevenció del fenomen.

La violència per part de la parella és una experiència individual que passa per dos processos: un de reconeixement individual i un altre de reconeixement social. Aquest últim recau normalment en els professionals de la salut o procuració de justícia que interpreten, amb les eines del coneixement propi de la seua disciplina, els relats que els presenta una dona en particular. Si el reconeixement de la violència és un procés subjectiu que es "converteix" en social quan aquest ha sigut interpretat com a tal per la persona que l'experimenta i l'especialista que l'observa, cabria preguntar-se sobre l'espai que hi ha entre la víctima-especialista.

Cada persona té una relació activa amb la seua realitat, i les accions per a modificar el patró violent són modelades per patrons socials o culturals i interpretades de manera distinta pels subjectes que les experimenten i els professionals. El procés de construcció de la lliga víctima-especialista pot concebre's, per tant, com l'engranatge entre la subjectivitat de la víctima i el poder de l'estat manifestat a través dels seus operadors. Per aquesta raó és necessari preguntar-se sobre com pot l'especialista modificar les formes de relació i comportaments inscrits en la subjectivitat de l'operador. Com pot actuar en l'aspecte tècnic? I com pot acompanyar el procés de les dones validant les seues experiències i promovent la seua presa de decisions? Actualment no hi ha acord sobre com propiciar el segon, però l'experiència ha mostrat que quan el o la professionalista té coneixements sobre les implicacions hermenèutiques de la relació poder i gènere podrà comprendre la inestabilitat de les accions de les dones i promoure una relació més horitzontal amb la víctima reconeixent la necessitat d'identificar-se com "acompanyant" en la desestructuració d'una subjectivitat cercada pel poder de l'agressor, a una amb capacitat de presa de decisions pròpia i d'autoreconeixement de les pròpies fortaleeses.

En l'experiència de capacitació tant a professionals de la salut com de procuració de justícia, els mòduls sobre poder i gènere, identitat i subjectivitat femenina, que mostren la lliga entre l'espai públic i el privat enllaçats per servidors de l'estat van permetre aprofundir sobre la relació jeràrquica existent entre servidor i víctima de tal manera que s'aconsegueix problematitzar la tendència "subjectiva" del professional a creure que la dona que no segueix "instruccions" és una mala "pacient"; o en el cas dels professionals de procuració de justícia que és una dona "problemàtica".

A pesar de ser aspectes relativament nous en l'anàlisi del fenomen de la violència domèstica, els conceptes de poder i desestructuració dels mecanismes de poder permeten donar compte de les formes en què la dinàmica social crea "ambients d'impossibilitat" per a modificar patrons de violència, i permet identificar els factors que impossibiliten el procés de desnaturalització d'aquesta problemàtica i la modificació de patrons de conducta, tant en barons agressors com en les dones.

De tal manera que la pregunta sobre la qualitat de relació professional-víctima s'il·lumina per a mostrar com i per què els professionals poden exercir el seu poder "sobre" les dones actuant com a corretja d'un poder que assumeix les dones en una situació de violència com una víctima amb un buit de recursos. Una visió completament oposada al posicionament feminista que mostra que les dones en una situació de violència són un ple de recursos que poden ser utilitzats per a la creació de mecanismes de protecció. Això permet, per tant, pensar en la possibilitat de crear una relació que trenque la corretja de poder que corre de l'espai privat al públic i que il·lumine els recursos de les dones per a prendre decisions adequades i transformar la relació violenta, transformant-se a si mateixes.

En termes tècnics aquest procés no sols mitiga o redueix la doble victimització de les dones sinó que a més promou canvis de més llarg termini en la seua subjectivitat, proporciona recursos per a protegir-se i evitar reproduir el patró de relacionament de parella que la puga posar en risc de tornar a trobar-se en una situació de violència. Aquest acostament requereix coneixements sobre el poder i el gènere com a eina hermenèutica; les identitats de gènere i el comportament humà davant la tragèdia i la possibilitat de construir respostes resilients; però sobretot coneixements sobre la sobrecàrrega laboral, la síndrome d'esgotament professional (burn-out) i el desgast per empatia, que en conjunt es presenten com a actituds deshumanitzades davant les i els usuaris dels serveis.

Atesa la complexitat del fenomen de violència i la multiplicitat de discursos al voltant de la violència domèstica, és necessari emfatitzar que aquest fenomen no tindria la força reproductora que té si des dels serveis de l'estat no es mantingueren patrons que, des del poder, normalitzen la violència i propicien la seua repro-

els conceptes de poder i desestructuració dels mecanismes de poder permeten donar compte de les formes en què la dinàmica social crea "ambients d'impossibilitat" per a modificar patrons de violència

Si reconeixem que la violència és una forma de relació humana, podem suposar que les i els professionals que atenen en els serveis tenen en la seua pròpia experiència un historial particular de relació amb la violència

ducció a través de serveis en els quals les i els professionals que operen mantenen un funcionament tradicional d'imposició de processos sobre les dones.

Quines són les implicacions en la qualitat d'atenció i el benestar de la o el professional quan no es compta amb les eines teòriques i metodològiques de la perspectiva de gènere?

Si reconeixem que la violència és una forma de relació humana, podem suposar que les i els professionals que atenen en els serveis tenen en la seua pròpia experiència un historial particular de relació amb la violència. Aquest fet, i la sensibilitat que pot tenir l'especialista, pot també posar-lo en risc d'ocupacional en obligar-lo a enfrontar-se a estressors d'una manera desproporcionada, derivant en el que s'identifica com a síndrome de burn-out i fatiga per compassió. Aquesta síndrome, que té implicacions sobre la qualitat de l'atenció, pot afectar també la salut de l'especialista creant un distanciament i deshumanització en el contacte. El que mostren els estudis sobre burn-out i desgast per empatia és que les i els professionals que atenen en els serveis d'atenció casos de violència domèstica pateixen de manera desproporcionada aquest tipus de síndromes, la qual cosa redueix l'efectivitat dels programes i la qualitat de l'atenció.

El coneixement sobre aquests temes és una necessitat per a garantir la qualitat de l'atenció però sobretot per a mostrar a les i els professionals que la complexitat del fenomen de la violència de gènere i el desconeixement sobre el seu impacte afecta no sols les dones sinó que es “derrama” sobre els serveis creats per a contenir aquesta problemàtica. En l'experiència de capacitació i especialització a operadors d'aquests serveis, els temes de desgast laboral i traumatització vicària no sols van ajudar a reduir la sensació de desesperança i angúnia per part dels professionals sinó que van permetre que aquests identificaren estratègies d'autoatenció i modificació de patrons laborals i organitzacionals que promogueren la relació d'equip.

Quines són les implicacions quant a la possibilitat d'avançar en la prevenció de la violència quan es creen multiplicitat de serveis sense l'especialització requerida per part dels professionals? La problemàtica central que hem d'enfrontar actualment quant als recursos teòrics i metodològics amb què compten els professionals de les diverses disciplines, que estan involucrades en els programes d'atenció a les dones que pateixen violència en l'entorn domèstic, és que no inclouen coneixements sobre les formes en què el poder i el gènere s'intersecten per a reproduir patrons de subjecció sobre les dones que cerquen ajuda en els serveis de l'estat. De la concepció i ús de termes com ara dona maltractada o dona colpejada, elaborats com a estratègies explicatives d'un fenomen complex, s'ha passat a la simplificació del fenomen, igualant les dones amb víctimes sense capacitat d'agència que

requereixen de l'atenció de l'estat a través d'institucions assistencials que infantilitzen les dones. Aquesta tendència a infantilitzar les dones, present en tots els debats sobre la violència de gènere, s'origina en les contradiccions inherents en el camp discursiu i teòric del feminisme que fins fa molt poc de temps tendia a concebre el subjecte dona de manera no contradictòria. Contradiccions que en l'espai de l'acció política han ajudat a construir discursos feministes victimitzants. Carol Smart (1992) ho explica de la següent manera:

“La idea que La Dona és tant poderosa com sense poder, víctima sexual i agent sexual i més... és enutjosa per a un feminisme que hi ha invertit molt de la seua pròpia construcció sobre La Dona com un subjecte sense poder i victimitzada.” (p. 9)

Potser per aquesta raó, la utilització mediàtica del concepte dona maltractada ha construït un subjecte dona victimitzada i sense capacitat d'agència. El concepte d'inhabilitat o desesperança apresada erigeix les dones en víctimes passives, per la qual cosa en la majoria de les institucions de l'estat les tracten com a tals. Així, les dones passen de ser tutelades del pare al marit i altres barons en el seu entorn domèstic, a ser tutelades en l'àmbit públic pel sacerdot, advocada o advocat, metges, psicòlegs i psicòlegs o psiquiatres.

El coneixement sobre el poder i el gènere permet reconèixer les dones com a subjectes contradictoris, un element indispensable per a interrompre la reproducció de la violència promovent les capacitats de les dones com a subjectes d'acció capaç de construir agència. La idea de “dona problemàtica” està associada a la de “pobra dona” i és part de l'imaginari social que ha construït el subjecte dona victimitzada i naturalitzada.

El concepte de poder elaborat per Foucault mostra que les relacions de poder són les relacions sine qua non per a comprendre la reproducció dels mecanismes que garanteixen un determinat ordre social, en aquest cas l'ordre que garanteix el lloc de subordinació de les dones a través de la violència. El poder no està situat en algun en particular, no es posseeix (s'exerceix), es reconeix pels seus efectes, travessa els individus que el pateixen i se sustenta en un sistema de veritats avalades pel saber. Aquests mecanismes i institucions tenen una base que els justifica gràcies al poder del saber-coneixement que atorga el dret de jutjar a metges, jutges, psicòlegs, pedagogs i psiquiatres. Per aquesta raó és indispensable que les i els operadors de serveis d'atenció s'especialitzen i reconeguen que les eines de la seua disciplina són necessàries però insuficients perquè la seua labor siga de qualitat, amb calidesa i eficient. Segurament un desig que tenim totes les persones que estem convençudes que un altre tipus de societat és possible. Una societat on la violència contra les dones deixi de ser part de la “tradició cultural” en el nostre entorn.

El coneixement sobre el poder i el gènere permet reconèixer les dones com a subjectes contradictoris, un element indispensable per a interrompre la reproducció de la violència promovent les capacitats de les dones com a subjectes d'acció capaç de construir agència

El moviment feminista i l'organització de les dones han generat una forma de resistència específica al poder que, curiosament, engloba les resistències a què Foucault feia referència en identificar la sèrie d'oposicions al poder desenvolupades en la segona meitat del segle XX: "L'oposició al poder dels hòmens sobre les dones, dels pares sobre els fills, de la psiquiatria sobre els fenòmens mentals, de la medicina sobre la població, dels governs sobre la forma de viure de la gent".

L'eficiència del moviment feminista en l'àmbit públic es comprova només de veure la quantitat d'avanços existents quant a lleis i serveis d'atenció a dones en la majoria de les societats del món occidental. No obstant això, encara falta molt per recórrer quant a la influència que la reflexió feminista pot tenir en els espais acadèmics perquè no siga necessari capacitar fins a l'infinit els professionals que han d'enfrontar la problemàtica de la violència contra les dones.

Per tant, el que queda per reflexionar és la responsabilitat dels espais acadèmics per a dissenyar currículums d'acord amb les realitats socials i la demanda d'una societat no violenta.

*Prevenió de la violència de gènere des del sistema educatiu:
cap a una escola coeducativa*

Maria Lameiras Fernández. Maria Victòria Carrera Fernández

La identitat sexe/gènere, constitueix un dels pilars fonamentals de la construcció global de la identitat, sinó el més important. El concepte de gènere se sustenta en la dualitat propiciada pel dimorfisme sexual aparent i la transcendència social atribuïda a aquest fet (Fernández, 1996), és a dir el sexe i el gènere. D'una banda, les característiques biològiques que diferencien homes i dones, i d'una altra les característiques socialment acceptades per a cada sexe, constitueixen un procés bidireccional, interactiu i dinàmic que comença en el naixement i s'estén al llarg de tota la vida (Lameiras, Rodríguez, Ojea i Dopereiro, 2004).

Així, el procés de dimorfisme sexual es desenvolupa en diversos nivells de sexuació: sexe genètic (constitució d'un determinat patró cromosòmic), sexe gonadal (diferenciació de les primitives gònades indiferenciades en testicles o ovaris) i sexe genital, somàtic o fenotípic (diferenciació dels tractes reproductors interns i dels òrgans genitals externs), que es produeixen al llarg del desenvolupament prenatal i es perfilen de forma progressiva a través dels caràcters sexuals secundaris per la influència de les hormones, que arriben a la seua fase àlgida en la pubertat. No obstant això, aquest procés "dimòrfic" idealitzat no és tal, atès que hi ha ambigüitats genitals en el naixement

que la ciència s'encarrega de "reparar", que ens permetrien parlar de més de dos sexes "naturals" (Fausto-Sterling, 1993), així com "homes" i "dones" amb caràcters sexuals secundaris, de manera que és freqüent trobar-nos amb dones que tenen borrisol facial o la veu greu, i amb homes sense borrisol facial i la veu aguda; i que, per tant, no responen de forma absoluta al dimorfisme sexual exclouent que s'espera per a ambdós.

No obstant això, només hi ha dues formes "legítimes" que seran els "dos sexes" biològics resultat de la sexuació a partir dels quals es construeix el sexe psicossocial. De manera que, depenent fonamentalment de l'aparença externa, el grup social en què naixem ens atribueix un gènere o un altre (masculí o femení), que es conforma a partir dels significats atorgats al que significa ser "home" o ser "dona", construïts des de les diferents cultures i etapes històriques, i per tant arbitraris i insuficients per a reflectir la diversitat de gènere. Relegant dones i homes a rígids estereotips i rols, configurant complexos sistemes de creences sobre el que implica la masculinitat-feminitat i sobre el tipus d'activitats i distribució d'ocupacions que són adequades per a cada sexe (Pastor, 2000).

D'aquesta manera, en aquest procés de socialització, desenvolupat fonamentalment en la família, l'escola i els mitjans de comunicació, podem diferenciar l'acció coordinada dels estereotips descriptius i prescriptius. Els primers estableixen les característiques que descriuen a cada sexe, associant la masculinitat amb trets de dominància, control i independència, i la feminitat amb trets de sensibilitat, afecte i atenció. Els segons es refereixen a les conductes que es considera que han de dur a terme homes i dones. Així, els rols o papers assignats per a cada sexe es projecten des dels estereotips "descriptius", la qual cosa suposa reconèixer que l'existència de rols o papers diferenciats per a cada sexe és la conseqüència "natural" d'assumir l'existència de trets psicològics diferents per a cada sexe. I aquesta asimetria de rols provoca la divisió de l'espai públic i privat com a àmbits específics per a ambdós sexes. L'home s'apodera de l'espai públic o polític i es relega la dona a l'espai privat o domèstic.

D'aquesta manera, la societat reforça la creença d'una "definició triàdica" (Pastor, 2000, p. 232), distinta i complementària per a homes i dones: agressivitat, poder i dominància per als homes, i passivitat, debilitat i submissió per a les dones. I això contribueix a acceptar tàcitament i explícitament la dominància social de l'home, convertint-se així la violència sobre les dones i també sobre els altres homes no estereotipats o transgressors en una forma de verificació de la identitat masculina.

La construcció social del gènere constitueix un pilar fonamental per a explicar les complexes relacions interpersonals de dominació-submissió i conseqüent-

ment els fenòmens de violència. A través d'aquest sòlid discurs de gènere, la “natural” diferència no ve sinó a significar una deliberada -interessada- i “construïda” desigualtat, una jerarquització que ha relegat, primerament d'una forma explícita i hostil, i posteriorment a través d'una magistral subtileza, a la meitat de l'espècie humana a una posició de subordinació o subalternitat, que encara en els començaments del segle XXI no ha aconseguit superar-se completament (Lameiras, Carrera i Rodríguez, en premsa).

Així, les actituds sexistes cap a les dones no han seguit el mateix ritme de pervivència i evolució en totes les cultures i èpoques històriques. En l'actualitat conviuen actituds sexistes de caràcter més radical i hostil (principalment en països en via de desenvolupament) juntament amb altres actituds més condescendents i benèvols (especialment en la cultura occidental), que en certa manera emmascaren la seua vertadera naturalesa sexista (Lameiras, 2004). De manera que les actituds sexistes que poden definir-se com un prejudici cap a les dones, entenent aquest com una forma d'hostilitat i aversió (Alport, 1954), han avançat cap a formes més implícites i encobertes de discriminació que passen més inadvertides, i que es continuen caracteritzant per un tractament desigual i perjudicial cap a elles. Aquesta nova forma de sexisme rep el nom de sexisme modern. Dins d'aquest nou escenari Glick i Fiske proposen la teoria del sexisme ambivalent (1996, 1999). Segons aquests autors coexisteixen dos tipus d'actituds sexistes: una de tipus hostil (SH) i una altra més benèvol (SB). D'aquesta manera, l'element hostil comparteix amb el sexisme més tradicional la seua càrrega afectiva negativa i es caracteritza per un prejudici cap a les dones, a qui considera en una situació d'inferioritat respecte als homes; així com per la valoració positiva cap als homes com a ostentadors del poder i responsables de la relegació de la dona a un estatus inferior (actitud hostil). Pel que fa a l'element benèvol, aquest utilitza un to afectiu positiu, idealitzant els rols tradicionals de les dones -d'esposa i mare-, alhora que s'emfatitza la seua debilitat i necessitada empara, reforçant el paper protector dels homes.

Aquestes dues formes de sexisme constitueixen una combinació que reproduceix la subordinació de la dona que actua com un sistema articulat de càstigs (SH) i de recompenses (SB). Així, mentre el SH serveix per a “castigar” les dones que no se sotmeten als rols de gènere, el SB representa la recompensa a tal submissió (Glick i Fiske, 1997). El caràcter punitiu del sexisme hostil s'enfoca cap a les dones que desafien el poder dels homes o el seu estatus. El caràcter reforçant del sexisme benèvol es destina cap a les dones que es mantenen dins dels rols de gènere de manilles i mares orientades a cura de les seues parelles i fills/es.

En aquest context, la construcció social del gènere i les actituds sexistes conseqüents propicien l'origen i manteniment de la violència de gènere. Així, diverses

investigacions posen de manifest la consistent relació entre el sexisme hostil i el sexisme benèvol amb les actituds que justifiquen l'abús cap a les dones, en el sentit que el sexisme hostil legitima l'abús cap a les dones, mentre que el suposat caràcter protector del sexisme benèvol no es reflecteix quan es duen a terme actituds violentes cap a les dones (Sakalli, 2001).

Així les coses, l'escola, principal agent de socialització juntament amb la família, no pot continuar obviant la seua responsabilitat en aquesta important tasca. No només és necessari, sinó urgent, el compromís del col·lectiu docent en l'establiment d'estratègies educatives que promoguen la igualtat i impedisquen l'aparició de la violència de gènere.

L'educació ha de ser entesa com un procés d'humanització permanentment inacabat, base de la integració social de les persones, inherent a una escala de valors, i inherent també a la comunicació bidireccional entre l'individu i el seu entorn (Sarramona, 2000). En aquest sentit, la transformació de les estructures socials constitueix el pilar fonamental de tot procés educatiu (Monclús, 2005). Aquest pilar fonamental de l'educació travessa tota l'obra del pedagog brasiler Paulo Freire. Freire (1967) destaca el caràcter utòpic de l'educació, no en el sentit d'idealista o inabastable, sinó de compromís amb la constant dinàmica de denúncia (crítica) i canvi de la realitat (alternativa). En ser concebuda així, com a optimització i millora, l'educació adquireix un caràcter axiològic, no sols irrenunciable, sinó substancial a la seua mateixa naturalesa, per la qual cosa sempre implicarà una opció valorativa (Cid, Dapía, Heras i Payá, 2001).

Així, si el que es pretén és reproduir les estructures socials de poder-submissió serà necessari crear individus acrítics, objectes passius, a través d'una pràctica que en cap cas hem de confondre amb l'educació. "Una educació que servisca per a reproduir esquemes o valors, repetir continguts i dades, transmetre informacions o conservar el que hereta o l'existent no és pròpiament educació, encara que hi haja qui anomene així a aquest tipus de processos" (Monclús, 2005, p.14). Des d'aquesta accepció, l'educació serveix al manteniment de l'ordre social i, en concret, al manteniment de les estructures jeràrquiques entre els gèneres. Així, ja Rousseau en el segle XVIII va defensar el disseny d'un currículum que afavorira l'ajust de les persones a l'ordre social dels gèneres basat en el (suposat) equivalent ordre natural dels sexes, la qual cosa va donar lloc a una educació dels xiquets enfocada al desenvolupament lliure i a la potenciació de totes les seues capacitats, i en contrapartida a una educació de les xiquetes centrada a seguir el "destí natural" de la maternitat (Bonilla i Benlloch, 2000).

Aquesta última accepció de l'educació com a instrucció i, per tant, com a principal instrument per a la reproducció de les estructures de poder-submissió con-

tinua formant part de la dinàmica educativa de molts centres. Si bé ara no d'una forma conscient, oberta i explícita, sí a través del currículum ocult que “té un paper destacat en la configuració de determinats significats i valors del qual el col·lectiu docent i el mateix alumnat no són plenament conscients” (Torres, 1994, p.10). I que és el que millor defineix la ideologia d'un determinat model educatiu. En aquest sentit, quan parlem de violència de gènere, l'escola que no explicita la seua repulsa cap a aquesta, que no lluita activament contra l'encotillament dels seus alumnes i alumnes basant-se en rígids estereotips de gènere, és una escola que no garanteix la igualtat d'oportunitats, una escola, en definitiva, que està contribuint, a través del seu model educatiu, a la reproducció de les estructures de dominació i submissió entre els gèneres.

Així, situar-nos en l'accepció integral d'educació, aquella que té com a fi últim la lluita contra la desigualtat i injustícia social, és una tasca urgent. D'aquesta manera, enfront de l'“escola mixta”, que col·labora amb el seu silenci a la reproducció de l'estructura jeràrquica de gènere, negant la desigualtat entre homes i dones, s'imposa la necessitat d'una “escola coeducadora”, aquella en la qual es du a terme una pràctica educativa que reuneix les següents característiques: i.) assumeix que la societat no és neutra, sinó sexista, de manera que l'escola, com a microcosmos social reproduceix aquestes actituds sexistes, per la qual cosa tant l'alumnat, com el professorat i el currículum escolar són objectius a transformar del model coeducatiu; ii.) inclou entre els seus objectius explícits l'eradicació dels estereotips i rols de gènere, així com una transformació de les relacions entre els gèneres; iii.) adequa el currículum escolar a aquestes necessitats, incloent-hi l'educació en valors; iv.) promou la resolució pacífica dels conflictes; i v.) reconeix la necessitat de col·laboració amb altres agents educatius a fi de la consecució de la igualtat real entre els gèneres (Observatori per a la Igualtat d'Oportunitats-Institut de la Dona, 2008).

Des d'aquesta perspectiva, la flexibilització i eliminació dels estereotips i rols de gènere, reconeixent el caràcter arbitrari i insuficient d'aquells, i l'eradicació de les actituds sexistes, constitueix un dels pilars fonamentals sobre els quals descansa l'educació afectivosexual abordada des d'un model integrador (Lameiras i Carrera, 2009). Així, el disseny i implementació d'estratègies coeducatives per a la consecució de la igualtat de gènere i la prevenció de la violència de gènere, ha de ser inclosa també l'educació sexual. En aquesta línia de treball, el model integrador d'educació sexual, enfront del model prevencionista i de riscos, supera la urgència de la prevenció i parteix de l'acceptació i valoració de les diferents biografies sexuals, fomentant la riquesa de la dimensió sexual humana i afavorint la satisfacció i la qualitat de vida de les persones. El model integrador es caracteritza per: i.)

assumir una actitud de cultiu (Amezúa, 1999), la qual cosa suposa acceptar que la sexualitat és un valor que val la pena conrear; ii.) abordar la sexualitat des d'una perspectiva sociopsicosocial, assumint que la sexualitat, més que un constructe biològic és, fonamentalment, una construcció social; i iii.) promoure la transformació de les actuals estructures de poder-submissió entre els gèneres, potenciant la valoració positiva de la diversitat (Lameiras i Carrera, 2009). En aquest nou marc de l'educació sexual adquireixen un especial protagonisme els/les professionals de l'àmbit de l'Educació i la Psicologia, superant d'esta manera les anteriors intervencions purament biologicistes i "medicalitzades".

Dins d'aquest model d'educació sexual destaca el programa coeducatiu "Agarimos" (Lameiras, Rodríguez, Ojea i Dopereiro, 2004), el principal objectiu del qual és promoure la intel·ligència emocional i el desenvolupament sexual impulsat a través d'unes relacions més justes i igualitàries entre els gèneres. La seua proposta didàctica s'estructura a través de dos grans blocs temàtics: "valoració personal" i "desenvolupament psicoafectiu i sexual". Dins del primer bloc s'inclouen tres àrees temàtiques: identitat corporal, identitat de gènere i identitat i valoració personal; i dins del segon bloc s'inclouen quatre àrees més: emocions, relacions socioafectives, conducta sexual i salut sexual. Els seus dos eixos vertebradors, identitat corporal i identitat de gènere, posen de manifest la necessitat de transcendir els condicionaments imposats pel model "ideal" de bellesa, així com pels rígids estereotips i rols de gènere, promovent una identitat de "persona" en la qual s'integren els valors igualitaris i de respecte cap a un mateix i cap als altres i que, en definitiva, permeta una vivència plena i satisfactòria de la sexualitat.

Una adaptació del programa coeducatiu "Agarimos" va ser desenvolupada i avaluada a llarg del curs acadèmic 2003-04 amb alumnes de 1r d'ESO. En aquesta intervenció es van treballar les 7 àrees temàtiques del programa amb un total de 28 sessions dutes a terme en l'hora d'acció tutorial, incidint en el primer bloc temàtic a causa de l'edat i característiques dels participants. L'avaluació del programa, de caràcter processual i a través d'una aproximació quantitativa-qualitativa, va posar en relleu un increment del nivell de coneixements sobre òrgans sexuals i sobre nutrició, així com unes actituds més igualitàries, donant el primer pas en la superació dels condicionants del cos i del gènere, en pro d'una identitat de persona (Carrera, Lameiras, Foltz, Núñez i Rodríguez, 2007). Aquests resultats són avalats per les dades derivades de l'avaluació qualitativa (Carrera, Lameiras i Rodríguez, 2007), en la qual, a més, es comprova un augment dels coneixements sobre emocions, relacions socioafectives i conducta sexual, així com unes actituds substancialment més erotofíliques cap a la sexualitat.

D'altra banda, altres materials que operen des d'una perspectiva coeducativa i que poden ser adaptats en funció de les característiques del grup concret

de destinataris són el “Itaka. Constructivisme i educació sexual de 0 a 20 anys” (Barragán, Bredy i Rivero, 1993), “Carpeta didàctica d’educació afectivosexual Harimaguada” (Bolanos, González, Jiménez, Ramos i Rodríguez, 1994), “La construcció col·lectiva de la igualtat” (Barragán et al., 1996), “Educació de les relacions afectives i sexuals des de la filosofia coeducadora” (Urruzola, 1999), “Programa d’educació afectivosexual per a educació secundària” (Barragán, 1999), i “Educació sentimental i eròtica per a adolescents” (Altable, 2000), entre altres valuosos materials.

Finalment, volem destacar que la inclusió d’experiències d’educació afectivosexual, i com un dels seus principals elements l’educació per a la igualtat, en el currículum escolar pot dur-se a terme a través de diferents estratègies: i.) transversalitzada, a través de totes les matèries i espais del currículum, garantint un enfocament educatiu interdisciplinari; ii.) com a assignatura, de manera que la dimensió sexual humana siga considerada definitivament com una àrea de coneixement i com a tal un tema d’estudi; i iii.) com una combinació de les dues anteriors, la integralitat d’actuació en totes les àrees (Observatori per a la Igualtat d’Oportunitats-Institut de la Dona, 2008).

En aquesta línia, destaca el treball d’alguns aspectes relatius a la dimensió sexual humana dins de l’assignatura Educació per a la Ciutadania i els Drets Humans (LOE, 2006), especialment continguts i actituds d’igualtat de gènere, en un dels cursos del tercer cicle d’educació primària, així com en un dels tres primers cursos d’educació secundària. No obstant això, la controvèrsia generada respecte a aquesta assignatura suggereix que l’adequada atenció d’aquesta temàtica quedarà supeditada a l’educador/a encarregat d’impartir la matèria.

En definitiva, si admetem que la dimensió sexual és una part crucial del desenvolupament integral dels individus, incloent-hi la identitat de gènere com un dels seus pilars bàsics, l’educació afectivosexual hauria de ser oferida des de l’educació infantil fins a la secundària, per a la qual cosa serà necessària una llei que no sols permeti, sinó que garantisca la seua inclusió en el sistema educatiu reglat.

Conclusions

Enfront de la violència de gènere, que constitueix una de les principals xacres del segle XXI, és necessària i urgent una actuació integral i sistemàtica des del sistema educatiu, que no pot continuar negant la seua responsabilitat en aquesta important tasca. Així, les experiències coeducatives, pilar fonamental dels programes d’educació sexual, han d’incloure entre els seus principals objectius la fle-

xibilització dels estereotips i rols de gènere, a fi de promoure unes relacions més igualitàries entre els gèneres i prevenir les situacions de discriminació i violència derivades d'aquelles. Per a això, disposem de nombrosos materials que poden ser adaptats a les necessitats del grup concret de destinataris, valuosos recursos que han de ser utilitzats. I també serà necessària una llei que no sols permeti, sinó que garantisca, a través de la formació i adequada selecció del col·lectiu docent, així com de diferents mecanismes de control de l'actuació educativa, la inclusió de les estratègies coeducatives no sols transversalitzades en les diferents àrees del currículum, sinó també com experiències concretes de treball. Sens dubte, aquest és el millor instrument de què disposem per a evidenciar el caràcter construït del gènere i de la desigualtat, promovent així la prevenció i eradicació de la discriminació per raó de gènere i, en definitiva, de la violència de gènere en les seues diverses manifestacions.

Bibliografia

- ALLPORT, G.W. (1954) *The Nature of Prejudice* Reading, MA: Addison-Wesley
- ALTABLE, C. (2000). *Educación sentimental y erótica para adolescentes*. Madrid: Miño y Dávila.
- AMEZÚA, E. (1999). *Diez Textos Breves*. Revista Española de Sexología, 91 (monográfico). Madrid: INCISEX.
- BARRAGÁN, F.(1999). *Programa de educación afectivo-sexual para Educación secundaria*. Sevilla: Junta de Andalucía. Consejería de Educación y Ciencia e Instituto Andaluz de la Mujer.
- BARRAGÁN, F., BREDY, C., RIVERO, Z. y BORJA, A. (1989). *Guía didáctica para la educación sexual: De 0 a 20 años*. Vol. 1. Fundamentos teóricos y prácticos. Madrid: Xerach.
- BARRAGÁN, F., OLIVIER, M., CÁCERES, Y., SUÁREZ, M.D., SÁNCHEZ, R., VEGA, A. y MIGUEL, L. (1996). *La construcción colectiva de la igualdad*. Sevilla: Junta de Andalucía. Consejería de Educación y Ciencia.
- BONILLA, A. y BELLOCH, A.P. (2000). *Identidades, transformación de modelos sociales y su incidencia en el ámbito educativo*. En J. Fernández (Eds.), *Intervención en los ámbitos de la sexología y de la generología* (pp.135-176). Madrid: Pirámide.
- CARRERA, M.V., LAMEIRAS, M. y RODRÍGUEZ, Y. (2007). *Intervención y evaluación de un programa de educación afectivo-sexual en la escuela para padres y madres de adolescentes*. *Diversitas, Perspectivas en Psicología* 3(2), 191-202.
- CARRERA, M.V., LAMEIRAS, M., FOLTZ, M., NÚÑEZ, A.M. y RODRÍGUEZ, Y. (2007). *Evaluación cuantitativa de un programa de educación sexual con estudiantes de Educación*

- Secundaria Obligatoria. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 7(3), 739-751.
- CID, X.M., DAPÍA, M.D., HERAS, P. y PAYÁ, M. (2001). Valores transversales en la práctica educativa. Madrid: Síntesis.
- FAUSTO-STERLING, A. (1993). The five sexes: Why male and female are not enough. *The Sciences*, March/April, 20-25.
- FERNÁNDEZ, J. (Coord.). (1996). Varones y Mujeres. Desarrollo de la doble realidad del sexo y del género. Madrid: Pirámide.
- FREIRE, P. (1967). La educación como práctica de la libertad. México: Siglo XXI.
- GLICK, P. y FISKE, S. (1997) Hostile and benevolent sexism. Measuring ambivalent sexist attitudes toward woman, *Psychology of Women Quarterly*, 21, 119-135.
- GLICK, P. y FISKE, S.T. (1996) The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism, *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512.
- GLICK, P. y FISKE, S.T. (1999) The Ambivalence toward Men Inventory: Differentiating hostile and benevolent beliefs about men, *Psychology of Women Quarterly*, 23, 519-536.
- LAMEIRAS, M. (2004). El sexismo y sus dos caras: De la hostilidad a la ambivalencia. *Anuario de Sexología*, 8, 91-102
- LAMEIRAS, M., CARRERA, M.V. y RODRÍGUEZ, Y. (en prensa). Sexualidad humana. Una aproximación integral con perspectiva de género. Madrid: Pirámide.
- LAMEIRAS, M. y Carrera, M.V. (2009). Educación sexual. Madrid: Pirámide.
- LAMEIRAS, M., RODRÍGUEZ, Y., OJEA, M. y DOPEREIRO, M. (2004). Programa Agarimos: Programa coeducativo de desarrollo psicoafectivo y sexual. Madrid: Pirámide. Ojos Solares. Colección Programas.
- Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género (B.O.E. nº 313, de 29 de diciembre de 2004).
- Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación (B.O.E. nº 106, de 4 de mayo de 2006).
- Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva entre hombres y mujeres (B.O.E., nº 71, de 23 de marzo de 2007)
- Ministerio de Igualdad-Instituto de la Mujer (2008). Mujeres muertas a manos de sus parejas y ex-parejas 1999-2008. Datos obtenidos de: <http://www.migualdad.es/MUJER/mujeres/cifras/tablas>. Consulta: 11 de diciembre de 2008.
- MONCLÚS, A. (2005). Caracterización de la educación. En A. Monclús (Coord.), *Las perspectivas de la educación actual* (pp. 13-26). Salamanca: Témpora.
- Observatorio para la Igualdad de Oportunidades-Instituto de la Mujer (2008). Guía de coeducación. Madrid: Ministerio de Igualdad, Instituto de la Mujer.

- PASTOR, R. (2000). Aspectos psicosociales de la asimetría genérica: Rupturas, cambios y posibilidades. En J. Fernández (Coord.), Intervención en los ámbitos de la sexología y de la generología (pp.217-246). Madrid: Pirámide.
- SAKALLI, N. (2001). Beliefs about wife beating among Turkish collage students: The effects of patriarchy, sexism and sex differences. *Sex Roles*, 44, 599-610.
- SARRAMONA, J. (2000). Teoría de la educación. Barcelona: Ariel
- TORRES, J. (1994). Globalización e interdisciplinariedad: El currículum integrado. Madrid: Morata.
- URRUZOLA, M.J. (1999). Educación de las relaciones afectivas y sexuales desde la filosofía coeducadora. Bilbao: Maite Canal.

La cura i les seues perversions. La cultura de la violència

M^a. Soledad Arnau Ripollés

A través de les múltiples lluites pel reconeixement que hem lliurat les dones al llarg de la història per a destruir aqueix «sistema patriarcal i androcèntric o de dominació masculina», del que hem parlat més amunt, i que tant ens oprimeix, les dones hem creat «noves formes de pensar i de donar explicació dels fets» que posen en evidència «els prejudicis» sobre els quals se sustenta el dit sistema. Respecte d'això, per tant, i des d'aqueixes noves formes de pensar i de donar explicació dels fets, caldrà analitzar molt detingudament si, tal com es concep ara mateix «el fet de la cura», aquest, també es fonamenta en prejudicis (i, si fóra així, si això significa que «el tema de la cura» es basa en el dit sistema).

El/Els «feminisme(s)», són aqueixes formes diferents de pensar i de donar explicació de les relacions humanes entre ambdós grups, dones i homes que, sens dubte, contribueixen directament al foment d'una vertadera «cultura de pau».

En definitiva, les dones hem volgut alliberar-nos de l'esclavitud a què hem estat sotmeses per «tenir un sexe diferent del de l'home». Entre altres qüestions, hem volgut alliberar-nos «de la cura obligatòria» com a forma de dominació masculina.

D'acord amb el sistema masculí-opressor dominant, la dona ha patit el que es coneix com el «procés de naturalització» a través del qual, pel fet de «tenir una determinada biologia», es troba relegada a un rol tradicional profundament arrelat en les nostres estructures sociopolítiques, econòmiques i/o culturals. El dit rol, basat fortament en la divisió sexual del treball, exposa les dones a multitud de formes d'opressió i/o vulneració (violació) dels seus drets humans (i, entre aquests, es troba la «violència de gènere»).

Pel que fa al tema de «la cura» és important reconèixer que el sistema masculí-opressor dominant «l'ha utilitzat» per a subordinar la dona, en qualitat d'«eterna curadora», i per a relegar-la permanentment a l'espai privat. Amb la qual cosa, «la cura» es converteix en una nova forma perversa de violència de gènere contra les dones.

Tal com es comenta en l'Informe de la Quarta Conferència Mundial sobre la Dona, de l'ONU (Beijing-Pequín, 1995):

[...] s'ha de reconèixer l'important paper que en molts països sol exercir la dona en la cura d'altres membres de la seua família.

[...] L'atenció dels fills, els malalts i les persones d'edat són una responsabilitat que recau desproporcionadament sobre la dona a causa de la falta d'igualtat i a la distribució desequilibrada del treball remunerat i no remunerat entre la dona i l'home.

Per tant, els distints feminismes (i les seues respectives pràctiques, a través del moviment feminista), es converteixen en una espècie de «filosofia de l'apoderament o de l'alliberament» de les dones, en tant que identifiquen i detecten tot allò que el sistema masculí-opressor dominant el constitueix com «instruments de dominació», a fi de replantejar possibles solucions. Sens dubte, «la cura» és un «instrument de dominació» contra la dona, motiu pel qual caldrà replantejar possibles solucions a partir d'«altres punts de vista» (és a dir, «des d'altres veus»).

Tal com ens indiquen Hernández i Rodríguez (1996), en suport de l'«alliberament de les dones», l'ONU estableix quatre Conferències Mundials sobre la Dona (Mèxic, 1975; Copenhaguen, 1980; Nairobi, 1985; i, Beijing-Pequín, 1995), amb l'esperança que contribuïsquen a l'èxit d'una vertadera «Igualtat de Drets» entre dones i homes. Per això, totes aquestes quatre conferències es constitueixen entorn de tres eixos principals d'acció: IGUALTAT - DESENVOLUPAMENT - PAU.

En relació a la pau, la IV Conferència Mundial especifica, d'una banda, que les dones contribueixen directament a una pau sostenible i duradora en el temps; i, d'altra banda, que «si no hi ha pau» les dones continuarem exposades a qualsevol forma de discriminació i/o vulneració dels nostres drets humans.

Els tres eixos de les Conferències Mundials sobre les Dones (ONU)	
Igualtat	Igualtat no sols significa aconseguir la igualtat jurídica per a la dona i eliminar la discriminació delegada existent. És necessari, també, que la dona tinga els mateixos drets, les mateixes obligacions i les mateixes oportunitats en tots i cada un dels aspectes de la vida. I açò només serà possible si la dona posseeix els mitjans i el poder, amb el mateix títol que l'home, que els permetran una participació més igualitària.
Desenvolupament	Desenvolupament significa la millora i el progrés de la dona en tots els aspectes de la vida humana: econòmic, polític, social i cultural. Així mateix, el desenvolupament ha d'estar integrat en un moviment mundial dirigit a establir una distribució més justa i igualitària dels recursos del planeta entre els països i les persones.
Pau	Sense pau i estabilitat no pot haver-hi desenvolupament. I la pau no serà duradora sense la igualtat, sense l'eliminació de les desigualtats existents a tots els nivells: entre homes i dones, entre els rics i els pobres de cada país, i entre les mateixes nacions.

Llavors... si «la cura» es pot considerar com una forma o instrument de dominació contra la dona, per tant, pot ser qualificada de «perversa». I, ni sens dubte, qualsevol perversió de l'atenció conduirà irrevocablement a una «cultura de la violència».

Tal com estem veient, la «diferència sexual» de la dona respecte de l'home segons el sistema masculí-opressor dominant, és l'element fundacional de la violència. Genera importants dicotomies que, al seu torn, són excloents. Segons l'esquema que presenta De Miguel Álvarez, les dicotomies excloents que desenvolupa el model de racionalitat patriarcal del sistema masculí - opressor dominant (Gil Gómez, 1995), poden ser:

ESFERA PÚBLICA	ESFERA PRIVADA
Masculí	Femení
Universalitat-imparcialitat	particularitat-afectes
Cultura	Naturalesa
Llibertat	Necessitat
Ment -producció d'idees	cos -producció de cossos
Raó-entesa	passió-sentiments
Ètica de la justícia	ètica de la cura
Competitivitat	caritat-beneficència
Fer	Ser
Productivitat-treball	Improductivitat-«no treball»
«Els iguals»: individus-ciutadans	«Les idèntiques»: mares-esposes

Amb la qual cosa, i de tot això, es desprèn, a primera vista, que en gran manera l'«espai públic» pot alimentar una «cultura de la violència», en tant que genera rols tradicionals d'home constituïts per «la força» i/o la competitivitat; mentre que l'«espai privat» pot generar més fàcilment una «cultura de pau», ja que tot aquest espai gira entorn de l'«afecte» i/o a l'amor, directament (i, les seues distintes manifestacions: la cura, la caritat...) i, comunament, es tendeix a pensar que les dones són més propenses a desenvolupar aquest tipus de postures «més amables». Tal com bé ho expressen Díez Jorge i Mirón Pérez (2004: 71):

Partim del fet, doncs, que tradicionalment les societats s'han organitzat genèricament i en aquesta construcció social s'han assignat valors i rols als individus en funció del gènere a què pertanyen, sent habitual i freqüent en el món occidental una primera identificació de l'execució de la guerra amb els homes i la petició de la pau amb les dones.

No obstant això, i tal com continuen dient (75):

En tot això no hi ha res d'innat. Són papers assignats socialment perquè la pau no és innata a les dones, ni hi ha un pacifisme innat a les dones. La pau ha de ser construïda per tots i totes.

Ara bé, i seguint amb el fil principal d'aquest treball, si es fa una anàlisi més profunda, es percep que, allò que tradicionalment ha sigut interpretat com «l'espai privat» (espai suposadament «de pau»), pot perfectament no ser-ho, sempre que estiga determinat pel «sistema masculí-opressor dominant». Si això succeeix, llavors, i per descomptat, també serà «un espai on es generaran distintes perversitats» (les quals, molt possiblement, es fonamentaran al seu torn en «prejudicis»). En aqueix supòsit, l'espai privat, doncs, també contribuirà a una «cultura de la violència».

Històricament parlant, les dones, en ser dadores de vida a través de la reproducció, fonamentalment, es dedueix d'això que tenim una capacitat consubstancial «de cura» i atenció cap aquelles persones o grups humans del nostre entorn més immediat, que es troben en especial vulnerabilitat: bebès, xiquetes i xiquets, persones malaltes i persones «dependents» (podríem afegir, segons la Llei 39/2006. Aquestes persones són majors i/o amb diversitat funcional). Per aquest motiu, les dones hem sigut obligades a ocupar el rol tradicional d'«eternes curadores»: tradicionalment, hem sigut les que oferim suport i confort, a través de les nostres cures, a aqueixes persones en situació de vulnerabilitat que formen part del nostre entorn més immediat.

D'acord amb el model tradicional familiar, que és qui estableix la «divisió sexual del treball», les dones hem ofert la nostra cura «amb amor i/o afecte», inicialment, ja que «ateníem» aquelles persones amb les quals teníem un vincle personal-afectiu. Tal com s'indica en el Cap. III del Libro Blanco de la Dependencia (IMSERSO, 2004), l'emancipació de les dones, fonamentalment, a través de l'àmbit laboral, desestructura el «Model clàssic de protecció social» (el paradigma del model de benestar «familista»), el qual, al seu

torn, se sustenta sobre el dit «model tradicional familiar». De tot açò, es deriva l'evidència que també hi ha una «desigualtat en el repartiment de les tasques de la cura» dins del si familiar (només un 16% de curadors són homes, enfront d'un 84% que són dones).

En aquest capítol se'ns explica que el 69% de la població major dependent és dona; i, que el 73% de persones majors de 80 anys que necessiten atenció, també correspon a dones. Així també, i d'acord amb l'última enquesta elaborada per l'INE, l'Enquesta de discapacitat, autonomia personal i situacions de dependència (EDAD), publicada el passat 4 de novembre del 2008, ens diu que el 8,5% de la població total espanyola té algun tipus de diversitat funcional (discapacitat), i que segons la diferenciació per sexe:

Per sexe, més de 2,30 milions de dones afirmen tenir una discapacitat, enfront d'1,55 milions d'homes. Les taxes de discapacitat de les dones són més elevades que les dels homes en edats superiors a 45 anys. En els trams d'edat inferiors a 44 anys les taxes dels homes superen les de les dones.

Segons el I Pla d'acció per a les dones amb discapacitat 2007, aprovat pel Consell de Ministres, el passat 1 de desembre del 2006, diu que (seguint l'Enquesta EDDES -99):

Entre els grups de gran dependència o dependència severa, el 63% de les persones dependents són dones amb discapacitat, enfront del 37% d'homes.

Amb la qual cosa, i de tot això, es dedueix que hi ha una certa «feminització de la dependència», motiu pel qual, potser, el terme «dependència» des d'una perspectiva feminista necessitaria una conceptualització molt més àmplia i globalitzant, ja que les dones curem i atenem, i eduquem, des d'una perspectiva totalment tradicional, totes aquelles persones que són «dependents», fràgils, vulnerables... com ara: infància, majors, persones malaltes i/o amb diversitat funcional, i... «els nostres homes»: marits, germans, pares..., els quals, des d'aquesta perspectiva tradicional de la separació sexual del treball, els homes, en l'espai privat, es conceben com subjectes «dependents».

A manera d'exemple «aborronador» de manifestació de violència d'una dona (filla curadora) contra una altra dona (mare cuidada), podria ser el que es presenta en el Cap. III del Llibre Blanc (52-53):

Açò és el que es relata en alguns exemples de la literatura testimoni com és el cas de La mala filla (Cerati, 1994), on es narra la difícil convivència que manté amb la mare malalta la protagonista, posant-se en evidència que el desig de llibertat de la narradora i l'obligació de sostenir un ésser cada vegada més fràgil i indefens són irreconciliables:

«No tinc llibertat, em sent atrapada i no sé com escapar-me. En acabant de sopar ens posem davant del televisor. A ella li agraden els programes de varietats, i jo no els suporto; seiem a veure aqueixes idioteses i al cap de l'estona advertisc que ella s'adorm, però si m'alce pregunta de seguida on vaig. M'entra la desesperació, em sent completament cretina, obligada a mirar un espectacle que deteste per a donar-li gust a ella que no el segueix i s'adorm. I llavors comence a pensar

en la vida que fuig, que es consumeix; quant podré aguantar-ho? I precisament a la meua edat, quan encara tinc ganes de fer tantes coses, passar les vetllades amb una mare amb què no tinc res en comú? Tenia més de 50 anys.

Si als 20 posseïa l'esperança i als 40 l'obstinació que m'havien ajudat a viure, ara no podia ja il·lusionar-me: si cedia una vegada més davant el xantatge afectiu no tindria més vida per davant, tot s'hauria acabat».

En un altre fragment del llibre, la protagonista arriba a dir a la mare:

«Tu tens més de 80 anys, podràs viure uns altres 15 anys més; la teua vida seguirà més o menys com ara. Per a mi és distint: aquests són els últims 15 anys de vida activa en què puc realitzar els projectes postergats durant tant de temps. Després jo també em faré vella».

Sense cap dubte, per tot el que s'ha dit fins al moment, es fa necessari trobar «un altre punt de vista» («altres veus») que aporten noves interpretacions del fet humà de «cura i atenció» d'unes persones cap a altres. Tal com s'ha vist, la perspectiva feminista és un dels primers referents a tenir en compte en la mesura que, són elles (som nosaltres), les dones, els qui tradicionalment hem hagut d'«encarregar-nos» pel nostre rol de gènere femení, a través de l'atenció i/o educació, d'aquells altres éssers humans que conformen la nostra realitat més immediata. Hem vist, per tant, que la relació que estableix entre, nosaltres, «dones curadores» i... totes aquelles persones ateses/cuidades, és una relació basada en l'afecte i/o amor, directament (amb la qual cosa, no existeix, en principi, remuneració econòmica per això).

Igualment, la perspectiva feminista ens ha ajudat a fer visible que el rol tradicional de gènere masculí, dins de l'espai privat, constitueix el subjecte home com un ser «dependent» i fràgil (podríem dir, com un ésser «minusvàlid»). I, per contra, que en l'espai públic, el rol tradicional de gènere femení constitueix «la dona», també, en els mateixos termes de dependència, fragilitat i/o «minusvalidesa».

Les dones, per tant, a fi de trobar una solució al «conflicte de la atenció», han entès que s'han de generar un altre tipus de «gèneres» (tal vegada, una espècie de «gènere híbrid») en el qual s'establisca un equilibri equitatiu, i de responsabilitat (de «coresponsabilitat»), entre les dones i els homes pel que fa al tema de la cura i, per a això, ambdós grups humans hauran de prendre, i interrelacionar, les seues millors qualitats i/o valors. Tal com més endavant es veurà, molt possiblement caldrà conjugar, des d'una perspectiva feminista, l'«ètica de la justícia» amb la l'«ètica de l'atenció».

És interessant reflexionar sobre aquesta «possible solució»: la solució de la IGUALTAT ENTRE DONES I HOMES. No obstant això, i tal com més endavant es veurà, les «ALTRES VEUS» continuaran considerant que aquesta solució, vertaderament, no transforma el conflicte de la cura en quelcom positiu, ni ens aproxima a una vertadera «cultura de pau», ja que «no construeix pau».

Ara bé, i a manera d'exemple, ens trobem amb la següent legislació que intenta portar a la pràctica l'objectiu de la «igualtat entre dones i homes»:

Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i cura a les persones en situació de dependència, la qual, planteja les dues possibles modalitats de sistemes de cura de què parla el cap. III del Llibre Blanc de la Dependència. És a dir:

Sistema informal de cura: constituït, fonamentalment, pel «suport informal»/«curadores» de l'entorn familiar. En relació a aquest apartat cal remarcar que les dones, que són fonamentalment les que s'encarreguen «de la cura», no reben cap remuneració per això. Aquest «sistema informal de cura» està basat en una relació personal i/o afectiva entre les dones «curadores» i les persones «ateses». No obstant això, i a través de la Llei 39/2006, en concret, en l'art. 18. “Prestació econòmica per a cures en l'entorn familiar i suport a curadors no professionals”, s'estableix una «versió espanyola» un tant peculiar, ja que es pretén oferir una remuneració econòmica en aqueixa relació familiar i/o d'afecte.

Sistema formal de cura: el qual, al seu torn, té dos vessants: el «sistema formal de cura “Social”» i el «Sistema formal de cura “sanitari”». En relació al primer vessant, només un 6,5% de les persones que necessiten «cures de llarga durada» utilitzen els suports i/o recursos que ofereixen els serveis socials. Curiosament, aquest «sistema formal d'atenció» es contraposa a l'anterior, en tant que «les dones curadores» sí que reben una remuneració pel seu treball; i, aquesta vegada, la relació que s'estableix entre la dona curadora i la persona atesa, pot ser, simplement, una relació contractual de treball (és a dir, on no necessàriament ha de sustentar-se en l'afecte i/o estima).

Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes (LOIEMH), la qual, en l'article 44. Els drets de conciliació de la vida personal, familiar i laboral, parla de la maternitat i la paternitat (Apartat 3. “Per a contribuir a un repartiment més equilibrat de les responsabilitats familiars, es reconeix als pares el dret a un permís de la prestació per paternitat, en els termes que preveu la normativa laboral i de Seguretat Social”). És important remarcar que, des de la seua entrada en vigor, s'ha ampliat la suspensió del contracte de treball per paternitat en 13 dies, ampliable a un mes, a partir de 2013.

Pla estratègic per a la igualtat d'oportunitats (2008-2011), que fa distintes referències al tema de l'atenció. En especial, en els eixos 1 («Participació política i social») i 3 («Coresponsabilitat»), en els quals es remarca que s'ha d'establir una «coresponsabilitat» entre dones i homes perquè de forma equitativa i equilibrada compartiquen les tasques de l'àmbit domèstic (entre les quals es troben la cura i atenció a les persones suposadament dependents).

Finalment, cal esmentar l'Eix 9 («Atenció a la diversitat i inclusió social»), en el qual s'inclouen les dones amb diversitat funcional com a subjectes «... ateses i/o curadores sense reconeixement».

En 1977, la psicoanalista feminista nord-americana, Carol Gilligan, escrivia l'article: «In a Different Voice: Women's Conceptions of Self and of Morality», en la Harvard Educational Review, núm. 17 (481-517), i, en 1982 va escriure el seu llibre *In a different voice: psychological theory and women's development* (Cambridge: Harvard University press). En aquests, estableix les bases del que considera «les altres veus», en aquest cas, «les veus de la dona».

Gilligan, al llarg de les seues anàlisis i estudis, difereix de la interpretació que va donar en el seu moment el seu professor-antecessor Lawrence Kohlberg entorn dels resultats en psicologia experimental sobre el suposat desenvolupament moral diferenciat entre xiquets i xiquets. Segons aquesta autora, Kohlberg, en utilitzar només homes per als seus estudis, aquests no es corresponen amb la realitat. Per tant, Gilligan, estableix una distinció que considera irrevocable. Degut fonamentalment als rols tradicionals de gènere, s'estableixen dues tipologies d'ètica: ètica de la justícia, de caràcter predominantment de gènere masculí; i, l'ètica de la cura (o també, «ètica de la responsabilitat»), provinent del gènere femení. A manera d'exemple, es pot extraure el següent quadre (Marín, 1993):

Ètica de la justícia	Ètica de l'atenció
Es basa en l'aplicació de principis morals abstractes (formalisme). És important la imparcialitat, mirar a l'altre com un altre genèric prescindint de les seues particularitats com a individu (imparcialisme). Per aquestes característiques, totes les persones racionals han de coincidir en la solució d'un problema moral.	Es caracteritza per un judici més contextual. Hi ha una tendència a adoptar el punt de vista d'«un altre particular», amb les seues peculiaritats, a la intervenció dels sentiments, la preocupació pels detalls concrets de la situació que s'ha de jutjar. Com es té en compte el context, no tots han de coincidir en la solució del problema moral.
Es basa en el respecte dels drets formals dels altres. Seria el dret d'un ésser humà a fer el que desitge sense afectar els drets dels altres, per la qual cosa suposa posar regles que reduïsquen la invasió de altres drets i així limiten el dany al mínim. La responsabilitat cap als altres s'entén com una limitació de l'acció, un fre a l'agressió.	Es basa en la responsabilitat pels altres. Això suposa una preocupació per la possibilitat d'omissió, de no ajudar quan podríem fer-ho. No es tracta només de contenir l'agressió, la falta de resposta, no actuar quan caldria fer-ho, és també un problema.
Per a aquesta ètica és necessari partir de les persones com separades, independents. Suposa una concepció de l'individu com previ a les relacions socials.	Es basa en la comprensió del món com una xarxa de relacions en què s'insereix el jo. D'ací sorgeix un reconeixement de les responsabilitats cap als altres.

S'ocupa de com arribar a unes regles mínimes de convivència, o millor encara, de marcar els procediments que s'han de seguir per a arribar a resultats justos, però sense pronunciar-se sobre els resultats mateixos. Per tant no es pot dir que quelcom és bo en general, només si la decisió s'ha pres seguint les normes. (procedimentalisme)	S'ocupa no sols de les regles, sinó de qualsevol cosa que es valore com a moral.
---	---

Amb la qual cosa, això indica que a través d'aquesta «ètica de la cura», l'autora pretén «donar valor» a un dels símbols per excel·lència del gènere femení: la cura envers les/els altres, des del respecte i afecte que mereix la persona «curada». Cal dir que d'aquesta tipologia d'ètica s'ha desenvolupat el que s'anomena «ètica de curar», molt centrada en la professió d'infermeria.

Per a poder concebre «la cura» sense perversions, i, per tant, dins d'un context de vertadera «cultura de pau», necessàriament, en aquest cas, es fa imprescindible, tal com més amunt s'ha exposat, buscar altres punts de vista o «altres veus» que complementen i/o transformen el conflicte de l'atenció, a fi que ambdues parts (persones/dones curadores i persones ateses) aconseguisquen els seus objectius respectius de realització personal i/o laboral-professional; i, en definitiva, es troben en plans d'igualtat de tracte, d'oportunitats i de condicions.

Les dones, a la recerca d'una vertadera igualtat entre elles i els seus companys, els homes, han establert criteris de relacions distintes per a poder aconseguir-la basats en una «coresponsabilitat» d'unes i altres enfront de les persones a qui cal atendre i/o tenir cura. No obstant això, i en la pràctica, encara no hi ha la suficient consciència social per tal que els homes ocupen els espais privats «en igualtat de termes» (encara que això no condueix a una solució justa i equitativa tal com apunten les «altres veus»).

Per tant, i molt possiblement, a l'hora d'aclarir una possible resolució, o millor encara, «transformació pacífica del conflicte de la cura», tal com es prefereix des de la cultura per a la pau, provinga de les dones i homes amb diversitat funcional (les persones «ateses») que cerquen viure de manera independent, i els qui es converteixen en aqueixes altres veus.

Aquestes «altres veus», des de la filosofia mundial de vida independent, convulsionen directament la concepció tradicional que es té sobre els «temes de la cura», en tant que interpreten que «la cura» que se'ls aplica és una forma d'opressió sociopolítica, cultural i econòmica que atempta contra la integritat moral i física d'aquest grup de persones, i que no els aporta llibertat.

Així, la cura, des d'aquesta concepció tradicional, i que gira entorn de les postures feministes, prové dels plantejaments del vell i obsolet paradigma o model medicorehabilitador, en el qual la persona amb diversitat funcional és «HETERO-concebuda» com un ésser humà malalt (i, per tant, és «un/a pacient») que necessita «ser objecte de cura». És, en conseqüència, una persona «dependent» no sols des d'un sentit físic, sinó també, des d'una perspectiva moral i/o emocional.

Tal com s'ha vist, des d'una anàlisi feminista, «la cura» pot generar distintes perversions en tant que es constitueix com «una forma de dominació del sistema masculí-opressor dominant» sobre la dona i, amb la qual cosa, pot alimentar la «cultura de la violència». No obstant això, cal incidir que també pot contribuir a la dita cultura de violència «des de l'altra realitat»: des de la realitat de les persones ateses, en tant que, llavors, prové del «sistema minusvalidista dominant» (aquest sistema explica la realitat de la diversitat funcional com quelcom inferior o de poc valor).

El paradigma o model de vida independent, precisament, ens serveix per a denunciar i fer visible el fet que «la cura» estableix una relació asimètrica de poder molt particular, i perversa, en la qual igual que per a les dones suposa un xantatge emocional en què hi ha afecte pel mig, igualment succeeix per a la persona amb diversitat funcional perceptora de les cures. De fet, la relació humana, i personal, que es constitueix entre «la persona/dona que cura» i «la persona atesa» és una relació de «dependència asimètrica mútua», que generalment prové i, al seu torn, desemboca en distintes manifestacions de violència.

Més amunt, s'ha explicat que la solució que troben les feministes «al conflicte de la cura» és la IGUALTAT EFECTIVA entre elles i els homes. En definitiva, aquesta solució es concep com un alliberament de la dona al rol tradicional d'eterna curadora. Efectivament, això és així. No obstant això, aquest alliberament no arriba a la «persona cuidada», per la qual cosa, aquesta última, entén que el dit sistema d'atenció no és vàlid per a crear plena ciutadania en les seues vides i realitats més pròpies.

Per tant, la filosofia de vida independent proposa una concepció diferent del sentit de la cura, en la mesura que, des d'aquesta filosofia, la persona amb diversitat funcional «s'autoconcep» com un ésser humà oprimint per les estructures sociopolítiques, econòmiques, culturals; un ésser humà que vol viure activament i, per tant, i per a això, abandona definitivament el rol social assignat tradicionalment (el rol de «pacient»), per a convertir-se en «agent»: en actors i actrius protagonistes de les seues pròpies vides.

La filosofia mundial de vida independent trenca amb la dicotomia «persona (dona) curadora» i «persona atesa». Aquesta filosofia de vida cerca com es pot transformar el conflicte de la cura de manera creativa i, per a això, és a dir, perquè ambdues parts (la persona que cura i la persona atesa) troben l'equilibri, consideren que la millor manera és mitjançant la creació i desenvolupament de la nova fi-

gura laboral, denominada «assistència personal». Aquesta s'emmarca dins de la filosofia del moviment mundial de vida independent, que va nèixer als Estats Units entre els anys 60 i 70.

Tal com apunta Arnau Ripollès (2008a), l'«assistència personal» es constitueix com un camí per a la cultura de pau en la mesura que trenca amb la dicotomia generadora de dependència asimètrica mútua i, perquè incentiva l'emancipació de totes les persones implicades en el «acte de la cura» (per tant, entén que la «coresponsabilitat» és una via insuficient per a una construcció de pau).

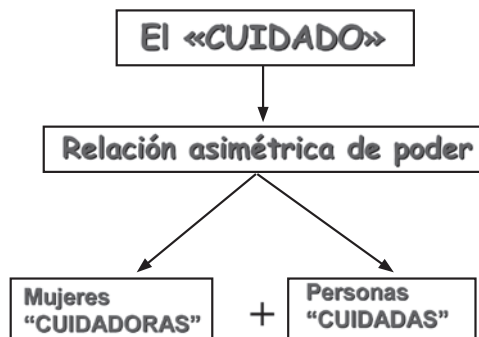
Les persones amb diversitat funcional, a través d'aquesta filosofia de l'apoderament o de l'alliberament, deixen de ser éssers humans «dependents» i passius/ves. Ara, ocupen un nou rol social molt distint: el de «caps» dels seus treballadors/es (assistents personals) i, amb la qual cosa, ja no depenen de les persones que els cuidaven, sinó que APRENEN A TENIR CURA D'ELLS/ELLES MATEIXOS/ES (o, a través del seu representant legal o familiar) i a PARTICIPAR EN L'ENTORN HABITUAL EN TERMES D'IGUALTAT.

Per tant, la persona que té la cura, ja no és «curadora» (ni tampoc «atén»), sinó que «assisteix» (assistent personal). Igualment, ja no és necessari que hi haja cap vincle familiar i/o afectiu entre unes persones i les altres. I, finalment, la dona deixa d'ocupar aquest rol tradicional d'eterna curadora i, per tant, si així ho desitja, pot autorealitzar-se en tant que, també, pot «aprendre a tenir cura d'ella mateixa».

Per a la persona atesa, tradicionalment, també, «tot canvia», ja que es converteix en «persona assistida» perquè puga tenir cura de si mateixa (o, a través del seu representant legal o familiar).

Tal com s'ha vist en aquest treball, tant les dones com les persones amb diversitat funcional comparteixen el comú denominador de viure les seues vides atrapa-des en el que he denominat com «el conflicte de l'atenció», el qual, si no s'analitza detingudament, realment, es pot percebre que la relació que s'estableix entre «la persona (dona) que cura» i «la persona atesa», pot ser una relació malaltissa, i basada en prejudicis cap a la realitat femenina i la realitat de la diversitat funcional.

Per tant, si això és així en la pràctica, aquesta relació malaltissa generarà distintes manifestacions de violència i/o perversions en l'acte concret de l'atenció i/o atenció a aquelles persones que ho necessiten (i, tot això, tindrà un sentit bidireccional). Per aquest motiu, tant les dones com les persones amb diversitat funcional es perceben com subjectes oprimits sociopolíticament, culturalment i econòmicament.

A les dones ens oprimeix el «sistema masculí-opressor dominant», mentre que «a les altres» (les persones amb diversitat funcional) ens oprimeix el «sistema minusvalidista-opressor dominant». Dins del que he denominat com «el conflicte de la cura», ambdós sistemes s'interrelacionen, dimensionant en gran manera «la violència que s'exerceix dins del conflicte de la cura».

Les dones, tradicionalment, hem ocupat el rol social de subjectes actives, a través de la reproducció i de la cura i/o educació «dels nostres» (amb els qui mantenim una relació familiar i/o afectiva). Per aqueixa mateixa tradició, les persones amb diversitat funcional, hem ocupat el rol social de subjectes merament passius, en el qual, en el cas que se'ns permetera la vida, només podíem ser «subjectes de cura i/o d'atenció».

L'acabada d'aprovar Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència fa ressorgir la dita situació per a poder tractar obertament sobre la «dependència» i, sobretot, sobre com podem abordar aquest fenomen social, cada vegada, més tangible a conseqüència de l'envelliment de la població, la incorporació laboral de la dona i la conseqüent transformació del model familiar tradicional i, la creixent concepció de la realitat de les persones amb diversitat funcional com a éssers humans que necessiten «noves fórmules d'atenció» perquè puguin obtenir una major qualitat de vida.

Aquesta Llei 39/2006, és molt important en la mesura que visibilitza la realitat de la cura, «i la fa visible», en l'espai públic. Per fi, i per tant, un dels temes que més s'han desenvolupat dins de l'espai privat, des de sempre, ara, formen part de l'agenda pública i política de serveis socials del nostre país.

D'una banda, ofereix uns «serveis d'atenció» determinats per a atendre les persones catalogades com «dependents». D'una altra, ofereix la possibilitat que les dones deixen de ser les «eternes curadores», sempre que les persones amb diversitat funcional s'acullen a aquests serveis d'atenció que facilita (i, entre els quals, hi ha modalitats alienes a l'entorn familiar i/o afectiu). Encara que també, d'altra banda, planteja que les dones «curadores», a partir d'aquesta llei, poden percebre una remuneració econòmica per això (amb la qual cosa, si hi ha una remuneració econòmica, significa que es reconeix públicament i políticament la labor que tradicionalment exerceixen totes aquestes dones).

Tot això, en principi, suposa un gran avanç en la consecució de la IGUALTAT D'OPORTUNITATS entre totes les persones implicades (persones que atenen i persones ateses). No obstant això, i després de l'anàlisi realitzada en aquest treball, s'explica que tot això pot ser qüestionat. Que, en definitiva, efectivament, es pot promoure la PAU o la VIOLÈNCIA.

Depèn de si les solucions que planteja aquesta llei aporten majors àmbits de llibertat, d'igualtat d'oportunitats, el ple exercici de la ciutadania... a ambdues parts, llavors, i només llavors, aquesta llei seria constructora de pau.

Al voltant d'aquesta llei hi ha moltes insatisfaccions per part d'ambdós grups humans (persones que atenen i persones ateses), amb la qual cosa, molt possiblement, la cultura de pau que cerquem no estarà bastant garantida.

Tal com apunta l'Informe sobre la situació de les dones dels grups minoritaris a la Unió Europea (2003/2109(INI)), aprovat el 24 de febrer del 2004, de la Comissió de Drets de la Dona i Igualtat d'Oportunitats (FEMM) del Parlament Europeu:

Quasi el 80% de les dones amb discapacitat és víctima de la violència i té un risc quatre vegades major que la resta de dones de patir violència sexual. Així com les dones sense discapacitat són objecte d'una violència majoritàriament causada per la seua parella o exparella, les dones amb discapacitat, el 68% de les quals viu en institucions, estan exposades a la violència de persones del seu entorn, ja siga personal sanitari, de servei o curadors.

La violència no sols és una realitat freqüent en el cas de les dones amb discapacitat, sinó que moltes vegades és la causa mateixa de la discapacitat. A escala mundial, s'estima que la violència domèstica és la principal causa de mort i de discapacitat, abans que el càncer, els accidents de trànsit o fins i tot la guerra, per a les dones d'entre 16 i 45 anys.

Les dones, hem trobat, precisament, en la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes (LOIEMH), una de les solucions millors a una de les batalles més clàssiques que existeixen. Segons pareix, les dones hem cregut que «la solució» principal per a l'èxit efectiu de la nostra igualtat es troba en el fet que els homes s'involucren l'àmbit privat: en concret, en els temes de la cura i/o l'atenció. Per tant, les dones cerquem «coresponsabilitat», «conciliació familiar i/o laboral», «compromís per part dels homes» i «compromís per part de les institucions públiques i/o privades» en la comprensió, i en la necessitat, que, ells, han de participar en els mateixos termes en l'àmbit privat, perquè elles (nosaltres), també podem participar en els mateixos termes en l'espai públic.

Sens dubte, i per a això, són de la màxima rellevància les distintes reflexions i teories feministes que contribueixen a una ampliació en l'entesa de la comprensió humana conjunta. Suposadament, la clau principal està en «la trobada» compartida i conjunta entre «una ètica de la cura» amb una «ètica de la justícia». Això, farà possible aqueixos gèneres híbrids, pareix, necessaris per a transformar la nostra realitat més immediata de la desigualtat estructural percebuda pel pensament feminista.

No obstant això, i encara així, per a poder construir una vertadera «cultura de pau», fa falta, de manera imprescindible, la presència i la participació activa de les «altres veus» del discurs de la cura. Es necessita la veu (les veus) de les dones i homes amb diversitat funcional que necessiten cada dia de la seua vida en rebre atenció i/o cures.

Les seues veus, alimentades en la filosofia mundial de vida independent, reclamen una igualtat d'oportunitats en totes les direccions. Entenen, efectivament que

«les dones, eternes curadores» necessiten alliberar-se d'aqueixa esclavitud a què han estat sotmeses històricament, però, denuncien, al seu torn, que elles (les persones amb diversitat funcional) també són víctimes d'aqueixa esclavitud; que, de fet, i d'alguna manera, és «una esclavitud compartida».

Des d'aquests nous espais teoricopràctics sobre una comprensió diferent del fet humà de la diversitat funcional, a través de la filosofia de vida independent, les persones que es troben en aquestes circumstàncies, reivindiquen el seu dret humà bàsic a viure des de la plena ciutadania i en igualtat de termes que la resta d'éssers humans i, per a això, reconeixen (reconeixem) que, som les persones amb diversitat funcional els qui hem d'ocupar «el protagonisme» dins de la qüestió de la cura.

És a dir, som nosaltres, les persones amb diversitat funcional, els qui hem d'experimentar la «filosofia de l'emancipació», en primer lloc, i, a través nostre, proporcionar emancipació a les dones que han estat condemnades a «les eternes cures».

Per a això, i sense dubtes, reconeixem que necessitem serveis de cura, però... aquests, en tot moment, han de «servir» per a l'emancipació i l'alliberament d'aquest grup humà en particular. A manera d'exemple, es pot concretar de la manera següent: jo, autora d'aquest treball, i persona amb diversitat funcional que necessita cada dia de la seua vida el servei específic d'assistència personal, si i només si, podré ocupar el rol social familiar, personal, social, laboral, sentimental... que em correspon, doncs, amb els suports humans de les i els assistents personals, em convertisc en un ésser humà «independent» i, amb la qual cosa, desenvolupament el meu projecte vital i professional desitjat.

Per tant, els serveis d'atenció que fan falta, d'acord amb la filosofia mundial de vida independent, són «serveis d'assistència personal (SAP)», autogestionats i totalment gratuïts, per la quantitat d'hores necessària per a viure de manera independent i, per a totes aquelles activitats personals, socials, d'estudi, de treball, lúdiques... que consideren; així com la creació d'«oficines de vida independent (OVI)» que garantisquen la gestió de l'assistència personal des de la dita filosofia de vida, per a totes aquelles persones que vulguen optar per aquest suport (per a menors; per a persones amb diversitat funcional que poden, o que no poden, representar-se a si mateixes; per a persones amb diversitat funcional majors...).

Si realment es pretén construir una cultura de pau, s'hauran d'abolir per definició tots aquells serveis d'atenció que promouen la institucionalització sistemàtica (és a dir, la segregació i la marginació de l'entorn habitual).

De fet, l'ONU en la recentment aprovada Convenció de drets humans de les persones amb diversitat funcional (discapacitat), de desembre del 2006, i que ha entrat en vigor en el nostre ordenament jurídic espanyol el passat 3 de maig del 2008, proclama en l'article 19, el «dret a viure de forma independent i a ser inclòs/a en la comunitat».

Experiències i accions docents sobre la violència de gènere a les aules.

Giat Vinaròs

*Luisa Cardona Gerada, Carmen Bel Pallarés, Isabel Benavent Ferrando,
Balbina Milián Ortí, Mª Dolores Miralles Esteller, Mar Estepa Calaric*

La Fundació Isonomia per a la Igualtat d'Oportunitats de la Universitat Jaume I és una institució privada, sense ànim de lucre, els fins del qual es vertebren entorn del respaldar a la igualtat d'oportunitats entre dones i homes així com d'altres col·lectius social, econòmic, laboral, educativa i culturalment desfavorits i/o susceptibles de patir discriminació.

Les seues activitats s'exerceixen des de l'àmbit provincial i autonòmic estenent xarxes cap a l'àmbit estatal, europeu i internacional amb l'objectiu d'atendre i promocionar aquelles persones i col·lectius desfavorits per la desigualtat d'oportunitats i discriminació.

Per a la Fundació Isonomia les transformacions socials per a la contribució a una societat millor són prioritàries i per a això, s'ha proposat avançar a través d'uns eixos mitjançant els quals incidir, des del respecte a les diferències, al medi ambient, i a través del desenvolupament de les tecnologies de la informació des d'un enfocament de gènere.

La Fundació Isonomia presta especial atenció a les actuacions d'intervenció social tenint en compte no sols quines són les situacions, sinó també quina és l'arrel dels problemes, facilitant l'anàlisi de les causes, així com les seues alternatives, des de les pròpies necessitats i desitjos de les persones i/o col·lectius afectats. Per a això, utilitza la investigació-acció participativa i tècniques, principalment qualitatives, que permeten dur a terme una investigació social basada en la participació ciutadana, incorporant sempre la perspectiva de gènere.

Amb aquests objectius es consolida la Fundació Isonomia, després d'una llarga experiència de treball en l'àmbit social, acadèmic, cultural i amb la intenció de continuar treballant per a l'obtenció dels seus fins.

Per a aconseguir aquests objectius es persegueix posar en marxa dispositius i serveis ajustats a les necessitats, desitjos i/o carències dels col·lectius, subjectes i comunitats finalistes, participant amb les institucions en la recerca d'alternatives.

Una de les actuacions d'intervenció social és la creació de Grups d'Investigació, Anàlisi i Treball, els anomenats grups GIAT.

Els GIAT, es conceben com grups de treball interdisciplinari vertebrats entorn d'un tema social concret. Es pretén que en aquests grups de treball estiguen presents totes les parts interessades/afectades pel tema a treballar a fi d'economitzar recursos i maximitzar les propostes, alternatives i/o serveis activats. El seu fi és aportar alternatives des de la detecció de necessitats de les persones afectades.

A finals del 2003, la Fundació Isonomia, a petició de l'Ajuntament de Vinaròs, va prendre la iniciativa de treballar sobre la problemàtica de violència de gènere, creant i posant en marxa el GRUP D'INVESTIGACIÓ, ANÀLISI I TREBALL (GIAT) SOBRE VIOLENCIA.

Per a la creació d'aquest grup ha sigut imprescindible la col·laboració de l'Ajuntament de Vinaròs, ja que a través d'aquest es van organitzar reunions amb els distints col·lectius per a poder posar-lo en marxa.

L'objectiu general de la primera de les anualitats del GIAT va ser consolidar una estructura permanent de reflexió activa entorn de la violència de gènere en la qual estiguen representades les persones, col·lectius i institucions relacionades amb la violència: organitzacions involucrades amb la defensa dels drets de les dones, institucions vinculades amb el tema de la violència, autoritats polítiques, serveis d'atenció i treball social, mitjans de comunicació, professionals en contacte amb els casos de violència domèstica i persones afectades directament.

La finalitat prioritària d'aquest primer equip de treball va ser analitzar des de l'experiència els aspectes socials i culturals que han anat conformant els estereotips sexistes, adoptant una postura crítica enfront d'aquests que afavorisca el desenvolupament integral de la personalitat al marge de la pertinença a un o a l'altre sexe.

També es pretenia fomentar la cooperació i la solidaritat entre les persones d'ambdós sexes tant en la vida privada com en la pública, reconeixent els principals obstacles que impedeixen la igualtat entre les dones i els homes i respectant les diferències individuals.

Els objectius prioritaris marcats en un primer moments van ser:

- Eradicar i/o minimitzar les causes i els efectes de la violència de gènere, creant una estructura permanent de reflexió activa entorn de la violència de gènere.
- Prevenir les causes que desencadenen els episodis de violència.
- Millorar l'eficiència i eficàcia de les polítiques, els programes i/o els serveis destinats a eradicar la violència de gènere.
- Facilitar mecanismes d'activació, avaluació permanent i alternatives als diferents problemes que afecten l'àmbit de la violència.
- Arbitrar mecanismes de viabilitat entre les parts interessades per a desenvolupar les diferents propostes resultat de les indagacions.
- Millorar la qualitat de vida de les persones des de la detecció directa de les seues necessitats i l'activació d'alternatives adequades.

La composició del grup ha anat variant amb el temps. El grup GIAT s'ha anat consolidant en els últims anys com un grup de docents l'aspiració final del qual és aconseguir la igualtat de gènere a l'aula. Per tot això el grup s'ha marcat objectius a curt, mitjà i llarg termini, per a aconseguir la igualtat de gènere a l'aula dels que triem els següents:

- Promoure condicions escolars que afavorisquen pràctiques educatives correctores d'estereotips de dominació i dependències.

- Corregir el desequilibri existent entre professors i professores en activitats i responsabilitats escolars, de manera que no s'ofersquen a xiquets i xiquetes i xics i xiques, diferents models d'actuació.
- Transmetre el coneixement de les diferències entre xiquets i xiquetes, homes i dones, a fi d'evitar i corregir les discriminacions que d'aquestes diferències es deriven.
- Afavorir les relacions basades en el reconeixement i la llibertat d'elecció sense raó de sexe.
- Educar per a eliminar la pautes culturals i socials que determinen la posició d'inferioritat i de desigualtat de les dones.
- Elaborar estratègies per a la implantació de mesures educatives que fomenten la coeducació als centres
- Fomentar actituds d'igualtat com a eina per a la prevenció de la violència de gènere entre els i les adolescents.
- Aportar claus per a incloure el mainstreaming de gènere i l'aplicació de la normativa vigent en aquesta matèria en el disseny dels currículums educatius.
- Identificar els elements de discriminació en el llenguatge, la comunicació i la informació i incorporar alternatives no sexistes en el tractament de la informació i de la comunicació.
- L'objectiu final seria educar en igualtat per a eradicar la violència de gènere.

La dinàmica d'acció del GIAT consisteix en una sèrie de reunions o sessions de treball periòdiques, amb una durada d'unes tres hores aproximadament, distribuïdes anualment en funció de les necessitats del tema que es tracte.

La metodologia emprada pel grup de treball ha sigut diversa, depenent de la fase del projecte en què ens trobem. Hem utilitzat una àmplia gamma de tècniques i eines, ja que s'han realitzat, des de treballs de camp, recerca i recopilació d'informació, fins a l'elaboració d'una unitat didàctica per a aplicar a les aules i la programació d'un curs de formació que s'ha de realitzar al Centre de Formació i Recursos del Professorat.

En un primer moment l'objectiu del grup de treball es va centrar a realitzar una anàlisi de la situació i del tractament que de la violència de gènere es fa la societat en general i a les aules en particular.

El mètode general de l'elaboració de les distintes parts del projecte s'ha plantejat seguint les normes pròpies del consens, amb la particularitat que el grup inicialment estava format per persones procedents de distints àmbits de la societat, i va quedar posteriorment compost per docents, de les diferents etapes educatives.

El primer any de treball la metodologia utilitzada era grupal, respectant les persones integrants de l'equip, les seues idees i opinions, treballant de forma col·laborativa aportant idees i realitzant investigacions per a aconseguir un treball de qualitat.

Totes les membres del grup van participar activament durant les reunions de treball per a unificar idees, coneixements, realitzant aportacions, finalitzant amb un treball grupal i no amb un conjunt d'idees individuals.

Es va utilitzar per a això l'espai reflexiu, el qual tenia la funció de sintetitzar totes les idees exposades, a fi de començar la realització d'un projecte d'intervenció en tots els centres educatius en què exercim la nostra tasca docent les integrants del GIAT amb un objectiu finalista: eliminar la violència dels centres educatius i especialment la violència de gènere.

La metodologia utilitzada en les distintes sessions de treball era la següent:

- Determinar la problemàtica real de la violència al centre i en especial de la violència de gènere.
- Fixar un marc teòric en què establir els distintes aspectes tractats (pla de convivència, estudi de la LOE, projecte educatiu de centre, utilització del llenguatge sexista en la documentació dels centres...).
- Seleccionar eines empíriques que ens permeteren contrastar entre els resultats desitjats i els obtinguts.
- Dissenyar solucions, considerant criteris de factibilitat.
- Establir models de seguiment i control.

Tot això es va sistematitzar alçant acta de les sessions de treball, on s'establien les conclusions de cada sessió, comptant amb una moderadora del debat. Es tractava, per tant, d'aconseguir models de treball on confluïren textos originals, intergrupals, productius/creatius, flexibles i reflexius, estant articulats per quatre funcions bàsiques:

Sintetitzar: alçar acta del procés de comunicació, recollint per escrit, l'ambient en què s'ha desenvolupat el debat, així com les conclusions a què s'arriben a través del pacte o consens. Registrar l'opinió o opinions minoritàries que és obligat respectar.

- Moderar i activar el debat, entre les persones membre que conformen el subgrup.
- Portaveu. Transferir públicament i verbalment les conclusions a què ha arribat el grup.
- Participar en el debat.

En determinades ocasions va ser necessari comptar amb aportacions externes de persones expertes en els temes de discussió tractats. Al final de cada una de les sessions s'organitzava l'ordre del dia de la pròxima reunió.

Al llarg del segon any de treball es va arribar a la conclusió de la necessitat d'actuar en l'àmbit educatiu de manera activa, per a això es va projectar l'elaboració d'un llibre de text que servira d'eina per a impartir a les aules d'ESO l'optativa denominada «Papers Socials dels Homes i de les Dones». Aquest repte suposaria per

a les components del grup la posada en pràctica a les classes tot allò fruit de la reflexió i l'estudi dels distints temes de debat desenvolupats en les sessions del GIAT.

El mètode de treball emprat en l'elaboració de la primera unitat didàctica “Aprèn a mirar” ha sigut el següent:

S'inicia amb una posada en comú per a establir les línies generals del projecte i posteriorment després de l'estudi de la legislació vigent en aquell moment (Ordre de 9 de setembre de 1995 de la Generalitat Valenciana) es van establir subgrups de treball dirigits a examinar els diversos blocs temàtics que la llei estableix i poder elaborar les distintes unitats didàctiques que conformaren el text final. El diagnòstic inicial realitzat als centres va servir per a l'elecció del tema de la primera de les unitats didàctiques confeccionades. Es va partir de les conclusions que va proporcionar el treball de camp realitzat als centres.

Un dels passos que s'ha de seguir en tota investigació és procedir a una fase exploradora de l'estat de la qüestió i per a això es realitzen als centres tallers d'igualtat d'oportunitats per a homes i dones dirigits a polsar l'opinió de l'alumnat, que més tard utilitzarem, per a poder corregir amb posterioritat tots els estereotips que de la socialització de l'alumnat es deriva. Conjuntament amb aquesta primera acció de sensibilització es va realitzar una enquesta. L'enquesta, que es va passar als centres, va versar sobre la utilització que fan els i les adolescents dels mitjans audiovisuals, i va proporcionar uns resultats que ens van induir a pensar que un bon començament per a introduir la perspectiva de gènere entre l'alumnat era qüestionar utilització de la imatge i per excel·lència la imatge de la dona en la publicitat.

A continuació es va començar amb una recerca, anàlisi i contrast de la informació existent. Es va seleccionar i es va procedir a la seqüenciació dels continguts. Va ser necessari rebre formació per part d'expertes, i amb tot això es van realitzar diverses propostes per cada un dels subgrups constituïts, el debat constructiu i posada en comú, revisió i discussió dels distintes unitats didàctiques prèviament elaborades, va donar lloc a la redacció final de la unitat “Aprèn a mirar”, que té com a finalitat proporcionar al professorat un recurs, tant de teòric com pràctic, perquè genere un procés de reflexió en el i la docent que contribuïska a no transmetre la gran quantitat d'estereotips sexistes que ens envolten constantment.

La metodologia per a l'ús pels i les docents de la unitat didàctica es dividirà en tres passos. Començarà per detectar els coneixements que els alumnes i alumnes posseeixen i, si escau, corregir els errors que poden obstaculitzar l'aprenentatge posterior. Utilitzar un aprenentatge significatiu ja que els coneixements apresos seran interioritzats, i les noves idees han de tenir sentit per a l'alumnat, i han de ser recolzades en el seu entorn vital.

Realitzar activitats d'ensenyament-aprenentatge tant de tipus grupal com individual, ja que es considera que les accions de grup obrin debats i propostes que

l'alumnat desconeix. I, finalment, introduir l'alumnat en el coneixement de mesures legislatives i eines adreçades a aconseguir la igualtat efectiva entre dones i homes que propicien un canvi social i eradiquen la violència de gènere.

El punt de partida sempre és la necessitat crear una escola igualitària i sense violència. Per a aconseguir aqueix objectiu és necessari que s'impliquen tots els sectors relacionats amb l'educació, tant primària com secundària, així com la resta de la societat en el seu conjunt.

La realització de propostes d'intervenció als centres educatius amb una perspectiva de gènere va ser un altre de les accions necessàries a posar en pràctica que es van generar després de les primeres sessions de treball.

Abans iniciar aquestes propostes d'intervenció als centres educatius, es va realitzar l'anàlisi real de la situació. D'una banda ens trobem amb un punt fort; de la sensibilització i formació de les components del GIAT sorgeix la convicció que és necessari establir una societat sense diferències per raó de gènere que portarà a l'eliminació de la violència. D'altra banda, el punt vulnerable del procés serà la implicació i participació dels claustres de professors/es, dels equips directius dels centres i de les famílies.

Per a dur a terme una escola no violenta es considera imprescindible la participació de tota la comunitat educativa. En aquest sentit, s'estableixen vies d'actuació que fins al moment han ajudat a la consolidació de la posada en pràctica d'aquests projectes d'intervenció.

Cal assenyalar que, fins a l'actualitat, el professorat no disposa d'eines per a afrontar la prevenció de conflictes a nivell de l'alumnat per la qual cosa, des del CE-FIRE, s'ofereixen cursos dirigits al professorat la finalitat dels quals és la prevenció de la violència escolar, cursos que tenen una alta acceptació, la qual cosa demostra la gran preocupació que planeja entre el col·lectiu aquest tema .

El grup GIAT considera que revesteix vital importància establir diverses propostes d'informació i formació per a prevenir la violència en general, i de gènere en particular, als instituts i col·legis tant de primària com de secundària. Per tot això, és necessari incidir en una formació inicial que iniciï la sensibilització dels claustres, les famílies i de l'alumnat.

Es considera molt important la formació continuada basada en el desenvolupament de sessions dirigides per experts/es en la matèria. Les persones participants en aquests seminaris centren els seus esforços en la recerca de solucions conjuntes en la prevenció de la violència de gènere.

És necessària l'elaboració del perfil i idiosincràsia pròpia de cada centre en qüestió, per a la posterior preparació d'un projecte coeducatiu que tinga en compte la realitat actual de cada un dels centres. El nombre d'alumnes, composició dels centres

(primària, ESO, batxillerat, formació professional, programes de diversificació, etc.), les infraestructures (espais per a la reflexió, espais comuns, espais d'oci, zones de treball, nombre d'aules...), la composició dels claustres i dels equips directius, configuren la singularitat de cada un dels instituts o col·legis. Amb aquests diagnòstics inicials es pretindrà la creació de mecanismes que permeten suscitar actituds encaminades a establir un procediment que gènere l'educació igualitària entre dones i homes.

Des del nostre punt de vista com a docents i coneixedores del sistema educatiu actual, creiem en la necessitat realitzar activitats encaminades a la formació del professorat tant d'infantil, primària i secundària per a aconseguir una educació no sexista.

En general, no hem tingut una educació que ens permeta, analitzar el sexisme que ens rodeja; poques persones han estudiat els seus propis estereotips i la transmissió que se'n fa a les aules.

La coeducació (educació en igualtat de dones i homes) no està generalitzada en els nostres centres educatius i tot això fa que el professorat es veja sense recursos per a prevenir i gestionar les conductes i actituds discriminatòries per raó de gènere a les aules, si no rep una formació adequada. Cal dotar-lo d'estratègies, capacitats, habilitats i recursos a fi que transmeten a l'alumnat un model igualitari en els comportaments i afavorisquen el canvi els models culturals impartits per l'escola fins avui.

La fase de treball en què ens trobem en l'actualitat és la preparació d'un curs de formació sobre estratègies de treball a l'aula des de la perspectiva de gènere amb el qual pretenem implicar un nou grup de treball de companys i companyes per a l'obtenció dels següents objectius:

- Promoure condicions escolars que afavorisquen pràctiques educatives correctores d'estereotips de dominació i dependències.
- Corregir el desequilibri existent entre professors i professores en activitats i responsabilitats escolars, de manera que no s'oferisquen a xiquets i xiquetes i xics i xiques, diferents models d'actuació.
- Transmetre el coneixement de les diferències entre xiquets i xiquetes, homes i dones, a fi d'evitar i corregir les discriminacions que d'aquestes diferències es deriven.
- Afavorir les relacions basades en el reconeixement i la llibertat d'elecció sense raó de sexe.
- Educar per a eliminar les pautes culturals i socials que determinen la posició d'inferioritat i de desigualtat de les dones.
- Elaborar estratègies per a la implantació de mesures educatives que fomenten la coeducació als centres.
- Ha de ser un objectiu de totes i tots el construir una escola igualitària i sense violència.

Programa de prevenció de la violència de gènere dirigit a població adolescent

Erick Pescador Albiach

Fonamentalment pràctica i didàctica. En tot el projecte apareix la negociació i l'adaptació del treball a les condicions particulars dels grups. Tot està basat en una metodologia constructivista. Es realitzen exercicis escrits i vivencials, així com xarrades, debats i grups de discussió. També es treballa sobre casos reals i sobre la quotidianitat de l'exercici educatiu. S'aportarà documentació i bibliografia específica per a cada grup de treball. El model de treball és adaptatiu a les circumstàncies de cada centre i grup, la qual cosa significa que actuem segons un esquema autoregulat d'investigació-acció.

Continguts bàsics

Conceptualització: sistema sexe-gènere, cultura i patriarcat.

Desigualtat i violència. La por de la diversitat.

Masculinitat i feminitat tradicionals.

La violència com a reforç de la masculinitat tradicional.

Sexualitats i formes de vincular-se des de l'equitat.

Noves formes de ser i sentir-se home i dona.

Adolescència i identitat.

Violència, gènere i coeducació.

Conflictes i pors en la relació intergènere: risc i poder

La interculturalitat i la convivència en una societat diversa.

El paper de la família i els mitjans de comunicació en la transmissió de valors.

El paper dels i de les professionals de la docència. Idees, actituds i comportaments.

Tècniques d'intervenció educativa i prevenció de la violència.

Gènere, sexualitats i relacions de pau: unint aquests tres conceptes pretenem treballar de forma més àmplia el tema de la violència de gènere tan present i visibilitzada en aquest nou segle XXI.

Per a aconseguir unes adequades relacions de pau entre dones i homes necessitem replantejar la, fins ara i encara, injusta estructura de gènere i de distribució de rols i poder. La dona, a pesar dels canvis i reptes assolits en el segle passat gràcies a la continuada acció del feminisme, no ha pogut aconseguir un estatus real d'igualtat i equitat amb relació als homes. Són les dones les que cobren sous inferiors pel mateix treball, les que reben un plus de violència de les institucions i dels homes amb els quals conviuen, etc. La violència de gènere té una direccionalitat clara cap a la dona perquè el sistema patriarcal que la va dissenyar i la sus-

tenta no ha canviat. Els barons no han mogut encara la seua posició de poder perquè ni s'ha qüestionat ni ha entrat en crisi com la posició de no poder de les dones. Per què no treballar amb l'altra meitat de la realitat que no està canviant?

Fins al moment, la major part dels treballs plantejats en coeducació s'han centrat en la capacitació de les dones per a enfrontar-se i competir en un món masculí. Estàvem oblidant la necessitat de replantejar-nos les actituds i comportaments dels barons, i d'aquesta manera també ampliar el canvi al sistema patriarcal dominant.

La forma en què aprenem i vivim les nostres sexualitats i vincles sol reforçar la diferència i crear dos espais diferents, dues formes de sentir i viure el plaer i les relacions entre persones. El mateix model d'amor que la nostra societat occidental deté es converteix en una trampa per a les dones i en una barrera per als homes. Un model d'amor romàntic que implica patiment, dependència, gelosia i diferents graus de compromís i atenció per a dones i homes, difícilment pot ser, sense revisió, un terreny de cultiu adequat per a les relacions de pau. Potser les dones estimen massa i els homes no hagen après a estimar sense posseir: "la vaig matar perquè era meua... va ser un crim passional... el va cegar l'amor i no va poder sinó matar-la... la gelosia el va fer tornar-se boig".

Les relacions de pau brollen d'una estructura social sense les diferències de poder que imposen els rols socials. Conrear els conceptes de solidaritat, equitat i respecte a les diferències permet avançar en la trobada entre les persones, els gèneres, les cultures, les ètnies, etc. Conèixer l'altre o l'altra diferent ens fa entendre'ns millor i posar en dubte els valors i ideologies que hem après i que no ens serveixen en les nostres relacions quotidianes. D'aquesta manera és possible que un home deixi d'haver de demostrar que és un "home de veritat" i pugui gaudir dels seus vincles sense lluita o competència.

Parlem de violència masculina per entendre que és aquesta la que més s'exerceix en especial sobre dones i xiquets i xiquetes de forma més o menys visible. Reconeixem l'existència de la violència femenina sobre els homes però en un percentatge realment inapreciable i com a imitació de la violència exercida pels barons que representen l'única forma validada per la nostra societat de fons arrels patriarcal. Adjectivar la violència només com "intrafamiliar", "domèstica" o "de gènere" significa oblidar els qui són subjectes i objectes d'aquesta.

La violència s'aprèn, forma part de la capacitació dels barons per a aconseguir l'èxit social i el reconeixement com a "homes de veritat". Per desgràcia és necessari desaprendre-la i deixar de transmetre-la com un valor positiu.

Som conscients que la problemàtica que tractem és molt extensa i que també són molts els actors implicats. Per això, és necessari implicar tant l'alumnat, com el professorat i de forma especial les mares i els pares, reforçats per la labor de mediadores i mediadors socials. No escatimem mitjans per a conscienciar i implicar totes les parts.

Centrarem el nostre programa en el replantejament del valor masculí i l'expressió de les diverses masculinitats, en la visibilització de la violència i en l'aprenentatge del respecte a la diversitat. Partim de l'aprenentatge de la solidaritat, de l'equitat i la igualtat de gènere, i des de la ferma creença en un possible canvi educatiu que ajude a totes aquestes finalitats.

Desenvolupament

El projecte Ulisses va ser dissenyat amb l'esperit de reproduir-se de forma autònoma. La intervenció des del CEGM cobreix els primers tres cursos escolars en cada centre educatiu, temps suficient perquè queden assentades les claus bàsiques del funcionament del projecte.

Plantegem un pla d'intervenció que deixi progressivament més independència als col·lectius formats i que es pot visualitzar en tres nivells d'acció (un per cada curs escolar):

Nivell 1. Primer any escolar

Professorat:

32 hores totals en 8 sessions de 4 hores de 16 a 20 hores de les quals

7 sessions setmanals entre octubre i desembre i 1 final de supervisió al maig

Alumnat:

21 sessions d'1 hora per a cada aula (6 per centre)

Contínues entre octubre i maig

Setmanalment excepte els dies no lectius

Mares i pares:

14 reunions (1,30 hores) quinzenalment de 20 a 21.30 hores

Mediadores i mediadors:

1 conferència de presentació al setembre

32 hores en 8 sessions de 4 hores (igual que el professorat)

Es forma el professorat en 32 hores lectives, més les pràctiques d'observació d'aula (mínim quatre), la memòria de curs (continguts teòrics + descripció d'una pràctica d'aula) i la creació de fitxes de treball.

Després de la segona o tercera sessió de professorat, es comença la intervenció en aula amb presència de docents en mode d'observació amb alumnat entre 14 i 18 anys. La formació es produeix en horari lectiu, dins dels seus grups naturals (màxim 28 persones) i en 21 sessions d'octubre a maig. Podem treballar amb un màxim de 12 aules (6 x 2 centres).

Simultàniament a les primeres intervencions en aula es forma mares i pares en 14 sessions, aproximadament una sessió cada dues setmanes (entre octubre i maig).

Completem el programa d'any amb la formació d'altres agents socialitzadors, les mediadores i mediadors socials, persones que treballen en associacions, ONG i entitats

públiques (sanitaris, policia, etc.) i que poden col·laborar en el procés educatiu a altres nivells. La durada dels cursos i el seu contingut és semblant a la del professorat i en algun moment poden participar directament a l'aula per a reforçar la labor docent.

Nivell 2. Segon any escolar

Professorat:

20 hores totals en 10 sessions de 2 hores de 17 a 19 hores de les quals

1 sessió de programació al setembre, 8 sessions mensuals entre oct. i maig

i 1 final de supervisió al juny

9 sessions de comissió de pau de 19 a 20 d'octubre a juny

Alumnat:

18 sessions d'1 hora (dos per mes) impartides pel professorat format

per a cada aula (3 per centre) entre octubre i maig

9 de les quals se supervisaran des de l'aula

Mares i pares:

1 xarrada de convocatòria al setembre

9 reunions (1,30 hores) mensualment de 20 a 21.30 hores

Mediadores i mediadors:

9 sessions de 2 hores d'octubre a juny

1 sessió de supervisió de 4 hores a finals de juny

8 intervencions en centres al llarg del curs

El programa d'intervenció amb alumnat es repeteix amb grups nous però a càrrec del propi professorat del centre, amb les supervisions oportunes.

Amb el professorat es promou:

Modificació del PEC perquè incloga mesures bàsiques sobre la perspectiva de gènere aplicada.

Constitució d'un pla d'intervenció de centre.

Creació d'una comissió de prevenció educativa, constituïda pel departament d'orientació, docents amb voluntat d'implicar-se en el projecte i la direcció del centre amb un mínim de cinc membres per centre.

Inclusió en la xarxa d'Internet de professionals que apliquen el model Ulises.

Per a tot això és necessari:

Una primera reunió de coordinació i planificació al setembre.

Vuit sessions mensuals de supervisió d'octubre a maig, que garantisquen l'aplicació de les fitxes i els seus resultats.

Reunió final de supervisió al juny.

Reunions mensuals de la comissió de pau que avalue i cerque solucions concretes en cada cas.

Nova supervisió de les sessions a l'aula.

Cada docent implicat ha de desenvolupar almenys 18 sessions entre fitxes finals i intermèdies i presentar memòria de totes. La meitat han de ser pràctiques tutelades des de l'aula pel CEGM.

Amb mares i pares es realitzarà primerament una sessió en forma de conferència a manera de convocatòria. Mensualment, d'octubre a juny, també 9 reunions de seguiment al programa, paral·leles i en alguna ocasió conjunta al treball amb professorat.

Les mediadores i mediadors reben quatre sessions de seguiment i participen en algunes pràctiques tutelades d'aula.

Tot queda reforçat amb una investigació en dues fases, gener i maig, que avaluarà canvis i el mateix programa.

Per a finalitzar, amb tot el professorat implicat i que així ho desitge es formaran els anomenats comitès de prevenció educativa (d'un mínim de 5 persones) encarregats de vetlar pel desenvolupament del projecte Ulisses i dels seus objectius bàsics, per a anys consecutius.

Nivell 3. Tercer any escolar

Des dels comitès de prevenció educativa de cada centre es coordinaria l'acció formativa d'aqueix any segons la planificació realitzada.

La supervisió del CEGM és només la investigació de dues fases i tres sessions de supervisió i suport al llarg del curs.

L'èxit real del projecte Ulisses rau en la intervenció local dels programes i la seua lenta i laboriosa aplicació. Altres programes compten amb un manual tipus que permet reproduir teòricament el mateix programa en infinitat de centres però sense un adequat pla de posada en pràctica, la qual cosa acosta molts d'aqueixos programes a dissoldre's en el temps.

No obstant això, encara que en el nostre desig també està publicar prompte un text de suport per a la intervenció, els nostres esforços se centren en la intervenció real en aula i en cada nivell socialitzador fins al moment en què puguin continuar independents el seu camí.

La importància dels mitjans de comunicació en l'educació informal en relació amb la creació d'opinió i de transformació dels estereotips culturals

Dolors López Alarcón

En la Declaració del Mil·lenni, de setembre del 2000, es formula com un dels vuit objectius del mil·lenni “Promoure la igualtat entre sexes i l'autonomia de la dona”. Definir aquest objectiu no va ser un capritx, i se segueix sense ser-ho, com veurem. Per situar-nos des de l'àmbit de les convencions socials, intel·lectuals, i culturals, si consultem el Diccionario de la Real Academia Española de la Lengua i cerquem els termes “hombre” i “mujer” trobem:

HOMBRE: “Ser animado racional “, és a dir, abasta tot el gènere humà.

MUJER: “Persona del sexo femenino”, el concepte de dona és referit al seu sexe, no a ser racional.

La definició d'home és tres vegades més extensa que la de la dona i hi figuren innumerables referències a valors relacionats amb el saber, el pensament, l'acció i la propietat. A la dona el diccionari la relaciona amb l'àmbit domèstic i de forma molt breu. Cal esperar doncs que trobem l'home en les notícies per la seua activitat, possessió o posició i la dona per l'àmbit domèstic o per assumptes sexuals.

Els mitjans de comunicació reflecteixen, transmeten en tots els seus llenguatges (verbal, paraverbal i visual) el racionalment triat per les i els professionals i a més tot el “no pensat”, allò que pertany a l'anomenat “inconscient col·lectiu” i que perpetua com una maledicció el seu missatge, que en el cas que ens ocupa conforma el concepte i simbolisme de dona.

Programes, anuncis, pel·lícules, notícies, debats, i fotografies ajuden a crear la nostra identitat. Aquest important poder social que tenen els mitjans, del qual les grans empreses de la informació són conscients, no va acompanyat de la reflexió crítica que comporta aquesta gran responsabilitat social. Es parla de manipulació política de la informació —i a la Comunitat Valenciana se n'hauria de parlar més. Es parla de llibertat en els mitjans, però poques vegades es realitza autocrítica des d'una perspectiva de gènere que supose un replantejament de l'organigrama de les empreses de comunicació des de la paritat. Tampoc s'associa a aquesta falta de presència als quadres alts i mitjans de decisió, la qualitat i quantitat de la presència de dones en els programes que no siguin estrictament “femenins”, ni es qüestionen els llocs en què apareixen, l'espai que ocupen, la imatge que transmeten, els temes de què parlen, les notícies de què són protagonistes... l'enfocament de la càmera que les mira, o les contradiccions que genera la juxtaposició d'aquestes imatges a les que apareixen en els talls publicitaris immediatament posteriors.

Els mitjans de comunicació, com a fidels representants de l'àmbit del públic, han irromput en la nostra esfera privada i intervenen en l'educació de la ciutadania amb els mateixos paràmetres “masculins” i estereotips de gènere que vénen d'antic. Som filles i fills d'una humanitat en què la dona ha sigut un ésser inferior en la relació de poder... i molts volen que seguisca sent-ho.

Actualment entre tots els mitjans de comunicació existents, el que major influència té en l'educació de la ciutadania a través de la formació de l'opinió pública és la televisió. La televisió, definida com “cultura en si mateixa”, contribueix a difondre patrons i models, i a crear un tipus d'opinió pública. Davant una programació plena d'artificis basats en mecanismes de violència que cerquen la reacció de l'espectador, es produeix un impacte psicològic que pot deformar la visió del món. En aquest moment en què torna a ser objecte d'estudi la violència social (contra la dona, violència escolar, etc.), no podem ignorar el paper que els mitjans tenen en aquesta construcció que s'ha convertit en cultural i consubstancial al nostre temps. La televisió, que ha sigut denominada el nostre “medi ambient natural”, és l'àmbit més influent i amb menys control conscient per part dels mateixos espectadors, i això ha de fer reflexionar als responsables de les radiotelevisions públiques i privades i dels sistemes educatius. També als pares, clar.

Els mitjans de comunicació són en l'actualitat les principals fonts d'informació. S'erigeixen com a creadors d'opinió, legitimadors de la realitat i educadors de valors. Són un poderós instrument de conformació de l'opinió pública i poden, com he dit, actuar com a transmissors d'estereotips sexistes, o bé lluitar contra aquests. Els adjectius amb què qualifiquem, el contingut i grandària d'un titular, l'ordre en què col·loquem una notícia en un sumari, la situació d'una columna dins d'una pàgina, la fotografia o la imatge d'una víctima... són la quotidianitat en les redaccions, però tenen una importància molt major del que a vegades creiem en la influència davant el públic consumidor.

La principal eina de treball dels periodistes i les periodistes és el llenguatge. És cert que en el cas dels mitjans audiovisuals, la imatge i el so resten protagonisme a l'expressió escrita, però en l'un i l'altre cas, aquest és el suport sobre el qual se sustenta el missatge informatiu. A través de les pantalles marquem els estereotips d'home i dona que aprenen els nostres fills i filles, ja siga un anunci publicitari, una pel·lícula o el contingut d'un informatiu.

En els mal anomenats programes d'entreteniment hem vist fa un temps com uns “senyors” podien triar entre un grup d’“esclaves” quina d'elles els satisfia més; o escoltar de l'anterior director general de RTVV que Tómbola era el “vaixell almirall”, orgull de Canal 9, on per cert per a acudir al programa i cobrar una magnífica suma de diners bastava ser un presumpte maltractador de dona famosa. Hem vist tertúlies que ofenen la intel·ligència humana on pseudoperiodistes debaten sobre la infidelitat o innocència d'un “famoset”; realitats de vesprada en què es fa espectacle del patiment humà per a guanyar audiència, i s'aborden gravíssims casos de violència contra una dona d'una forma absolutament sensacionalista i frívola, falta de rigor i respecte.

Les pel·lícules i sèries tenen generalment la societat americana com a protagonista, i no és aquest el model de relacions ni comportaments socials o individuals recognoscible com a propi a les ments del nostre sector infantil i juvenil que no discrimina davant aquestes sèries de ficció, si són o no reals, quan són xicotets. La part més influenciable de la nostra societat queda així desprotegida davant la televisió per l'hora en què s'emet i per la falta de control de continguts que vetlen per ells i elles, i fan més difícil l'adquisició de la seua pròpia identitat personal.

La publicitat, que després tractarà de forma més profunda, envaeix la pantalla bombardejant amb models d'home i dona reproductors dels estereotips més recalctrants de vegades just després d'una notícia tan positiva com la promulgació d'una llei progressista sobre els drets de la dona. Podem veure, per exemple, un anunci en què es reproduïx la imatge d'una xiqueta com si fóra la de fa 80 anys cuidant el seu bebè, mentre s'escolta "la millor mare del món"... entre tant, ells, els xiquets, són arquitectes, executius, condueixen cotxes esportius meravellosos o s'ho passen d'allò més bé jugant a pirates.

Amb tot, el més indignant és l'espai conegut com informatiu, la part més seriosa de la televisió que ha de complir el principi constitucional del dret a la informació de la ciutadania: sembla que hi ha quelcom que se'ls oblida, i és el protagonisme de les dones en la vida pública com a investigadores, empresàries, arquitectes, o directores generals. Hi ha una part de l'actualitat, de la vida social, protagonitzada per dones que no apareix o que ho fa a penes i d'una forma distinta.

El tractament de la informació sobre la violència contra les dones mereix capítol a banda, i encara que constatem canvis en la televisió pública estatal, altres públiques autonòmiques i privades informen d'aquesta terrible massacre que patim d'una forma altament preocupant: sempre pareix la causa dels maltractaments la separació o divorci, quan la separació és la conseqüència dels maltractaments. Apareix com un atenuant el pretès "excés d'amor", quin sadisme! Abunden els detalls escabrosos presos de gent que passava per allí o veïns de la víctima de què només se sap que ho és o quin és el seu "àlies"... es dona el perfil de la víctima quan del que s'ha de parlar és de l'assassí o maltractador. La víctima pot ser qualsevol perquè aquesta violència és transversal. No s'enquadra la notícia dins de l'horrible flagell que patim, amb profunditat i rigor, preguntant a professionals preocupats, ni se situa al lloc adequat del sumari. El tractament, en fi, davall l'anomenada "professionalitat neutral" no ajuda el públic consumidor a situar-se davant de l'agressor i a prendre clarament partit personal i social per l'eradicació d'aquest terrorisme contra la dona.

Des de fa uns anys l'anomenada "xarxa de xarxes" ofereix un univers nou pràcticament desconegut per a la major part de la població fins molt recentment. La

televisió que controlen les mares i els pares al saló la poden veure els xiquets i les xiquetes amb el seu ordinador des de la seua pròpia habitació, a qualsevol hora, i qualsevol programa. També poden “descarregar-se” els continguts més perniciosos, xatejar amb tot tipus de persones sense cap garantia, mostrar les seues fotografies, contar les seues dades personals i familiars... ser víctimes en definitiva d'enganyos i violències de què els seus progenitors no tenen la menor informació.

Farà falta una legislació actualitzada i consensuada a nivell mundial que contemple la nova situació que suposa el naixement d'Internet en la societat mundial, perquè si hi ha quelcom netament globalitzat és aquesta extensa xarxa de xarxes. Serà necessària l'adopció d'una sèrie de mesures per a vetlar pels drets de la ciutadania quant a continguts emesos, protecció de la infància, de la imatge de la dona, de la intimitat i pròpia imatge, de les dades.

Dones i homes som distints no sols perquè tinguem un sexe inicial diferent sinó perquè a més la nostra socialització és diversa, ja que a partir de les diferències es construeixen culturalment entre unes i altres desigualtats personals i socials. La situació de les dones ha evolucionat considerablement en els últims anys i la premsa, com a reflex de la societat que és, ha d'assumir aquests canvis i donar cabuda a un altre model femení: “un ésser humà creatiu que contribueix amb el seu treball al procés de desenvolupament, que té altres estils de vida que han de reflectir-se en els mitjans impresos... que pot i ha de participar en la presa de decisions de l'empresa periodística en què treballa assumint llocs de direcció”.

En la IV Conferència Mundial de les Dones a Pequín, van concentrar les mesures recomanades fonamentalment en: “La necessitat d'accedir al poder i a la presa de decisions de les dones en els mitjans; en la introducció de la perspectiva de gènere en les polítiques de comunicació; en l'evitació d'imatges estereotipades i en la superació d'obstacles per a accedir a les autopistes de la informació...”. Es constata, quan anem cap al tercer lustre després, els escassos avanços aconseguits, a pesar de l'interés posat per l'actual govern espanyol en un gran esforç legislatiu i econòmic, amb polítiques d'igualtat transversals i rigoroses. La cultura de desigualtat injusta i ancestral que subjau requereix una tasca profunda i prolongada per al canvi.

Aquests avanços necessàriament han de passar pel llenguatge. La llengua tradueix pensaments i realitats, també creences i sentiments. La utilització en els mitjans periodístics d'un llenguatge sexista exclou les dones, les invisibilitza perquè no les nomena, i el que no es nomena no existeix. Tinc la ferma convicció del poder del llenguatge en els dos sentits: si els nostres escrits tradueixen en contingut i forma el que pensem i sentim inconscientment, reproduint així d'una manera involuntària tota la cultura i estereotips que ens han transmès; també a través del llenguatge podem generar canvi, però per a això haurem de fer conscient el llenguatge que

utilitzem. Hi ha una assignatura pendent en aquest idioma de la democràcia que ha d'encunyar altres fórmules per a nomenar la realitat de les dones, sense discriminar ni reforçar estereotips sexistes.

Una qüestió important que cal considerar és la presència de dones com a generadores de notícies, com a protagonistes de notícies, que afecta la imatge que s'ofereix d'elles en els mitjans. Les empreses periodístiques, unes més que altres, és cert, recorren a tòpics, a realitats comunament acceptades i establides per la societat, i contribueixen d'aquesta manera a reforçar uns comportaments tradicionals i discriminatoris per a les dones.

La participació real de les dones en la societat actual ha experimentat un canvi quantitatiu i qualitatiu, però la veritat és que en revisar la premsa es pot constatar la visió androcèntrica del món i el manteniment dels estereotips de gènere, i això a pesar de la presència de moltes periodistes que, no obstant això, no tenen poder de decisió sobre continguts i tractament de les notícies: moltes dones ens preguntem, igual que la Unió de Periodistes, qui tria els continguts que eixiran cada dia en els periòdics d'informació general. Qui decideix quina és la foto que il·lustrarà una informació, una entrevista o un reportatge? Qui decideix el personatge que serà entrevistat? Qui es preocupa per saber si els protagonistes de les notícies representen a la majoria de les dones? Per què quan s'entrevista una dona se li pregunta ben sovint si li resulta fàcil compaginar la seua activitat laboral amb la seua situació familiar, com a Segolène Royal, per exemple? Aportaré unes dades com a pista: els organigrames dels periòdics. Sinó tots, pràcticament tots els càrrecs que es ressenyen estan ocupats per hòmens.

En la passada dècada, tots els estudis realitzats conclouien que com a màxim un 17% de dones ocupaven llocs de responsabilitat. El control i selecció de notícies el realitzaven els homes. La presència de les dones la trobem majoritàriament en les seccions d'Educació, Cultura i Societat, perquè circula el tòpic que el seu públic és femení. En les seccions de Política, Opinió, General o Esports, els noms de dones responsables al front són pràcticament inexistents.

D'altra banda, buscar l'adequació entre la imatge gràfica i el peu de foto sembla un dels objectius que cal aconseguir si volem un tractament igualitari entre home i dona en els mitjans. Són un complement per a les fotografies, i segons pareix, una de les parts més llegides dels periòdics després dels titulars. Reconèixer la necessitat de nomenar les dones als peus de foto evitaria la utilització sexista de textos com ara: "en la foto, la germana de..." o "l'esposa de...", o l'omissió del nom de les dones en fotos col·lectives on apareixen acompanyades d'homes (obviant per tant la seua presència), o la utilització del masculí genèric aplicat a les fotos amb protagonisme masculí i femení.

Ja el 1974, John Berger iniciava un estudi de la imatge publicitària i assenyalava que “la publicitat és la cultura de la societat de consum. Divulga mitjançant imatges el que la societat creu de si mateixa... La publicitat constitueix una espècie de sistema filosòfic. Ho explica tot amb els seus propis termes. Interpreta el món.”

Si entenem “gènere” com una construcció cultural en què s’enquaden els rols assignats en una determinada societat a homes i dones, el problema és valorar la influència de la publicitat (la producció cultural més cara del segle passat) en els dits rols socials. Els estereotips sempre han sigut un element útil per a mantenir l’ordre social. Són creats pels grups socials dominants per a degradar la consideració social i la pròpia autoestima dels individus pels quals volen perpetuar-se en una posició superior.

L’estereotip de dona en la publicitat occidental és el d’un ésser a què se li ha assignat l’àmbit domèstic; a què es propicia que la seua autoestima depenga de la similitud del seu cos al cànon social de bellesa; a què es presenta amb la imatge del seu cos fragmentada; a què s’insereix laboralment (relativament, a més) en determinats treballs i escalafons...; un ésser sobre el qual es fomenta una mirada d’home sobre la sexualitat.

Observem un nombre més gran de dones en els anuncis, per a fomentar la seua funció social de compradores i el seu paper mediàtic assignat com a reclam de la mirada. Per a detectar com la publicitat construeix aqueix imaginari col·lectiu, en els anuncis que se situen en l’àmbit extern ens fixarem que els productes que es publiciten van assignats a home o a dona; en les diferents estratègies de comunicació i selecció destinades a homes o a dones, i en els distints reclams dirigits a motivar la compra d’un mateix producte segons siga l’objectiu que compre una dona o un home.

Si continuem en l’àrea del públic, en els anuncis gravats en una escena laboral, només trobem dones treballant en una proporció menor del 10%, i a més en una actitud inactiva, només de presència, quan els hòmens que apareixen “estan” treballant. Com que la realitat i la legislació pressionen perquè la presentació d’un ambient laboral en la publicitat siga un espai compartit per homes i dones amb responsabilitats directives igualitàries, les campanyes publicitàries han incrementat els espots situats en un escenari lúdic, i han reduït el nombre dels que se situen en un lloc de treball. Quan els anuncis publicitaris s’enquaden en l’àmbit domèstic, veiem com la publicitat dels nostres dies encara constitueix un fre en la conciliació de l’àmbit domèstic familiar i laboral, així com una injustícia davant els projectes de vida de les dones.

La imatge de l’home que ofereix la publicitat no ha evolucionat molt: se li veu “ajudar” fent alguna cosa mentre pensa en “una altra”. Se’l critica en to menor per la seua falta d’“aptitud”, no la seua falta d’“actitud”, que “és bona, ell vol ajudar, però no serveix per a això”. La imatge de la dona reflecteix l’abús masculí del treball femení que es desenvolupa en una doble jornada, passant de ser la maruja a la superwoman. La veiem en els tres papers de mare casolana, mare experta i àvia

previsora; per cert, és terrible aqueix personatge d'àvia que posa en evidència la seua pròpia filla davant de la seua néta per no complir amb els “sabers” d'una “maruja tradicional”. Es reforça, en fi, la idea que els homes tenen més capacitat per a les noves tecnologies, el poder, l'acció pública... i que per a les dones, la casa, l'atenció de la família i la bellesa són la seua responsabilitat.

En els anuncis publicitaris de joguets de les campanyes nadalenques, veiem en els més clars els xiquets gaudint aventures pirates, conquerint terres, amb el supercotxe de Batman o de qui siga, i les xiquetes jugant a fer trenetes al seu bebè, maquillant-se, preparant-se per a ser princeses... Els anuncis “contradictoris” són altament perillosos: apareix una nina amb el seu megacotxe situant-nos en el món de l'acció i el treball de l'àmbit extern, però resulta que la nina-xiqueta utilitza el vehicle per a portar els xiquets al col·legi, acudir al treball, que és d'infermera, i recollir la compra per a la seua llar! Aquest és només un exemple dels anomenats anuncis contradictoris que la publicitat ha utilitzat per a vendre més (es porta la dona dinàmica) i que parla de la dona amb doble i triple jornada, i realitzant a més la seua activitat laboral en les professions estereotipades com a femenines, per si hi cabia algun dubte.

En la Conferència Mundial de Pequín es conclou que els governs han d'assegurar la igualtat i evitar la discriminació de les dones en els mitjans de comunicació. S'expressa la necessitat que els propis mitjans comunicatius incorporen codis d'autoregulació que frenen la imatge estereotipada, denigrant i discriminatòria de la dona, duent a terme actuacions com la d'assegurar la igualtat d'oportunitats a l'accés mitjançant l'educació, la formació i la capacitat de les dones; la d'incentivar la investigació sobre la imatge de la dona que ofereixen els mitjans comunicatius per a determinar accions correctores; la de promoure la participació de les dones en totes les fases i nivells de gestió o producció de les empreses de comunicació, ja siguin públiques o privades; la d'assegurar una presència equilibrada d'hòmens i dones; la d'impulsar un nombre més gran de programes realitzats per dones i realitzats per a les dones; la de donar suport a les xarxes de comunicació de dones, incloses les vinculades al desenvolupament de les TIC; la d'assegurar programes de formació i capacitat de la dona per a facilitar la seua inserció en els mitjans, especialment en les TIC; la de la presència de la dona en l'elaboració de codis d'autoregulació; la de fomentar la presència mediàtica de les dones dirigents...; la de superar la bretxa digital de gènere que sepulta encara més en la pobresa i discriminació les dones.

Les polítiques institucionals d'igualtat recullen el compromís de cada govern per a promoure i garantir la igualtat d'oportunitats entre les dones i els homes. Requereixen una doble estratègia: la posada en marxa d'accions positives i l'aplicació d'una perspectiva de gènere en totes les altres polítiques i actuacions administratives. Per això, de la Llei integral contra la violència de gènere recollim ja l'acció positiva de difusió i sensibilització, però a més aquelles accions que vetlen per la imat-

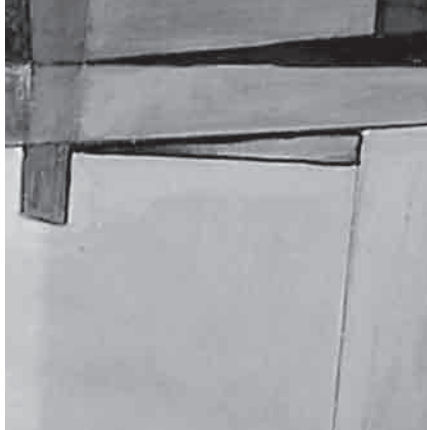
ge de la dona i el tractament informatiu de la violència de gènere al llarg de tota la producció escrita o audiovisual.

Posteriorment, en la Llei orgànica per a la igualtat de 2007, s'aprofundeix definitivament en la doble estratègia esmentada i regula en els seus articles 45 al 49 els plans d'igualtat a les empreses i altres mesures de promoció de la igualtat. Com que les empreses de comunicació no deixen de ser empreses, estan obligades a complir la llei elaborant els seus plans específics d'igualtat, però a més, per la responsabilitat que els mitjans de comunicació tenen en aquest procés per la igualtat, com hem vist, tenen la responsabilitat ineludible de realitzar accions concretes dirigides a aquest fi social d'aconseguir la igualtat entre homes i dones.

Així, fa poc més d'un any, les cadenes privades de televisió i el Govern d'una banda, i les cadenes públiques, incloses les autonòmiques amb el Govern van prendre un acord expressat en quatre punts a fi de lluitar per l'eradicació de la violència de gènere:

- Telèfon. Les televisions es comprometen a fer una menció expressa del número d'emergència per als maltractaments d'Assumptes Socials (016) en totes les informacions referides a violència contra les dones.
- Sentències. Les televisions han d'informar de les condemnes fermes als maltractadors, sobretot en aquells casos que tingueren especial rellevància en els mitjans de comunicació.
- Valoració. En les informacions s'ha de recalcar la gravetat del crim i el fet que el maltractament o assassinat de dones suposa una agressió per a tota la societat, contextualitzant la notícia en el marc de la lluita contra aquesta xacra.
- Grup de treball. La constitució d'un grup de treball format per representants del Govern i de les distintes cadenes a fi d'estudiar el millor tractament informatiu contra la violència de gènere.

A més d'assumir aquests quatre punts, les cadenes públiques es van comprometre a crear la figura del Defensor de la Igualtat i a la producció de sèries de ficció sensibilitzadores per a potenciar el compromís de la societat contra els maltractaments. Ara resta que la ciutadania vetle perquè es complisquen els acords i les lleis, denuncie quan no es complisquen i exigisca que es respecten els seus drets. Més encara, queda l'obligació de prendre partit, de no convertir-se en transmissors i transmissores de la desigualtat en què es basa la violència de les dones pel fet de ser dones. Queda el compromís.

Relat de vida d'una investigació: la violència de gènere a les universitats espanyoles

*Equip investigador del projecte I+D «Violència de gènere a les universitats espanyoles».
Pla Nacional d'Investigació Científica, Desenvolupament i Innovació Tecnològica. 2004- 2007*

Aquesta investigació era una aposta en aquest interès com assenyala una de les investigadores del grup -de les més joves de l'equip-, que ens parla de la seua perplexitat davant l'absència de preocupació a les universitats espanyoles per la violència de gènere efectiva amb què ens veiem obligats a con-viure. Aquesta és la seua veu:

“L'any 2005 la Generalitat de Catalunya em va atorgar una de beca de quatre anys per a formar-me com a professora i investigadora a la Universi-tat de Barcelona, sota la tutela de la Dra. Rosa Valls. Aqueix mateix any, Rosa Valls juntament amb altres investigadores i investigadors estaven elaborant la proposta del que posteriorment seria la investigació I+D “Violència de gènere a les universitats espanyoles”. Aquest grup em va oferir, juntament amb al-tres becàries i becaris, l'oportunitat de formar part de l'equip investigador d'aquest projecte.

Sempre vaig pensar que plantejar aquesta investigació era una apos-ta molt valenta. Òbviament, la meua experiència en l'àmbit universitari era molt escassa, en comparació amb la de la resta de professorat que componia l'equip; però els meus quatre anys de llicenciatura m'havien permès compren-dre i experimentar l'hermetisme de la institució universitària sobre aquests

assumpes, així com advertir, en les seues actituds, el distanciament que suposava respecte a les transformacions que ha viscut la nostra societat en els últims temps. Com era possible que la resta de la societat, i en especial els moviments de dones, estigueren lluitant per l'aprovació d'una llei contra la violència de gènere i, dins de la universitat mateixa, ni tan sols es contemplara la presència real de tal fenomen?

El conjunt de postulats de la metodologia comunicativa crítica (2006), utilitzada en el desenvolupament d'aquesta investigació, entre els quals trobem que *les persones som agents socials transformadors*, em van ajudar a comprendre que no sols es tractava d'un acte de valentia sinó també de confiança en la transformació social i de compromís científic.

Si haguera de descriure les persones participants en aquesta investigació destacaria que són persones crítiques, ja que durant els tres últims anys m'han ensenyant que la investigació no sols descriu la realitat, sinó que els subjectes crítics elaborem alternatives per a contribuir a la superació de les problemàtiques sobre les quals investiguem. Dins d'aquest grup de persones crítiques que han participat en la investigació he d'incloure també tot l'alumnat, personal d'administració i serveis, i professorat que, després d'una entrevista o de contestar el qüestionari, ens han deixat missatges d'agraïment per plantejar aquest treball, destacant la importància d'aconseguir l'aplicació de mesures en les nostres universitats. També he d'incloure tots aquells moviments socials, i especialment la Plataforma Unitària contra les Violències de Gènere, a Catalunya, que sempre ens han encoratjat a seguir endavant i ens ha donat el seu suport en actes públics en què hem començat a trencar el silenci. Amb tots ells i elles tenim la gran responsabilitat que els resultats d'aquesta investigació arriben a tots els racons de la universitat.

Només puc acabar aquest escrit amb un infinitat d'agraïments per haver-me donat l'oportunitat de formar-me en un entorn d'excel·lència científica. La metodologia comunicativa crítica genera transformació en l'entorn en què es desenvolupa i en les persones que participen. La participació en aquesta investigació em fa concloure aquest escrit donant una segona lectura a l'any 2005, aquell any tan important per a mi, i la meua experiència cobra realment sentit pels resultats col·lectius obtinguts tres anys després. Aquell any va ser especialment important perquè després de diversos intents, per part del Grup de Dones de CREA: SAFO de la Universitat de Barcelona, per fi, oficialment s'aprovava un projecte que iniciava la ruptura del silenci. Projecte que, tal com va dir Carmen Vela el 21 de novembre en la jornada de presentació dels resultats, marcarà un abans i un després en les nostres universitats.

Freire (1997) deia: *reconec la realitat. Reconec els obstacles, però rebutge acompanyar-me en silenci o simplement ser el ressò buit, avergonyit o cínic del discurs dominant*. Les transformacions socials requereixen de la coherència i l'ètica de les

investigadores i dels investigadors en el treball que desenvolupem. Coherència amb què sempre ha treballat el Grup de Dones de CREA: SAFO, iniciador el 1999 de la línia d'investigació en la qual s'emmarca aquest estudi; el mateix que van fer altres investigadores i investigadors de CREA que, molt abans de la creació del Grup de Dones, havien realitzat estudis sobre les desigualtats de gènere en la nostra societat.”

Una altra investigadora de l'equip assenyalava que l'elecció del relat de vida dels investigadors com a mitjà per a difondre els resultats de la investigació, li va suscitar una sèrie de dubtes que moltes de les persones que lligen aquest article es plantejaran; relacionades amb la científicitat de la nostra aportació. Aquest és el relat sobre com va resoldre el seu conflicte intel·lectual, partint de conceptes com les bones pràctiques en investigació, i des d'una visió feminista del que significa fer ciència:

“Si dic la veritat, [la proposta d'elaborar un article científic a través de relats de vida de l'equip investigador] em va deixar descol·locada, i poc em va aclarir respecte d'això quan vaig rebre alguns textos ja escrits dels meus companys investigadors. Vaig pensar: jo no tinc pràctica en l'escriptura literària, i el que es demana és un relat narratiu que exigeix una escriptura “acurada, bella i emocional”. D'altra banda, un altre dubte em va assaltar: quin nivell de científicitat té aquesta aportació? Per tot això, em vaig quedar com paralitzada a l'expectativa de trobar una solució coherent.

Dues referències bibliogràfiques em van servir per a organitzar el meu xicotet conflicte intel·lectual i trobar un sentit que em servira per a l'escriptura de “el meu relat”. Un d'aquests textos, *“Individus i grups davant els canvis metodològics de la investigació en ciències socials”* del professor Iñaki Dendaluce, em va donar llum sobre la importància dels individus i grups, així com les seues vivències personals, en la generació d'investigació de qualitat. Aquest text se situa en el que podria anomenar-se *“microsociologia de la investigació”*. Exposava la rellevància del treball intern i les circumstàncies dels subjectes i grups en els resultats de les produccions científiques. Afirmava que individus i grups canvien com a conseqüència de la realització d'investigacions en grup. I he d'afegir que tenen conseqüències molt directes en el tipus i qualitat de les aportacions científiques. Estem, per tant, davant un text que ofereix una visió interna i subjectiva del treball d'investigació a través dels microrelats dels investigadors. És una forma nova i diferent d'informar dels “resultats de la investigació”.

Des d'una perspectiva individual, aquesta experiència m'ha permès conèixer formes organitzatives i de gestió de grups d'investigació, regides per uns valors explícits, de forma permanent, en les nostres trobades: la solidaritat, la col·laboració, el compromís moral, el valor de compartir, la gestió horitzontal del coneixement, etc. També ha sigut molt instructiu observar la direcció del grup d'investigació en qüestions com ara la composició dels investigadors, definició i repartiment de tasques, els criteris i modes de prendre decisions, etc. En suma, el grup ha sabut incorporar el que cada investi-

gador ha pogut aportar, servint per a un creixement recíproc (investigadors i grup). Crec que aquesta experiència és un referent que considerar com a exemple de “*bones pràctiques*”, en la gestió i organització de la investigació cooperativa i col·laborativa.

Un altre text de referència és un article titulat “*Investigació educativa i crítica feminista*”. M’ha servit per a reflexionar i valorar la investigació realitzada des d’una perspectiva feminista crítica.

El *feminisme*, tant de *moviment social i intel·lectual*, està present en la societat, en moltes distintes instàncies: socials, polítiques, *científiques* i educatives. El *feminisme* aporta noves formes de veure les pràctiques socials; i entre aquestes, les pràctiques educatives i científiques arrelades en la tradició (Barral i altres, 1999, González, 1999). Les estructures científiques i les formes de fer ciència, són aspectes claus d’aquesta crítica feminista (Donna Haraway, 1995 i Sandra Harding 1995). Aquestes autores defensen un coneixement científic democràtic que suposa una ruptura amb els models clàssics dominants. I que relació té açò amb el meu relat?

Aquesta concepció crítica feminista explica part del meu “desassossec” narratiu. L’*escriptura científica* és una de les qüestions abordades des de l’enfocament feminista de la ciència. Es posa de manifest que l’escriptura científica ha de mantenir-se distant de les emocions, “diguem-ne, objectiva”, prescrivint determinats models narratius en què el coneixement s’escriu com “neutre i general”, i per això, no és adequat ni oportú plantejar-ho en clau particular, emocional o contextual. Aquests models afecten tant la redacció, com l’estructura i el contingut de la informació. Potser no suposa una contradicció comprensible escriure un text científic des de claus subjectives i emocionals, fent menció de continguts contextuals i personals, com és el cas que ens ocupa?

Des del pla científic, cal esmentar que aquesta investigació suposa un avanç des del model feminista de fer ciència en la mesura que aborda una temàtica que entra de ple en la dimensió afectiva, personal i privada. Aspectes no contemplats des d’una visió androcèntrica de la ciència, interessada a trobar variables explicatives externes, visibles i pertanyents a l’àmbit públic. La temàtica de la nostra investigació fa realitat la frase teòrica de “el personal és públic”. La violència de gènere a la universitat passa, d’allò que és privat, íntim, i personal, a ser contemplat com un problema públic.

Una altra característica de la nostra investigació, que hi confereix una identitat feminista, és el fet que està guiada per valors ètics i morals: la justícia, l’eradicació de la violència, la solidaritat, les relacions de respecte entre iguals, etc.

Els resultats obtinguts en aquest estudi, tant d’índole científica, personal, afectiva, organitzativa, etc., són un pas més en el camí cap a una consciència crítica i implicadora de tots els col·lectius socials, (inclosos els investigadors) a propòsit de la violència de gènere. És una qüestió que afecta tota la societat. Té una estreta relació amb la qualitat de vida i el benestar social i personal. La generació de

coneixement científic sobre la violència de gènere en les institucions universitàries es traduirà en canvis en les polítiques universitàries, i incentivarà la construcció d'un nou escenari cultural universitari, espill de la societat del futur, guiada per l'apoderament de tots els actors socials. La finalitat de la ciència no ha de ser només explicar i comprendre la realitat, encara que això siga necessari, sinó contribuir a l'alteració d'aquella; objectiu aquest que ha guiat la nostra investigació.”

El procés seguit pel grup investigador -des del disseny inicial fins a la implementació del qüestionari al campus; o quant als resultats de la investigació i la manera en què ens ha transformat com a investigadores i investigadors; a més de com a persones-, apareix recollit per una altra investigadora que subratlla la necessitat tenir en compte en les investigacions, els afectes, emocions i sentiments, més enllà dels conceptes acadèmics: quelcom que generalment no es contempla a la universitat. Aquesta és la seua veu:

“Quan em va cridar Rosa per a veure si volia participar en una investigació sobre Violència de Gènere a les Universitats espanyoles no ho vaig dubtar ni un moment. Coneixia diverses situacions, algunes molt pròximes; i el repte de posar fi al silenci que envoltava aquest tema era apassionant. Era una rebel·lió davant la injustícia, l'abús de poder que es donava a la universitat, la condemna del silenci i la por. A més, l'equip estava format per algunes persones del CREA que coneixia des de fa molts anys, i amb les quals ja havia treballat anteriorment; altres, eren conegudes des d'anys enrere, i amb les quals simpatitzava; més dues o tres persones que no coneixia. La meua experiència en altres investigacions amb persones d'altres universitats del Grup 90 -o afins a CREA-, sempre ha sigut positiva, així que vaig emprendre el treball amb entusiasme i il·lusió. No recorde l'any molt bé. Sé que comencem en el 2005, però el projecte es va elaborar amb anterioritat.

Recordant els primers moments, quan ens van donar la resposta de l'aprovació del I+D+I, no puc deixar d'esmentar a Pato, Jesús Gómez. Havia pagat les conseqüències de prestar suport i solidaritzar-se amb una companya que havia patit una situació de violència de gènere. El seu treball sobre l'amor, i les relacions de parella, parlaven d'igualtat, solidaritat, i prevenció de la violència. *No podem tolerar-la, deia. Ens destrueix a nosaltres mateixos. Aquest treball serà important a les universitats, aconseguirem que es prenga aquest problema en consideració i s'avance si no en les polítiques, si en la consciència d'alguns i algunes...* També el seu treball sobre metodologia comunicativa ha sigut un referent necessari. L'últim dia que vaig estar amb ell em va parlar amb entusiasme del llibre que estava acabant i del que m'havia enviat algun esborrany anteriorment. En el meu relat, Pato és important, no sols perquè el seu treball va ser un referent important en aquesta investigació, sinó perquè a pesar de la seua malaltia, va impulsar el projecte amb la seua il·lusió i la seua força. No puc evitar recordar-lo quan pense en tot el procés que hem seguit en aquesta investigació. En el seu comiat a Bilbao, jo vaig

ser qui va parlar del nostre treball en aquesta investigació. Sempre va estar amb l'equip, i sempre ens ha acompanyat i animat el seu record.

Aconseguir que la violència de gènere a les universitats siga superada, passava per reconèixer que existia. I la metodologia dialògica ens ajuda a construir un procés que arribe a descobrir aquesta realitat; i ens ajudarà, així mateix, a avançar en un camí de superació d'aquesta situació d'injustícia, treballant amb diversos membres de la comunitat universitària, quant a les mesures preventives que, en el marc internacional, venien desenvolupant-se en altres universitats.

En aquest moment no puc deixar de recordar el procés d'elaboració del qüestionari, però sobretot la seua implementació a la meua universitat. A tots els companys i companyes que vaig demanar ajuda i col·laboració, els va entusiasmar el projecte. Al principi, va haver-hi algunes cares de sorpresa -no puc negar-ho-, però, després d'una breu conversa, allò es transformava en un gran interès. No hi va haver ni una sola persona que em negara el seu suport, encara que sí que hi van haver un parell de persones que, al final, no van poder ajudar-me. No obstant això, crec que en el procés seguit en la meua universitat el més important ha sigut el treball qualitatiu, els relats i les entrevistes. Crec important ressaltar que el que aporten les tècniques comunicatives és la singularitat que construïm coneixement conjuntament, intentant superar els desnivells jeràrquics. Amb el professorat em resultava més fàcil, ja que es tractava de companyes. Una d'elles era una persona que no coneixia anteriorment, però -com ella deia- el tema l'havia sorprès, i havia arribat a interessar-li tant, que estava oberta a treballar amb mi en l'aprofundiment de les accions que calia emprendre. Amb l'alumnat, va ser apassionant la serietat amb què es van prendre la col·laboració; el rigor amb què van realitzar el relat i la seua revisió; la importància que han donat en tot moment a aquest treball, interessant-se de continu pel procés que seguíem. Jo crec que es tracta d'una actitud afavorida per la mateixa metodologia, que, pel seu caràcter, insisteix en la importància del subjecte participant. El fet de construir quelcom junts, ens ajuda a ampliar les nostres mires sobre determinats problemes. I en aquest sentit, ha sigut fonamental la manera en què ha actuat sobre les persones, reconeixent que els ha canviat; assegurant, així mateix, que els ha ajudat a contemplar de manera més crítica alguns comportaments assumits com normals -i consentits-; però que humilien, degraden les persones, i les incapaciten per a desenvolupar-se en l'àmbit personal i professional. No és fer un problema d'allò que no ho és; es tracta de reconèixer com això afecta les persones i les obliga a fer front a situacions molt greus que tenen lloc en uns contextos, en els quals, se suposa, actuen persones molt formades i amb criteris d'equitat. Aquest canvi també m'ha afectat com a persona i com a investigadora. Me n'he adonat, per exemple, del poc que ens assabentem el professorat del que ocorre a les classes entre l'alumnat, i respecte a la relacions amb determinats professors i professores. A vegades anem per la vida sense assabentar-nos del que passa

al nostre al voltant. Moltes vegades ens enfrontem amb els temes de forma conceptual i acadèmica, i no percebem la realitat des dels afectes, les emocions, els sentiments... I això en situació de desequilibri de poder. Potser serà degut al fet que estem instal·lades i instal·lats en el poder que, d'alguna manera, ens atorga el treball acadèmic.

Tal vegada siga per això que el fet d'haver compartit un treball pioner entorn d'un tema tabú en els nostres contextos universitaris, ha sigut important per a mi. I també ha sigut important desenvolupar-lo amb un grup de persones tan divers. Hem après junts i compartim les nostres pors. Sobretot, els que estàvem sols en les nostres universitats. El fet de sentir-nos part d'un grup més gran; amb altres universitats implicades, al seu torn, ens ha fet sentir-nos forts, i acompanyats i acompanyades. I com a punt fort, el fet que el grup de CREA compte amb Rosa al capdavant. Cada vegada que tenies un dubte, un problema... sense falta, una resposta. Féiem comunitat, com diu Luis, i caminàvem junts fins aquell dia de Madrid, que només va ser un a reveure. Hem iniciat un camí que ja no té tornada”.

La transformació assenyalada apareix també en el relat aportat per una altra investigadora de l'equip, i ens reafirma en la necessitat continuar treballant quan es parla de l'assassinat d'una exalumna de la seua universitat, perquè l'horror sempre està prop i cal lluitar contra ell. Aquesta és la seua veu:

“I. Avui el projecte ja ha sigut presentat. Ha conclòs una etapa de treball i d'investigació necessaris sobre un tema considerat quasi tabú en l'àmbit acadèmic; també ha significat un temps de relacions humanes i, per tant, d'afectes, entre un grup d'investigadores i investigadors; i això, també, un temps de treball. I, sens dubte, és l'inici d'altres etapes, altres temps, en els quals la fortuna ens pot fer coincidir de nou, o tal vegada no; però, sens dubte, l'empremta del projecte és un punt d'inflexió important en la nostra vida investigadora. De tornada a casa, pense, en mirar cap a fora des del tren -i veient lliscar, en altres vagons que s'encreuen amb nosaltres, fotogrames d'altres vides, retallats per les finestres dels vagons-, a quantes d'aquestes persones, o a persones del seu entorn, afectarà el nostre treball. Tan sols per aqueix espai obert, aqueixa possibilitat de transformació, el projecte val la pena.

Hem treballat des d'una metodologia dialògica crítica; hem pogut experimentar, des d'una relació subjecte-subjecte, tècniques de treball que ens han enriquit com a investigadors i investigadores, però també com a persones perquè ens han portat a plantejar-nos en altres termes molts aspectes de la nostra vida docent, i, fins i tot, de la nostra vida quotidiana

És impossible travessar un procés d'entrevistes qualitatives amb homes i dones de tots els graus i de totes les facultats de la nostra universitat i eixir indemne. Afortunadament.

És un calidoscopi de vides tan enriquidor, impregnat de la generositat de l'alumnat en participar, dels contactes facilitats per companys i companyes de ma-

nera tan desinteressada, i tan honesta, en el seu compromís per col·laborar amb la finalitat del nostre treball, que és impossible que aqueixes històries tenyides de paraules, mirades i sentiments no tatuen la teua experiència. Afortunadament.

L'experiència ens ha conduït a noves lectures -moltes lectures-, a qüestionar-nos certeses, a explorar altres vies de transformació, inèdites en el nostre treball. Després de contestar els qüestionaris, la majoria d'estudiants comentaven que s'havien replan-tejat un munt de conceptes, que havien descobert noves maneres d'entendre la violèn-cia de gènere i, per tant, d'enfrontar-s'hi. Només per açò el projecte val la pena. En-darrere queden intercanvis de correus electrònics plens d'activitat; sobres per obrir i pa-pers per omplir corrent campus i explorant aules; sobres per tancar franquejant amb ells fragments de vides; la gravadora frenètica, muda després de tantes veus enregistrades; veus conegudes i estimades a l'altre costat del telèfon; reunions de treball intens i com-plicitat compartida, i quantitats ingents de calidesa, solidaritat, empatia i humor. Pot, potser, no commoure -i remoure- què signifiqui investigar a la universitat, treballant des d'una relació no jeràrquica, igualitària i respectuosa, en un àmbit com l'universitari, on les relacions de poder són tan asimètriques i, en conseqüència, tan injustes?

Totes i tots ara sou una mirada tenyida de verd, blau o marró brillant en defen-sar un argument; una veu de distint accent, cadència i timbre, aportant altres visi-ons del mateix aspecte; una manera concreta d'abordar un text movent les mans, arrugant les celles o mossegant el llavi; abraços acollidors, i colors determinats que us embelleixen i identifiquen. Hi haurà qui no entenga què té tot açò que veu-re amb el projecte d'investigació; a aquestes persones els desitge el millor: que ho experimenten en carn pròpia. Afortunadament, jo he tingut aquesta sort.

Pocs dies després de presentar el projecte a Madrid, han assassinat Rocío. Era mes-tra, va estudiar a la Universitat Jaume I en l'especialitat d'educació física, treballava i es-tava preparant la seua oposició. Tenia vint-i-cinc anys i somnis, il·lusions, projectes, vida.

Tota la comunitat universitària manifestem la condemna i la repulsa al seu as-sassinat. Ha sigut la novena mort de la violència de gènere al País Valencià al llarg del 2008. La violència de gènere existeix -totes i tots ho sabem-, i no combatre-la, consentir-la, restant-li importància, silenciar-la, fins i tot, mirant cap a un altre costat és, simplement, indigne i inhumà.”

L'oportunitat d'aprendre sobre les ferides públiques que el professorat pot pro-duir en l'alumnat, així com del silenci que generen -predecessor de l'enviliment com a grup- apareix relatada per un altre investigador. La reflexió sobre aquest procés i la descripció de com hem viscut aquest procés transformador l'equip in-vestigador, apareix plasmada en el seu relat:

“Quan vaig rebre la primera crida per a participar en aquest projecte, després de penjar vaig pensar en Àngela, en Sara, en Su, en l'altra Sara, en Diana, en Marina i en tantes altres

alumnes a qui he escoltat parlar d'humiliacions exercides pel mateix professor i sempre, i inevitablement, amb total impunitat; amb la serietat satisfeta de qui està en possessió de la veritat: “les dones estan fetes per a rebre l'espenta dels homes, per això les corbes del seu cos”, “l'enveja de penis existeix en totes les dones”, i altres ‘opinions’ que no val la pena reflectir...

I a elles, que es van atrevir a contestar, els esperava sempre el mateix tracte: el professor llançava l'epítet de “feminoides”, brandava el seu poder “científic” sobre la dignitat d'alumnes i començava, llavors, la dura lluita per l'aprovat. La lluita per la dignitat es pagava en una classe en què imperava el silenci, o el somriure còmplice amb el professor d'algun dels companys. Més enllà de les parets de l'aula, la indiferència o les bones paraules i... res més.

Aquest projecte ha sigut per a mi una oportunitat d'aprenentatge sobre les ferides tan importants, tan doloroses, que poden causar els professors. Ferides que, com les infligides a les alumnes que he anomenat, serà molt difícil que cicatritzen. He après que són tan profundes perquè les origina algú que hauria d'estrancar-les o, almenys, protegir eficaçment d'elles. I la seua profunditat augmenta perquè les causa una persona que té autoritat sobre les alumnes. O, millor dit, poder; poder que transforma en coerció i en amenaça. Les està realitzant algú amb l'excusa d'exercir una professió, de la qual rep el seu salari. El dolor creix perquè l'ofensa sol venir revestida d'una hipòcrita fal·làcia: el professor explica el que sap i ho fa pel bé de l'estudiantat. I són humiliants perquè són ferides públiques, generades a la vista i a l'oïda de tota la classe que, amb el seu silenci, va empenent l'aprenentatge de l'enviliment. El victimari és tan eficaç, tan refinat, que he escoltat alguna de les víctimes -a aqueixes que no han fet una altra cosa que defensar la seua dignitat i la de totes les persones- afirmar que d'elles és la culpa, que s'ho mereixen.

Per això, i perquè sé que hi ha altres múltiples formes de violència de gènere en les nostres universitats, estic fermament convençut que és necessari trencar el silenci sobre aquest assumpte i posar en marxa mesures que ajuden a superar aquesta xacra. Sobre aqueixes mesures, també he après coses.

I no m'estranya que haja après constantment al llarg d'aquesta investigació. He treballat amb un grup de persones que utilitzen unes extraordinàries eines d'aprenentatge. Desbordaria l'espai d'aquestes pàgines l'anàlisi de cada una d'elles, per això em limitaré a parlar de tres peculiaritats que crec que estan presents en tot el grup; però que caracteritzen, perfectament, al nucli de persones del projecte: les meues companyes de Barcelona:

Han generat expectatives continuament. Cada fase del projecte, en compte d'aparèixer com una exigència, ho feia, en el seu vocabulari, com una expectativa. Per això, cada tasca que calia realitzar era una invitació. El llenguatge de les expectatives ha substituït el de l'obligació. Gràcies a això he recorregut la investigació com algú que ha sigut invitat a passejar per un bella senda i, no obstant això, l'esforç de la caminada ha sigut considerable.

Eviten l'arbitrarietat i parteixen de la quotidianitat. Algunes de les persones que integren l'equip té un coneixement exhaustiu de mesures sobre violència de gènere, de metodologia d'investigació, etc. Tenen una ubicació profunda al terreny de la investigació. No obstant això, sempre han estat disposades a pujar a la superfície i a portar amb elles els fruits del seu coneixement perquè entenguérem la connexió entre aqueixes qüestions fonamentals i els assumptes corrents de l'àmbit universitari.

Fan comunitat. En aquesta investigació he pogut escoltar simètricament les veus de les persones de més categoria acadèmica, i de les que han començat la seua trajectòria; de les més joves i de les que tenim més edat. He vist un fort compromís amb la comunitat acadèmica i amb el seu futur. He comprovat com les persones que integren l'equip consideren els seus propis esforços com una xicoteta part d'una empresa educativa més general, i no com una oportunitat per a demostrar certes habilitats personals."

La direcció del projecte s'ubica en un paràmetre diferent de l'habitual a les universitats, en plantejar-se la responsabilitat compartida. També la seua veu explica el que viu:

"Avui, quan estic acabant de redactar aquest escrit, hem pogut llegir la notícia del projecte d'investigació I+D *Violència de Gènere a les Universitats espanyoles*, en *El País* (Morán:2008). Això em provoca una gran satisfacció, ja que demostra que aquests tres anys d'investigació estan servint per a trencar el silenci de la violència de gènere.

La labor d'investigar sobre la violència de gènere no comença amb aquest projecte. Ha sigut un llarg recorregut de molts anys i de moltes persones. En aquest projecte he sigut la investigadora principal, però ho haurien pogut ser moltes altres persones de CREA i de SAFO.

L'any 1999, quan es crega el Grup de Dones de CREA: SAFO, es va donar un gran impuls a les diferents línies d'investigació de gènere que ja existien dins del centre d'investigació; així com a la col·laboració amb entitats i organitzacions que treballen per la superació del sexisme en la societat i en les nostres organitzacions. El Grup de Dones de CREA: SAFO sempre va comptar amb el suport de Ramón Flecha, que va ser director de CREA durant quinze anys. Es va comprometre amb les investigadores de CREA que van decidir trencar el silenci sobre la violència de gènere a la universitat, i per això va ser atacat i difamat com a persona i professional.

Jesús Gómez va ser també investigador de CREA, i participant en els principis d'aquesta investigació, fins que ens va haver de deixar físicament, però no l'hem oblidat, ni l'oblidarem, ja que va iniciar una de les línies clau dins de la socialització preventiva de la violència de gènere: les teories sobre l'amor. Jesús Gómez va realitzar una anàlisi dels diferents plantejaments teòrics sobre l'amor; la seua relació amb els processos de socialització que s'han donat al llarg de la història, i que són viscuts com "naturals"; així com la relació d'aquests plantejaments amb la violència de gènere.

També m'agradaria agrair el suport i disponibilitat de Lidia Puigvert, a la qual sempre he tingut al costat per a reflexionar, aportar, compartir i participar en aquest projecte, com en molts altres moments; per la seua aposta com a feminista en la denúncia de la violència de gènere i les conseqüències que això comporta.

Vull fer esment de tot l'equip investigador. Crec que el projecte i els seus resultats demostren el rigor científic de cada una de les persones que l'integren; però també la seua humanitat, la seua il·lusió i la bona relació que ha existit entre tots i totes. Encara que és una frase feta, sense tots ells, i moltes altres persones que no figuren en el projecte, aquesta investigació no hauria sigut possible.

L'impacte que està tenint la investigació ens obri un després molt esperançador perquè cap dona haja de patir violència de gènere a la universitat; i per a avançar en la lluita contra la violència de gènere, en tots els àmbits.

Els avanços que s'han donat al nostre país en els últims anys en aquest camp (Llei orgànica de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, plans d'igualtat a les universitats, etc.), i les transformacions que, per fi, estan arribant a les nostres universitats, generen a curt termini el desenvolupament de mecanismes inspirats a les universitats més prestigioses del món.

Com he repetit altres vegades, quan les institucions posen les mesures perquè les dones perdem la por a denunciar la violència de gènere que patim, i quan no faça por fer investigació sobre aquests temes, tindrem unes universitats no sols menys sexistes, sinó també més científiques i humanes.”

L'equip investigador ha estat dirigit per Rosa Valls, sotsdirectora del CREA (Centre especial d'Investigació en Teories i Pràctiques Superadores de Desigualtats) de la Universitat de Barcelona. I l'equip del projecte està format per Consol Aguilar (Universitat Jaume I), María José Alonso (Universitat del País Basc- Euskal Herriko Unibertsitatea), Pilar Colas (Universitat de Sevilla), Montserrat Fisas (Universitat de Barcelona), Ainhoa Flecha, Lola Frutos (Universitat de Múrcia), Laura López (Universitat de Barcelona), Patricia Melgar (Universitat de Barcelona), Silvia Molina (Universitat Nacional d'Educació a Distància), Maria Padrós (Universitat de Barcelona), Luis Torrego (Universitat de Valladolid) i Miguel Ángel Pulido. També hi ha col·laborat Esther Oliver (Universitat de Barcelona).

El projecte I+D Violència de Gènere a les Universitats espanyoles s'emmarca dins de la línia d'investigació de socialització preventiva de la violència de gènere treballada per les investigacions del Grup de Dones de CREA: SAFO. Aquest Grup es va crear l'any 1999 dins del CREA, Centre Especial de Investigació en Teories i Pràctiques Superadores de Desigualtats, de la Universitat de Barcelona. Molt abans de la creació del grup diferents persones de CREA havien treballat en el tema de gènere, especialment en educació i dona, dona entre cultures i vio-

lència de gènere. Rosa Valls, investigadora principal del projecte Violència de Gènere a les Universitats espanyoles ja va participar en les I Jornades Feministes de Catalunya celebrades a Barcelona en 1976.

És impossible esmentar totes les persones que han fet possible aquesta investigació i que hi han contribuït, perquè hauríem de remuntar-nos a tot el treball previ que durant més de quinze anys han desenvolupat investigadors i investigadores compromesos amb la superació de les desigualtats socials, i especialment, les desigualtats de gènere. Jesús Gómez, Ramón Flecha, Lúdia Puigvert, Elena Duque, Carme García, Esther Oliver, Marta Soler, Teresa Sordé, Rosa Larena, Carmen Elboj, Montse Sánchez entre altres, han impulsat l'estudi de la socialització preventiva de la violència de gènere i l'anàlisi del sexisme a la universitat. Moltes altres persones han participat en investigacions prèvies a la que es presenta sense les quals no s'hauria dissenyat la investigació en violència de gènere en les universitats.

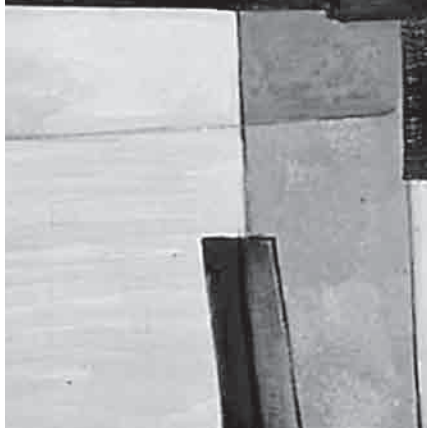
Hi ha hagut moltes més col·laboracions en aspectes molt diversos que van, des de la revisió de textos als contactes per al treball de camp, la difusió de els resultats, etc. Entre aquestes, podem esmentar Víctor Adiego, Emilia Aiello, Rosa María Alegre, Andreu Cabrero, Lórien Castillo, Irene de Vicente, Miquel Fort, Paloma García, Montse Llorba, Mónica López, Marlen Mendoza, Cristina Pulido, Sandra Racionero, Oriol Ríos, Francesc Rodríguez, Lourdes Rué, Olga Serradell, Gregori Siles i Itxaso Tellado.

En l'equip investigador també està , com ja hem assenyalat, Jesús Gómez (Universitat de Barcelona). Encara que va morir mentre es desenvolupava el projecte, n'ha format part, tant en l'aportació conceptual com en els afectes del grup, perquè en el grup segueix present. A ell volem dedicar-li aquest article, perquè d'ell està impregnat el text i perquè va ser un dels valedors de la necessitat fer un altre tipus d'investigació a la universitat; perquè, realment, una altra investigació és possible: una investigació d'excel·lència; no jeràrquica, basada en relacions de diàleg, compromís i solidaritat.

L'article inclou en la seua autoria totes les persones que han col·laborat perquè el projecte es convertira en una realitat que podrà ajudar a fer que altres realitats canvien, es transformen.

Per això les veus que apareixen en els relats parlen d'investigadors o d'investigadores, sense assenyalar qui ha escrit els textos. L'equip inclou moltes persones i, per tant, els relats representen l'experiència de transformació de tot el grup; inclouen totes les veus perquè com diu Freire "Els somnis són projectes pels quals es lluita" (2001:65); i també (Freire, 2001:146): "acceptar el somni d'un món millor, i adherir-s'hi és acceptar entrar en el procés de crear-lo; procés de lluita profundament ancorat en l'ètica; de lluita contra qualsevol tipus de violència".

Aquest propòsit és el que guia aquest article que ara compartim amb vosaltres.

Dialògica

APRENDRE A COOPERAR PER A COEDUCAR ENSENYANT: UNA EXPERIÈNCIA AMB ESTUDIANTAT UNIVERSITARI

**Ana García Torres
i Joan Andrés Traver Martí**

La introducció i l'ús de les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) ha suposat la formació de xarxes globals de comunicació que acceleren el pas d'una societat industrial (producció i distribució de béns materials) a una societat de la informació (tractament de la informació). La societat de la xarxa, centrada en el desenvolupament revolucionari de les tecnologies

de la informació, ha transformat les bases materials de la societat per a entrar en una nova societat moderna. La ràpida transformació que ha caracteritzat aquest canvi porta implícit el fet que les persones atenguem a noves necessitats en tots els ordres de la nostra vida (econòmic, social, cultural i laboral) perquè reflexionem sobre els riscos que generen les seves conseqüències.

La pluralitat de creences i realitats, juntament amb la democratització de les famílies, la incorporació de la dona al mercat laboral i les diferents formes d'entendre les relacions personals, formen part d'aquesta

transformació que ha donat un gir total i reflexiu entorn a les creences i formes de vida de la modernitat i les seues estructures socials. La nova Societat de la Informació que s'alça en el segle XXI prepara un nou marc de convivència per a tota la ciutadania, que pretén assumir el repte de viure de la forma més justa i igualitària des del respecte a les diferències. Transformacions i reptes en els quals les dones han tingut i tenen un paper decisiu i fonamental. Canvis com la democratització de les famílies i de les relacions, han suposat la modificació de la identitat de les dones, permetent a aquestes trencar amb els

rols tradicionals de mare i esposa, accedir a espais públics, participar en la presa de decisions i en les relacions de poder, accedir al mercat laboral, a l'educació i a transformar de forma radical les relacions familiars i afectives - sexuals.

El gènere, com a constructe social i cultural que forma part de la diversitat, ha adquirit gran rellevància en tots els àmbits de la societat, des de la seua participació en els processos de socialització en l'escola i la família fins al mercat laboral. Conseqüentment, des de les aportacions dels estudis feministes, s'ha convertit en una categoria d'anàlisi, per a visibilitzar la participació de les dones des de la perspectiva d'aquestes. A més a més, la consolidació de les societats democràtiques occidentals ha facilitat un marc legislatiu per al tractament del gènere en tots aquests àmbits de la societat, permetent l'aplicació de tots els drets i oportunitats en el món laboral, l'educació, els mitjans de comunicació, etc.

Totes aquestes noves possibilitats que la societat de la informació ens brinda, impliquen la importància d'incorporar la perspectiva de gènere a través de l'educació en tota la societat. Una educació basada en els valors democràtics del respecte, to-

lerància, solidaritat, igualtat i diversitat, on totes les persones, independentment de les seues condicions culturals, econòmiques, socials, creences i de sexe, puguem desenvolupar-se i conuiu utilitzant el diàleg com eina per a construir una projecte de vida propi i col·lectiu.

Perquè totes les persones tinguem la possibilitat d'expressar la seua veu, les propostes educatives que requereix la societat actual s'han de basar en un enfocament comunicatiu i una metodologia dialògica (Aubert i altres, 2004). Elements com la interacció social com a font d'aprenentatge, la diversitat sociocultural com a potencial educatiu, el conflicte sociocognitiu, la diversitat d'opinions, la solidaritat o el diàleg igualitari, tenen la cooperació com base de l'aprenentatge. A partir d'aquests, l'Aprenentatge Cooperatiu ens ofereix estratègies, tècniques i eines educatives per al tractament de la diversitat en l'educació, de la qual el gènere en forma part. En aquesta línia s'orienta la construcció d'una escola coeducativa que "lluita per l'eliminació de les desigualtats sexuals i de les jerarquies de gènere" (Tomé, 1999: 174). A diferència del model d'escola o universitat mixta que tenim en l'actualitat i que es mostra ineficaç

per a poder educar en la igualtat educant en la diferència, per a aquesta autora, el model d'escola coeducativa pressuposa "que el professorat reconeix les formes amb les quals el sexisme es manifesta en el centre i fins i tot s'arriba a reconèixer com a part implicada en la producció d'aquesta desigualtat" (Ibidem). El taller d'habilitats cooperatives, com mostrem en aquest article, aporta ingredients i experiència pràctica rellevant per a avançar en aquest camí des de la pràctica de l'aula.

Les noves demandes que sorgeixen a la Societat de la Informació i la Comunicació necessiten del desenvolupament de sistemes d'ensenyament que responguen a l'aprenentatge de noves competències. Enfront de les habilitats que es requerien en la vella societat per a acumular coneixement i ser usat en les seues fàbriques, la societat de la informació requereix altre tipus d'habilitats i formes d'interaccionar per a plantar cara als canvis constants que es produeixen. Com apunten Flecha i Tortajada (1999), l'educació de la societat de la informació precisa de l'ús d'habilitats comunicatives que faciliten la participació crítica i reflexiva de la ciutadania en la transformació de la societat. Al mateix temps, ob-

servem com la cultura androcèntrica reproduceix comportaments socials basats en l'individualisme i la competició que cada vegada ens fan a les persones i a les nostres societats menys solidàries, menys compromeses amb la vida en comú. Aprendre a cooperar, a dialogar i a ser solidàries, es converteix en un objectiu i una necessitat de primer ordre.

Els i les habitants del segle XXI assumim el repte de caminar cap a una realitat intercultural i inclusiva en la qual hem d'aprendre a construir projectes de vida col·lectius justament compartits. Des de la quotidianitat fins al nostre lloc de treball, des de les escoles fins al grup de parells, els barris o les comunitats de veïns/es es fa necessari avançar en el camí del diàleg i la cooperació. Ens movem cap a societats més plurals i dialògiques que precisen d'habilitats comunicatives i col·laboratives per a aprendre a construir realitats conjuntes respectant totes les persones participants. Les habilitats cooperatives, per tant, es converteixen en una necessitat per a totes les persones que conviuen en aquest nou marc. És el nostre dret però també la nostra obligació fer d'aquest nou i gran repte una nova realitat.

No obstant això, per a po-

der desenvolupar aquestes habilitats hem d'aprendre-les ja que no naixem amb elles. Aquestes habilitats es poden i han d'ensenyar en els espais col·lectius orientats a completar la nostra humanitat: les institucions educatives. La universitat es converteix així en un escenari privilegiat per impartir-les. El Taller d'habilitats cooperatives, desenvolupat en un ampli grup d'assignatures i titulacions de la Universitat Jaume I, pretén caminar en aquesta direcció: avançar des de la cooperació cap a propostes molt més coeducatives i innovadores de l'educació superior basades en la solidaritat i el diàleg igualitari.

Per a parlar d'habilitats cooperatives en l'ensenyament universitari és necessari centrar la nostra reflexió en el que es coneix com Aprenentatge Cooperatiu. "Amb aquest terme es fa referència a un ampli i heterogeni conjunt de mètodes d'instrucció estructurats, en els que les i els estudiants treballen junts, en grups o equips, ajudant-se mútuament en tasques generalment acadèmiques" (Melero i Fernández, 1995:35). A través del treball cooperatiu s'ensenyen estratègies i habilitats de cooperació a l'aula que faciliten la realització d'aprenentatges pel propi alumnat, augmentant el seu ren-

diment escolar i fomentant actituds de respecte, tolerància i col·laboració amb les companyes i els companys (García, Traver i Candela, 2001).

Quan parlem de treball cooperatiu és necessari diferenciar-lo de la resta de propostes de treball en grup ja que, tradicionalment, s'ha associat el treball amb dinàmiques grupals amb les d'aprenentatge cooperatiu. A continuació, passarem a descriure a mode de síntesi les característiques de les tècniques d'aprenentatge cooperatiu en contrast amb les tècniques tradicionals d'aprenentatge grupal, per a fonamentar l'èxit de les propostes cooperatives que permeten aproximar-nos a propostes coeducatives.

Les tècniques d'aprenentatge en grups cooperatius s'assen tenen en la interdependència positiva entre les persones que formen part del grup, per contra, en els treballs grupals no és necessari incorporar aquest element. L'estructuració dels objectius i metes de l'aprenentatge produeix en els companys i companyes la necessitat d'interessar-se no només pel propi rendiment sinó també pel de cada membre del grup, ja que els beneficis seran iguals per a totes les persones que formen el grup.

De la mateixa manera, en els grups d'aprenentatge coopera-

tiu coexisteix tant la responsabilitat individual com la corresponsabilitat entre els i les components sobre el treball a realitzar, de manera que cada persona rep *feedback* sobre el propi progrés, el dels companys i companyes i el del grup. En conseqüència, el propi grup desenvolupa l'habilitat d'administrar ajudes d'igual a igual, generant realment interaccions comunicatives eficaces (no solen incloure's en el treball grupal). A més a més, el treball en grups cooperatius es caracteritza per un lideratge compartit entre les i els participants del grup. A través del diàleg i la rotació de rols s'arriba a consensos i es bandegen estructures jeràrquiques i discriminatòries relacionades amb l'ús de la violència i el poder. Aquests elements igualitaris encaixarien amb els plantejaments de gènere pel que fa a la solidaritat i igualtat de tracte entre dones i homes.

L'heterogeneïtat en la composició dels grups de treball cooperatiu (sexe, nivell acadèmic, classe social, raça, cultura, creences,...), és la llavor de la qual naixen els aprenentatges en les persones (a diferència de l'homogeneïtzació que sol caracteritzar el treball en grup tradicional). Aquesta heterogeneïtat possibilita la trobada de diferents punts

de vista entre les persones i són el brou de cultiu per als conflictes socio-cognitius. La comprensió compartida d'un tema, l'interès per a incloure i respectar totes les aportacions de les persones que treballen juntes, es relaciona amb la intersubjectivitat com un procés que ajuda a l'elaboració compartida de coneixements. Heterogeneïtat i igualtat, són conceptes rellevants des d'una perspectiva de gènere en situar-se les propostes d'aprenentatge cooperatiu alineades als plantejaments del feminisme de la igualtat i dialògic.

Les estratègies i habilitats socials que es requereixen per a poder desenvolupar el treball cooperatiu són objecte explícit d'intervenció educativa, ensenyant-se prèviament pel professorat. Aquesta intervenció no sol desenvolupar-se des del treball en grups tradicionals, ja que parteix del supòsit que l'alumnat ja posseeix aquestes habilitats o capacitats per a treballar en grup. Per a poder cooperar és necessari ensenyar a cooperar. I, en aquest petit espai d'intervenció educativa és on se situa l'experiència del taller d'habilitats cooperatives. Allò característic de les tècniques d'aprenentatge cooperatiu no és, contràriament a la creença tradicional respecte a les tècniques

de treball en grup, que l'alumnat treballa junt, sinó que ho faci de manera cooperativa, és a dir de manera que els objectius de les persones participants es troben vinculats de manera que cadascuna solament pugui arribar als seus objectius si, i solament si, les altres aconseguen els propis (Rué, 1989).

Són nombrosos els beneficis i efectes positius que tenen les tècniques d'aprenentatge cooperatiu en l'educació. Entre ells cal destacar l'aprenentatge de valors, la deconstrucció d'estereotips (sexe, raça...), les actituds positives entre els i les companyes, la millora de l'autoestima, la motivació escolar, el rendiment acadèmic, la capacitat de resolució de problemes, etc. Els plantejaments dialògics i igualitaris en els quals es basa l'aprenentatge cooperatiu ens permeten avançar en la incorporació del gènere en l'educació. Donada la importància que el diàleg i el concepte d'igualtat tenen per a aquestes propostes educatives, resulta apropiat argumentar la seua pertinència educativa i albirar les seues propostes de millora en qüestions de gènere des dels plantejaments del feminisme de la igualtat i del feminisme dialògic.

L'escola, seguint Lomas (2008:180), "és un àmbit privile-

giat en la construcció de les identitats femenines i masculines i un escenari on es reflecteix a la perfecció un (des)ordre patriarcal que oculta i exclou tant la mirada femenina sobre el món com el saber i el desig de les xiquetes, de les adolescents i dones”. Encaminar-nos en la construcció d’una escola coeducativa requereix instaurar la igualtat de tracte i oportunitats en dones i homes però exigeix, a més a més, refer el sistema de valors i actituds que es transmeten i tornar a pensar els continguts educatius.

L’objectiu de l’Aprentatge Cooperatiu pel que fa al tractament del gènere consisteix a encaminar-se a la construcció d’una escola que proporcione les mateixes oportunitats a totes les persones, respectant i entenent les diferències que les caracteritzen com a potencial educatiu que permet la construcció conjunta de coneixements mitjançant el diàleg igualitari. Davant aquesta diversitat social i cultural tan plural, amb tant formes d’entendre i ésser en el món, resulta necessari incorporar el diàleg i la solidaritat com eines per a reflexionar i transformar les desigualtats. L’aprenentatge cooperatiu pot encaminar-nos cap a aquest repte en tenir com un dels àmbits d’intervenció l’ensenyament en habilitats cooperatives i comunicatives

Les característiques bàsiques i els fonaments de l’aprenentatge cooperatiu (heterogeneïtat en la composició del grup, lideratge compartit, rotació igualitària dels rols, equifinalitat de metes, responsabilitat individual i compromís grupal, nivells alts d’igualtat en les interaccions dialògiques i en la distribució de responsabilitats i habilitats socials i comunicatives) guarden una estreta relació amb plantejaments coeducatius, centrats a promoure un desenvolupament integral de les persones, en igualtat de condicions i tracte, la lluita contra la discriminació sexual i la modificació de les relacions entre dones i homes perquè compartisquen de manera justa els seus drets i responsabilitats.

Centrats en un model d’escola coeducativa, un dels objectius bàsics de l’educació -que també abraça l’aprenentatge cooperatiu- és “democratitzar l’educació i arribar a una autèntica igualtat d’oportunitats entre totes les persones, de manera que la pertinença a un sexe no siga un límit” (Tomé, 1999:173). L’objectiu de l’aprenentatge cooperatiu en relació al tractament del gènere és avançar en la construcció d’una escola que siga capaç, com apunta Lomas (1999), d’educar a les persones sense biaixos andro-

centristes. Des d’aquest punt de vista, mitjançant l’aprenentatge cooperatiu ens acostem a la diferència com quelcom positiu, des de la qual podem construir col·lectiva i igualitàriament el coneixement. Conciliar igualtat i diferència és un repte ineludible en la millora de les propostes basades en l’aprenentatge cooperatiu. Els plantejaments del feminisme dialògic aporten elements substancials per a aquesta empresa. Com apunta Puigvert (2001: 53-54): “El feminisme dialògic supera el tradicional debat igualtat vs. diferència, en assumir que l’única forma de defensar la igualtat és mitjançant el respecte i l’escolta de les diferents veus. En aquest sentit, el desenvolupament teòric del concepte d’igualtat de les diferències articula espais de diàleg i intercanvi igualitari que permeten que totes les opcions, experiències, sabers i interessos puguin ser expressats”.

Una vegada descrita la relació existent entre les propostes de l’aprenentatge cooperatiu, l’escola coeducativa i els plantejaments del feminisme de la igualtat i dialògic, farem una petita aproximació a l’experiència realitzada mitjançant el taller d’habilitats cooperatives. Les habilitats socials que l’aprenentatge cooperatiu aporta i compar-

teix amb els plantejaments del feminisme de la igualtat i dialògic, ens permeten avançar en la transformació d'aquesta societat cap a una més democràtica i de la nostra universitat cap a una més coeducativa.

El Taller d'Habilitats Cooperatives va nèixer davant la demanda d'un grup de docents membres del Seminari Permanent d'Aprenentatge Cooperatiu i Ensenyament Universitari de la Universitat de Castelló (SPACIEU), l'any 2006 (Traver i altres, 2007). En ell, els i les participants comparteixen, planifiquen i desenvolupen experiències d'ensenyament basat en propostes d'aprenentatge cooperatiu, a més a més de reflexionar sobre la seua docència de manera compartida. Després de dos anys d'experimentació en les seues classes amb estratègies d'aprenentatge cooperatiu, van observar que l'alumnat tenia problemes per a treballar en grups de manera cooperativa. Llavors va sorgir la necessitat de formar prèviament el seu estudiantat en habilitats cooperatives per a, posteriorment, incorporar-les eficaçment a les seues pràctiques docents. Partint de la premissa que ningú naix sabent cooperar, que és una habilitat que ha d'aprendre's, és necessari dedicar-li el temps i els recursos su-

ficients per al seu ensenyament. Amb aquesta pretensió es va posar en marxa el taller per a formar l'estudiantat universitari en habilitats socials cooperatives.

Per a treballar aquestes habilitats seleccionarem, des de la fonamentació teòrica de l'aprenentatge cooperatiu, aquelles que són centrals per a aquest tipus d'aprenentatge. Des del model teòric-pràctic treballat al seminari, identifiquem com a prioritàries aquelles habilitats relacionades amb les característiques principals de l'aprenentatge cooperatiu. Des d'aquests plantejaments de gènere és impensable parlar d'igualtat entre homes i dones sense fer referència a aquells mecanismes de relació i interacció entre les persones que ens permeten realitzar, justament i equitativa, construccions grupals de manera compartida. La interdependència positiva de metes entre totes les persones participants del grup, la responsabilitat grupal i el compromís individual, el diàleg igualitari i la interacció cara a cara, així com la igualtat d'oportunitats per a l'èxit de tots i totes, són ingredients necessaris per a una cooperació lliure d'estereotips i relacions de poder lligades al gènere.

Una vegada identificades les habilitats que cal treballar esco-

llirem una sèrie d'activitats, amb un fort component lúdicoformatiu, que funcionen com a desencadenants de les mateixes. En el seu treball pràctic al taller es posen en evidència els problemes derivats de no tenir-les en compte o de fer-ne un mal ús. Açò ens permet fer aflorar les habilitats socials cooperatives i realitzar un treball d'anàlisi, reflexió i pràctica amb l'estudiantat sobre la seua necessitat. Tenir-les presents i utilitzar-les en el treball dels equips ha permès millorar el seu procés d'aprenentatge així com facilitar una millor cohesió del grup. Ser més habilitat en les nostres relacions i a l'hora de cooperar amb les altres persones ens permet avançar des de la diferència en una construcció igualitàriament compartida, tant del coneixement acadèmic com del gènere com a constructe social i cultural. Una vegada treballades cadascuna de les habilitats s'elabora col·lectivament una fitxa del grup on es recullen i sintetitzen les valoracions fetes i que servirà per organitzar les seues normes de funcionament. Les habilitats treballades en el taller són objecte d'atenció específica per part del professorat, qui realitza un seguiment més profund respecte del seu ús al llarg del desenvolupament de les classes.

La metodologia d'aquests tallers és activa i participativa i està basada en dinàmiques grupals amb un component lúdic molt efectiu per a tractar el tema que volem abordar. Per a oferir una idea molt més propera de l'experiència a la qual fem referència passem a comentar algunes d'aquestes activitats. Una de les primeres dinàmiques grupals és el "Món de colors", amb la qual treballem la formació de grups. Les reflexions que s'extrauen giren al voltant de: la tendència a agrupar-nos de forma homogènia (basada en uns estereotips discriminatoris), les emocions i sentiments que se'n deriven, valors com el respecte i la tolerància cap a les diferències de les persones, i l'enriquiment que acompanya l'heterogeneïtat. La responsabilitat individual, el compromís personal de la tasca assumida en el grup, es treballa amb la dinàmica del "Origami": ens dona mo-

tiu a reflexionar sobre les expectatives i capacitats individuals i el paper que aquestes suposen per a l'èxit del grup, a més a més es plasma l'eficàcia del treball cooperatiu enfront de l'individual, que supera al grupal. Amb la finalitat d'abordar el tema de la comunicació i la importància del diàleg, es treballa la dinàmica del "Dibuixant" o també la dels "Cercles partits". En elles es presenten les dificultats que comporta escoltar i expressar-nos, les deficiències i ambigüitats de mantenir una comunicació unidireccional comparant-la amb una bidireccional. El consens, l'empatia, la solidaritat, l'administració d'ajudes i la resolució de conflictes a través del diàleg, s'aborden amb quatre dinàmiques diferents: la dinàmica dels "Cercles partits" permet analitzar les actituds de l'alumnat que apareixen en el treball de grup, com són les relacions de poder o la necessi-

tat d'ajudar-se mútuament per a arribar a l'objectiu grupal. La dinàmica del "Joc de la NASA" treballa l'escolta activa, l'argumentació de les opinions, el consens i, en definitiva, mostra la potencialitat del treball en grup i l'enriquiment individual que aquest comporta. La dinàmica del "Role-playing" permet representar actuacions per a analitzar els conflictes que sorgeixen i veure si les decisions preses es realitzen sobre la base de consensos. Per últim, la dinàmica "Construir ponts" és la que més èxit ha tingut per la seua originalitat. S'arriba a un objectiu, a través de la cooperació, que en principi era utòpic.

Com en l'activitat dels ponts, el somni d'arribar a una societat més democràtica i a una escola coeducativa parteix, en aquesta experiència, de la cooperació i el diàleg entre les persones. Cooperació, que en principi era utòpica.

Llibres

TEORIA I PRÀCTICA DE LA COEDUCACIÓ.

P. Brotons Ripoll, J. Lillo Simón, N. Simón Rodríguez.

Excma. Diputació Provincial d'Alacant. Àrea de la Dona (2006). 294 pàgines.

“Teoria i pràctica de la coeducació” és el valuós resultat assolit al llarg de les diverses campanyes de formació en coeducació que, des de l'Àrea de la Dona de l'Excma. Diputació Provincial d'Alacant, s'han impulsat des de finals de la dècada dels noranta.

Les pròpies persones autores d'aquest manual han estat les encarregades de treballar directament

amb el professorat de diversos CE-FIRES de la província d'Alacant i d'avaluar les experiències posades en pràctica per més de 1500 alumnes. Després d'un exhaustiu procés de selecció i avaluació, es concreten en un mateix volum teoria, activitats i bones pràctiques coeducatives.

Aquest llibre es converteix, per tant, en un recurs de gran utilitat per a les persones que, des de les diferents vessants educatives (no només formals), tinguen a les seues mans la possibilitat de coeducar, de treballar la igualtat com a transversal, tal com ve prescrit en la legislació vigent.

Després de la presentació del projecte, una intensa introducció

aborda els fonaments teòrics de la coeducació per a superar l'herència patriarcal i l'escola mixta. La incorporació transversal de la igualtat en els projectes educatius i la consideració del currículum ocult es presenta com la clau per a aconseguir la igualtat real en la societat, per a fer front a la violència de gènere i per a construir identitats personals pròpies, tot afavorint la conciliació de la vida personal, familiar i laboral.

El manual el componen 29 activitats didàctiques amb informació detallada sobre l'àrea, el procés, l'edat, la durada, els objectius coeducatius i operatius, la descripció, les pistes i els recursos i al-

tres possibles explotacions. S'inclouen, també, fulls de treball i bones pràctiques, de fàcil reproducció.

Pel que fa als continguts, el ventall de la igualtat ofereix una nova lectura de contes, biografies, jocs, tasques de la llar, temps, espais, llenguatge, mitjans de comunicació i violència, que poden utilitzar-se en nombrosos contextos educatius i d'oci.

GUIA DE FORMACIÓ PER A LA PARTICIPACIÓ SOCIAL I POLÍTICA DE LES DONES

Martínez Ten, Luz i Escapa Garachón, Rosa.

Institut de la Dona. Ministeri de Treball i Afers Socials, 2008.

La guia que es presenta recull una proposta formativa teòrico-pràctica que aporta els conceptes clau que permeten entendre la situació històrica i actual de les dones en l'espai social i polític.

El confinament de les dones al món privat durant segles ha suposat un obstacle per al desenvolupament del conjunt de la societat. Els sabers i la contribució que les dones han anat realitzant a l'esfera pública han estat invisibilitzats durant molt de temps per la societat patriarcal, encara present avui en dia.

La guia té com a objecte visibilitzar les aportacions que les dones han fet a l'espai públic.

La franja d'edat proposada per a la realització d'aquestes pràctiques és de 8 a 16 anys. Tot i això, s'han dut a terme adaptacions satisfactòries en altres nivells.

El llibre el completen quatre annexos, que descriuen altres elements essencials a tenir en compte en la pràctica docent:

Constitueix un material didàctic valuós per a la formació política de les dones des d'una perspectiva de gènere i, sense cap dubte, cobreix el buit acadèmic que hi ha actualment en aquesta àrea.

El text s'estructura en dos volums, un manual adreçat a les alumnes participants de l'acció formativa i un altre llibre que serveix de suport a les professores encarregades de la docència.

El manual de l'alumna consta de 10 capítols. Al llarg dels tres primers realitza una revisió històrica del feminisme i dona una visió feminista de la participació política de les dones. Als capítols 4 i 5 s'estudien les dificultats i límits que han anat trobant les dones, al llarg del segle, en la seva lluita per assolir la igualtat, tot aprofundint en com aquests obstacles han suposat la seva exclusió de l'esfera pública.

El segon gran bloc del manual està integrat pels capítols 6 a 10. En

treballar amb materials autèntics, reflexions sobre el llenguatge i el seu ús, marc social i normatiu i bibliografia.

Poden sol·licitar-se exemplars del manual a l'adreça mujer@dip-alicante.es amb una petició formal raonada.

Anna Sales Boix

ells es detalla el desenvolupament d'habilitats i les estratègies clau perquè les dones aborden l'exercici de la pràctica política (planificació, instruments, presa de decisions...).

Pel que fa al manual de la professora, es tracta d'una breu guia, de gran utilitat per a organitzar les sessions de formació. En aquest manual es recullen els continguts a tractar, es proposen exercicis i dinàmiques i s'estableix una metodologia de treball eminentment participativa.

En darrer terme, la lectura d'aquesta guia és recomanable per a totes aquelles persones que volen tenir una perspectiva general de la situació de les dones en els àmbits social i polític, compromeses amb la igualtat real.

La plena participació de les dones en tots els àmbits és fonamental per aconseguir un desenvolupament humà inclusiu i igualitari.

Mària Simarro Flor

VIOLENCIA CONTRA LAS MUJERES: LAS DIMENSIONES DE LA DESIGUALDAD

Revista del Seminario Interdisciplinar de Estudios de las Mujeres. Universidad de León

Cuestiones de género: de la igualdad y la diferencia és una revista creada per iniciativa del Seminario Interdisciplinar de Estudios de las Mujeres de la Universidad de León, editada anualment, que inclou diferents treballs d'investigació realitzats dins l'àrea dels estudis feministes i de les dones. En el núm. 3, *Violencia contra las mujeres: Las dimensiones de la desigualdad*, recull 14 articles de diferents autors i autors, la temàtica dels quals gira al voltant de la violència exercida contra les dones. A continuació, en l'apartat "Tribuna Abierta", es presenta un article sobre les polítiques municipals de gènere a Catalunya i a la Llombardia, seguit d'una ressenya d'un informe sobre la situació de la prostitució femenina a tres regions de la frontera de Portugal.

Els articles són precedits d'una introducció d'Ana Isabel Blanco García, coordinadora de la revista. Allí es traça un camí teòric entre el feminisme de la igualtat i el feminisme de la diferència. Enllaça

el debat entre ambdues corrents teòriques, amb cadascun dels articles, recurrent les diferents dimensions de la desigualtat en els diversos àmbits en els que es produeix la violència contra les dones, àmbits destacats, des de distints punts de vista, als articles que precedeix. Es rescaten les conceptualitzacions bàsiques entorn al sistema sexe-gènere, determinant la necessitat d'assolir la igualtat en tots els ordres i l'eradicació de la violència de gènere com a reflex de les relacions de poder que en el segle XXI segueixen en el punt de mira de tota la societat.

Els articles que conté el núm. 3 de la revista es presenten en el següent ordre: Manuel Carlos Silva *Desigualdades de género: esbozo por un mapa proteórico*; María Donapetry *Estado Iglesia y violencia de género*; Evija Caune *Writing feminita: the case of Anastasia*; Emilia Moreno Sánchez y Enrique Vélez González *Análisis de la violencia hacia las niñas: un estudio de casos en un colegio de primaria*; Alba Nidia Triana Ramírez *Violencia contra la mujer en el plan jurídico internacional y colombiano*; Isabel Dias *Violencia e género em Portugal: abordagem e intervencao*; Duncan Wheeler *Intimate partner violence in Spain (1975-2006)*; María Cruz Estada *Trato y*

maltrato: una mirada psicoanalítica; Amaya Ortiz de Zárate *Deseo sexual, la fantasía narcisista y la violencia*; Javier Maravall Yágués *Mujeres en movimiento: las prisioneras políticas bajo la dictadura militar chilena (1973-1990)*; María Jesús Montes Muñoz *¿Por qué no me dejaron? Experiencias de las mujeres en sus partos*; Diana Fernández Romero *De parricidio a violencia machista: apuntes para una reflexión sobre la representación de los malos tratos en once años de información periodística*; María Pilar Rodríguez *Tratamiento de la violencia de género en la prensa vasca*; Belén Castañón del Pozo *Intervención contra la violencia machista desde una perspectiva feminista: mujer y terapeuta*; Mònica Gelambí Torrell *Políticas municipales de género en Catalunya y la Lombar-día. Estudio del cambio institucional y organizativo realizado para facilitar su implementación*; Ana Isabel Blanco García, reseña sobre *Vidas na Raia: prostituição feminina em regioes de fronteira*, Autores/as: Manuela Riberiro, Manuel Carlos Silva, Johanna Schouten, Fernando B. Ribeiro y Octavio Sacramento.

Meritxell Beltrán Lorenz

VIOLENCIA DELIBERADA. LAS RAICES DE LA VIOLENCIA PATRIARCAL

María Dolors Molas Font(ed)
Editorial: ICARIA, 2007

Ens trobem davant una recopilació de diferents treballs sobre violència de gènere, fruit de la Jornada Internacional de la Violència contra les Dones celebrada el 25 de novembre del 2006 a Barcelona. En aquest esdeveniment es van reunir diferents investigadores i investigadors de l'àmbit de les humanitats i de les ciències socials. En la trobada es va reflexionar sobre les violències patriarcal a través de la història. Hi van participar historiadores, filòlogues el grup Tàcita Muta (Grup d'Estudis de Dons a l'Antiguitat, UB)

Des de la prehistòria, l'antic Egipte, Grècia, el pròxim Orient... la violència contra les dones no sols està registrada sinó que apareix institucionalitzada a través de codis, lleis... El patriarcat sobre el qual s'estableixen els diferents tipus de violència es remunta als orígens de la humanitat.

El llibre està format per diferents capítols, de diferents autors i autors des d'on s'aborden distints estudis sobre la violència contra les dones.

Fina Birulés en les seues "Reflexiones sobre vulnerabilidad y vi-

olencia", ens assenyala la diferència de conductes amb què sovint ens referim al terme violència i que és tan ampli que ens fa extrañar-nos. Però hem de tenir en consideració que la violència humana és específica perquè no està vinculada a la necessitat, a la decisió d'eliminar la inseguretat. La víctima és considerada menys humana.

Mª Encarna Sanahuja en "Mujeres y violencia en la prehistoria", sintetitza les troballes arqueològiques que han permès conèixer la divisió del treball en aquestes societats i l'absència de representació dels atributs femenins.

Com assenyala Margarita Sánchez Romero, el gènere és una construcció cultural, no té una forma específica o inalterable sinó que està exposada a canvis en una mateixa cultura a través del temps. Les dones han estat situades al llarg del temps en els espais domèstics on han realitzat activitats de preparació d'aliments, tenir cura de la família, i això les ha portades al desenvolupament d'una sèrie d'actituds i experiències relacionades amb les relacions interpersonals, amb els afectes, i amb l'atenció als altres. Margarita Sánchez remarca en la importància de la cultura de pau en què les dones han sigut moltes vegades les vertaderes protagonistes.

Des dels orígens de la història el domini dels homes sobre les dones és el que ha caracteritzat les societats de l'Orient pròxim, Egipte faraònic, Grècia i Roma. Per a establir aquest domini s'ha recorregut als distints tipus de violència, física, verbal, sexual i simbòlica. D'aquestes, en parla Marc Orriols. Moltes de les dones que van transgredir aquelles normes, o van voler evitar-les es van veure injustament castigades, en certa manera com a exemple per a altres que pogueren tenir entre les seues intencions la de qüestionar l'ordre establert des de les formacions socials estatals. És el cas de Neera, l'estrangera, Pacula, la sacerdotessa i Agripina, la mare de Neró, o Aurèlia, la nimfa lo i la verge asceta Principia.

Totes aquestes dones, des de la mitologia fins a la realitat dels relats trobats en els documents arqueològics són les vertaderes protagonistes d'aquest llibre i a través de les seues històries, de les quals sovint no coneixem el final, però que podem arribar a sospitar.

Aquestes dones que van transgredir les normes i van gosar enfrontar-se amb un món que els era hostil, van ser castigades moltes vegades amb tremenda violència. Desestabilitzaven una societat patriarcal i eren vistes com

una amenaça. D'això tenim constància històrica a través de documentació policial i judicial, trobada en jaciments arqueològics.

Moltes d'aquestes històries han sigut relegades a l'oblit fruit de la visió patriarcal i androcen-tista de la història.

Rosa María Cid López ens parla que a la Roma antiga s'exerceix una política repressiva sense precedents i s'involucra les dones com a culpables, legitimant la violència i el càstig. Moltes vegades són castigades o enviades a la presó per delictes comesos pels seus germans, esposos... i són una prolongació no només del domini masculí, sinó considerades com una de les seues propietats.

La transgressió dels rols de gènere en ocupar espais per als quals estaven vetades era castigada amb la mort.

Les dones són una prolongació de la família patriarcal per això si el marit o el germà cometien alguna infracció eren elles les que acabaven a la presó. Es dominen els seus cossos com a mitjà de dominar-les a elles.

És la por l'eina a què es recorre per al sotmetiment de les dones, a través de la por generada per l'església, el poder es margina les dones de l'espai públic.

El text reconduïx al llarg de les seues pàgines els distints tipus de violència contra la dona, i d'aquesta manera ens endinsem amb les dones africanes i amb les dones musulmanes en la lluita pels seus drets i la ciutadania. Elena Laurenzi ens parla de la violència relacionada amb la imposició de la identitat cultural o ètnica. Es controla la seua sexualitat, la seua maternitat. A Mali algunes de les "exciseuses" dones que practicaven les mutilacions genitals femenines s'han convertit en les que actualment expliquen les campanyes porta per porta per a evitar les mutilacions. Són el principi d'un nou destí per a les dones i les seues filles, un destí que decidiran elles mateixes.

Amb les amenaces a Salman Rushdie van ser les dones musulmanes les que van eixir al carrer amb la seua presència abonar la llibertat d'expressió. Però són també

elles les que des de les autoritats religioses són relegades a la marginació i a l'oblit. La lluita de moltes dones musulmanes contra la mal anomenada cultura o costums no s'ha vist abonada pels imants.

És des de la conscienciació i des de l'educació tal vegada des d'on se'ns planteja un futur diferent i en això consisteix l'experiència de les dones africanes que estan duent a terme en alguns països on es practica l'ablació i que consisteix en el fet que les dones que la practiquen abandonen aquestes practiques i passen a conscienciar altres dones sobre la importància de l'abandó de les mutilacions. Així es plantegen cerimònies alternatives a la mutilació com a pas de les xiquetes de la infància a la pubertat.

No ens trobem en el text amb dones víctimes o febles sinó amb dones que reafirmant la seua pròpia identitat van desencadenar la violència contra elles per la seua gosadia i coratge en enfrontar-se a un patriarcat sobre el qual se sustentaven les societats.

Inmaculada Alcalá García

Relació de títols publicats

- Q1. A propòsit del currículum de FPA
- Q2. FPA, desenvolupament social i territori
- Q3. Vells i nous sentits de les alfabetitzacions
- Q4. Metodologies en els processos formatius
- Q5. Organització dels processos d'educació i formació de persones adultes
- Q6. Educació de persones adultes i cultures: multi/inter/culturalitat
- Q7. Formació al llarg de la vida i qüestions de sexe-gènere
- Q8. Dilemes pràctics de l'educació i formació de persones adultes
- Q9. Una formació de persones adultes a distància
- Q10. Comunitats d'aprenentatge, escoles ciutadanes i globalització
- Q11. Comunitats i dinàmiques educatives i socials
- Q12. Plans territorials, desenvolupament local i formació de persones adultes
- Q13. Presència de Freire: ètica, praxis educativa i política
- Q14. Els projectes pedagògics-polítics a les iniciatives de FPA
- Q15. Entre la teoria i la construcció de les pràctiques
- Q16. Experiències educatives, projectes polítics i ciutadania
- Q17. Esdevenir freireà, emancipació i educació popular. Homenatge a Paulo Freire
- Q18. Processos i plans territorials d'educació permanent
- Q19. Diàlegs imprescindibles. Didàctiques i accions transformadores en la FPA
- Q20. Relacions i mediacions en l'educació des d'una perspectiva de sexe-gènere

[Edicions del CR^eC)

estudis

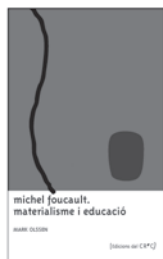
Quaderns d'Educació Contínua

Laboratori d'iniciatives
sindicals i ciutadanes *Ettore Gelpi*

omega

pràctica i teoria d'educació contínua

a biblioteca paulo freire

sendas y travesías del pensamiento

D I S T R I B U C I Ó

Adonay S.L.

Polígon Industrial La Pahilla - C/ Fuente Forraje, 169-171 - 46370 Xiva
Tel 902 15 46 43 - Fax 962 52 17 39
info@adonay.com - http://www.adonay.com

denes
EDITORIAL

C/ Arts Gràfiques, 58 - Polígon Industrial Alqueria de Mina
46200 Paiporta - Tel. 96 397 44 66 - Fax: 96 397 48 42
denes@infonegocio.com